

A tizenkét legszebb magyar vers

12+1.

Koltótól Koltóig

Keltótól Keltőig

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS 12 + 1.

Programvezető és sorozatszerkesztő:

Fűzfa Balázs

Költőtől Költőig

*A 12 legszebb magyar vers-program 2013. szeptember 27–29-én,
Koltón rendezett zárókonferenciájának
szerkesztett és bővített anyaga*

Alkotó szerkesztő:

Fűzfa Balázs

SAVARIA UNIVERSITY PRESS
Szombathely – 2016

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap

A 12 legszébb magyar vers-program védnöke:

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

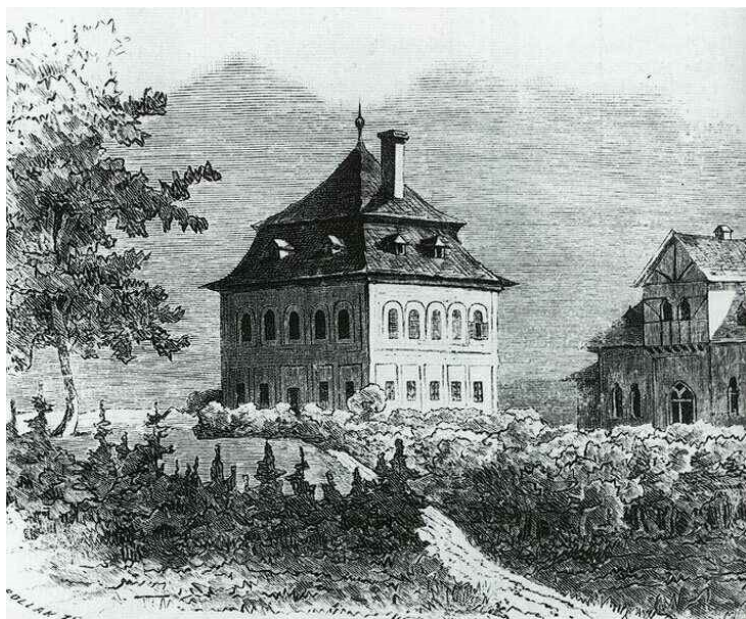
A program főszervezői és rendezői:

A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM
SAVARIA EGYETEMI KÖZPONTJA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KARÁNAK
(MA: BERZSENYI DÁNIEL PEDAGÓGUSKÉPZŐ KAR)
ESZTÉTIKAI, NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉBEN MŰKÖDŐ
ÉLMÉNYKÖZPONTÚ IRODALOMTANÍTÁSI PROGRAM

BABES-BOLYAI TUDOMÁNY-
EGYETEM, SZATMÁRNÉMETI KIHELYEZETT TAGOZATA

SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY

© *Fűzfa Balázs és a szerzők*

Jókai Mór rajza a koltói kastélyról
Forrás: Petőfi Sándor élete és kora,
Szerkesztette: KERÉNYI Ferenc,
Unikornis Kiadó, Budapest, 1998, 88. oldal

ÚT

ÉLMÉNYKÖZPONTÚ IRODALOMTUDOMÁNY

A jelzős szerkezet első tagja jól ismert más jelzett szavakkal való összefüggésében például az *iskola* kontextusában – sok helyütt a világban mint evidencia, nálunk inkább vágyott alternatívaként, reformjegy mivoltában kerül időről-időre az intézmény elé jelzőként. Halljuk, olvassuk mint címszót; szerepel irányzatként, tankönyvek, oktatási módszerek, iskolai programok megnevezésében. Jócskán forog tehát egynémely kifejezéseinkben. S ha irodalomra vonatkoztatjuk, van referenciája a mi berkeinkben is: utalhatunk vele az irodalomoktatásra, hiszen az élményközpontú *irodalomtanítás* már nem fehér holló a mi tájainkon sem.

Az élményszerűség címbeli vonatkoztatása, előfordulása a *tudománnyal* egy szintagmában azonban ritka, kivéve Fűzfa Balázs – sajnos, már véget ért – projektjében, amelynek lét-elemét jelentette. (Így az én írásom is magán hordozza az érintettség, az élmény lenyomatát.) Az irodalomtörténész tankönyvsorozatával, módszertani elveivel, tanítási gyakorlatával – és ennek tudományunkra való átfordításával is kitűnik. Azokra a helyekre szervezett konferenciákat, ahol a tárgyalt művek születtek, játszódnak, vagy ahol az alkotó élt.

Leginkább pedig olyan tájakra határainkon belül vagy túl, ahol az utóbbiak mind együtt érvényesülnek. A három napos alkalmak alatt ugyanis több egymáshoz közeli helyre utazott a társaság, s az előadások mellett, között múzeumokat, ládkásmúzeumokat, emlékműveket, temetőket is látogattunk. Volt tehát bizonyos mértékű kultikus jellege, pozitivista, szellemtörténeti holdudvara a kollokviumoknak, s mindez megtermékenyítően hatott: jól megfért a kritikai szellemű,

innovatív újraértelmezésekkel, a tradíció, a kánon mérlegre helyezésével, felülvizsgálatával, újragondolásával. Az ugyan-
csak, hogy egyazon versről annyi megközelítésben beszél-
tünk, ahányan ott voltunk. Mindenki a maga iskolája, elmé-
leti bázisa, meggyőződésrendje felől, ami eleve optimálisan
és maximálisan dialogikus helyzetet teremtett. Az pedig,
hogy a helyszíneken meglevenedtek életrajzi részletek, háttér-
ismeretek, reáliák, referenciák, akár már tudott, de semleges ku-
tatói közegünkben neutrálisnak bizonyuló kontextuselemek,
értelmezésünkbe is jócskán beleszólt. Egy íztől, színtől, hangu-
lattól, szótól gyakran ott állt össze, kötött meg a vers. S akkor
még nem beszéltünk azokról a találkozásokról, amelyek nem-
rég élt szerző esetében az őt személyesen ismerők visszaemlé-
kezése formájában adódtak a képhez. S valóban megleve-
nedtek egyes helyi legendák, mendemondák – olykor a hely
régebbi szülöttéről is, aki miatt jöttünk, akinek a művét ele-
meztük éppen.

Irodalmárok, fordítók, tanárok, diákok mindenféle kom-
binációban. Az ötletgazda és főszervező, az esemény, a
brand: *A tizenkét legszebb magyar vers*-rendezvénysorozat tulaj-
donosa, Fűzfa Balázs a helyi diákok közös versmondását
szokta kiemelni, amit Jordán Tamással együtt koordináltak.
Televíziós felvételek őrzik ezek nyomát. Valóban élmény
volt ez is, a tudósok találkozójának mindenkori nyitó esemé-
nye, a hely megtisztelése és fiataljainak bevonása, de legalább
akkora eredménye és erénye a rendezvényeknek, hogy eze-
ket a tanulókat nem csak e performance bármennyire is ne-
mes céljaira kérték, szervezték, hívták. A nagy közös (sok-
szor több száz személyes) versmondásnak az ereje kétségtel-
len, emléke kitörölhetetlen. A versmondó iskolások közül
egyesek eljöttek aztán az előadásainkra – és tanáraikéra,
ugyanis a harmadik nap mindig a módszertané, a vers iskolai

életéé volt. A helyi iskolák partnerei, a (szellemi és fizikai terpet számunkra előkészítő) magyartanárok valamilyen formában, gyakran előadással úgyszintén szerepeltek a programban. S ők, az adott helyszín házigazdái hivatalosak voltak a további, félévenként sorra kerülő találkozókra.

Ez a létszámában hólabdaszerűen bővülő vállalkozás tehát nagy anyagi, logisztikai és szervezésbeli terheket vett magára, s mindenkor teljesítette azokat. Még a konferenciák anyagát is kiadta, hiánytalanul. A résztvevők mindebből jobbra annyit érzekeltek, hogy Fűzfa Balázs időnként megkérdezte: be tudunk-e segíteni valamilyen forrással, de mindig ő oldotta meg a helyzetet. Nekünk (saját erőből) mindössze csak el kellett jutnunk a rendezvény aktuális helyszíneire, s onnan már mesevilágban léteztünk, olyanban, mint felnőttként már sehol. (Aki nagy költségvetésű, mindent fizető rendezvények résztvevői, sem érezhetik azt a törődést, önzetlen figyelmet és szeretetet, amit mi kaptunk.) Szakmai, irodalmi-közéleti programok, időnként koszorúzások követék-váltak egymást, tiszteletünket tettük emlékhelyeken. Találkoztunk olyan személyekkel, akik érintettek témánkban, vagy képviselői fontos helyi hagyománynak, történelemnek, irodalmi barangolásokon vettünk részt a kultúra épített és természeti közegeiben. Az első este könyvbemutatójára (az előző találkozás felelevenítésére annak konferenciaverskötetével), igaz, meglehetősen elfáradtunk. A celebráló ezt jól tudva rendre rövidebbre is fogta a beszédét. Néha borkóstoló vagy más élvezeti program ugyancsak járult a szellemiek mellé. Vendégei voltunk tizenkét irodalmi tájnak azok élő képviselőin át változatos, kalandos formációkban, konstellációban.

A tizenharmadikon pedig visszatértünk a kiindulási helyre, Koltóra vigaszul, kárpótlásul azok számára, akik arról lemaradtak, például mert később csatlakoztak a csapathoz.

Persze, nem ez volt az elsődleges célja a kezdőpontba történő visszatérésnek, hanem az összegzés, az elméleti-módszertani konklúziók levonása. Lehetőség nyílt egyúttal újabb értelmezéseket adni a Petőfi-klasszikusról, akár regisztrálva a hat évvel azelőtti kezdés óta a bennünk és a világban zajlott változásokat, melyek nyomot hagytak a versen (?), annak értelmezhetőségén(?). Éppen ez jelentette a tétjét az unikális rendezvénysorozatnak: szándékunk az alkotások jelenbeliségének megnyitására, kortárs horizontunkon való megjelenésére – a versek egzisztálásának lehetővé tétele a résztvevő elemzők változatos, változó kontextusaiban *az ott és akkor*-ból. A legkülönbélebb elemzői hagyományok mutatkozhattak így meg a maguk természetességében – az egyén felől, aki kutatói-szakmai mivoltában, személyes preferenciáival, saját szituáltságából nyújtott egyféle értelmezést. Mindenki kibontotta a neki kézenfekvő, hozzá közel álló, neki megnyíló vonatkozását az adott költeménynek. Ezek az olvasatok egymásra íródtak palimpszesztként, kirajzolva a fontos művek megannyi vonását, láttatva őket számos aspektusból, helyről, kultúrából, s összegződve valamiképpen közös bölcsességet, horizontot képezve körénk, azaz a vers köré átalunk. Spontán értelmezői közösségek alakultak belőlünk, reagáltunk egymás koncepciójára, továbbszőve azt, újabb és újabb részen át hatolva a műbe. Amikor már azt hittük, ez túl sok, túl tudtunk lendülni a holtponton, s izgalmasnak bizonyult újra és újra átgondolni az éppen szólóval a vers értelmezésének vitatott helyeit, vagy rálátni valami addig fedett jelentésre. Egymás kezébe adtuk a mikrofont, amikor volt és kellett – de azt is megéltük (döbbszent hálával), hogy időnként Fűzfa Balázs tartja azt nekünk, ha a könyvünkötől és papírunktól mi, előadók már nem férünk hozzá.

Az utolsó napokon megnyilvánuló kiváló tanárok rendszeresen könnyet csaltak a szemünkbe – körül szoktam

nézni olyankor, s férfi pályatársaim meghatottságát is láttam. Ezek a lelkes kollégák – közvetítők. Közvetítenek a mű, az iskolai követelmények s tudományunk aktuális állapotai közt, gondoskodnak arról, hogy a kortárs irodalom jelen legyen az iskolában, s hogy a nem kortárs is azzá váljon. Élővé, érthetővé, élménnyé, megközelíthetővé, megszólíthatóvá. (Általában) szabad előadásukkal példát adtak nekünk arra, miként lehet felkelteni és fenntartani a figyelmet, vagy, hogy milyen a jó nyitó mondat. Soha nem felejttem azt a meglepett csöndet, amit egy kolléganő első mondata keltett a mi körünkben is, kellő hatásszünettel kimondása után (a Vörösmarty-ülésen):

„– Én cigány vagyok.”

Technikailag is többnyire képzetebbek nálunk és sokat próbáltak. Olyan képeket-videókat láttunk óráikról, műsorairól, projektjeikről, melyektől elképedtünk, meghatódtunk. Átéltük például azt a révületet, amit a *Hajnali részegség* első hallása okoz a tizenévesnek.

És élmény volt természetesen műfordító kollégáinktól hallani a verseket az ő nyelvükön is. Fordítási problémáikat végiggondolva az interkulturális transzferkeresés közben még jobban, még alapvetőbb szinten megérteni és méltányolni az adott nap(ok) versét.

Talán nem túlzok, és nem általánosítok azzal, hogy intellektuális élményt okoz szakmánk művelése. Ezer nyűgünkkel együtt (melyek legfőbbike valószínűleg az alulfizettség, és az önkizsákmányolásunkból eredő kimerülés attól, hogy annyi mindent csinálunk ingyen, szakmai szerelemből) boldog emberek vagyunk. Tárgyunk unikalitása: az esztétikai öröm és a vele való szabad foglalkozás kielégíti szellemi étvágyunkat, vágyainkat. Ezeken az alkalmakon azonban nem csak szellemi értelemben részesültünk élményben, mint ahogyan más konferenciákon. Testi-lelki javakban is fürdőztünk.

Például a szó szoros értelmében: a Ság hegy vulkáni fürdőjében. Előtte egy nappal pedig a hegy megfelelő időben, napszakban, napálláskor történő megmászásakor (aminek az időzítéséért Fűzfa Balázs a szokottnál is erélyesebben zárt be egy vitát) voltunk fizikai kontaktusban a vidékkel. Az út végén Berzsenyi-szőlőtőkék közt pihenhattünk finom étkekkel s borokkal kedves házigazdáknál – egyik állandó társunknál, akinek ott van telke. Megízleltük, megtapintottuk, megszagoltuk, bejártuk, megsejleltük, meghallgattuk azt a valóságot, amelyből sarjadt valamiképpen a jól ismert költemény.

Minden versutazásunkon értek bennünket ilyen élmények – vajdasági, partiumi s pannon tájakon. A Velencei-tó s a Balaton közt utazva, Érmindszent s Nagyvárad, Celldömölk s Szombathely között elevenítettünk fel régi barátságokat, s kötöttünk újakat. Örültünk a visszatérőknek, befogadtuk az újakat, elismertük egymás teljesítményét. Érdeklődve, kíváncsian fordultunk a másik felé – találgattuk a korábbiak alapján, mit mondhat majd erről a versről, ami csak növelte várakozásunkat. Nem blicceltük el egymás előadásait. Fegyelmezetten követtük Fűzfa Balázs utasításait (aki egyszer elmondta, hogy meghatódott, amikor tíz perc alatt be lehetett terelni bennünket a konferenciateremből a buszba), tudván: nem bánjuk meg, bárhova visz, s szinte gyermeki lelkülettel fogadva a soros meglepetést, amiből akadt is bőven. Szakmai együttműködések, jó emberi, időnként baráti kapcsolatok alakultak ki köztünk, befogadók voltunk, egymásra nyitottak. Nem klikkesedtünk. Akármilyen furcsa, de politikáról folyó beszélgetésre nem emlékszem a három évből, amit a társasággal töltöttem a félévenkénti találkozásokon. Mély veszteségként éltük meg sokan, amikor más elfoglaltságunk miatt nem lehettünk ott a többiekkel a soros vers megbeszélésén. Olyan kollégákkal kerültünk sze-

mélyes kapcsolatba, akikkel szűk szakmai identitásunk alapján kis eséllyel találkozhattunk volna: más részdiszciplína, iskola, korszak, műfaj, nemzeti kultúra tanulmányozóival. Eltérő szekcióba lennénk beosztva egy kongresszuson, itt viszont egyként részesültünk a sok oldalról érkező megközelítésekben. Eleinte még többen szabadkoztunk: outsider vagyok... Aztán beláttuk, hogy nekünk is van helyünk, s hogyha szigorúan nézzük, majd' mindenki az: ki ezen, ki azon az alkalmon érezhette kissé hátrányban magát, nem lévén az összes kiválasztott magyar költő elmélyült kutatója. Nagy intellektuális kirándulások lettek ezek peremszakmánkba, a szomszéd diszciplínába, meg nem valósított pályáivékbe. Ilyesformán intelligens profi-laikus dialógussá is vált a versutazás-kaland. Akiknek a kutatási területe távolabb állt az aktuális tárgytól, voltak lebegő helyzetükből adódóan merészebbek. Ők (mi) kevesebb primer kontextussal, szakirodalommal, ám megtermékenyítő oldalirányú rálátásból adtunk sajátos értelmezéseket. Alkalomról alkalomra fordult a kocka. Megbecsült tagjai voltak, maradtak a társulatnak, akik az adott területen nem publikáltak: ők is hozhattak meglepő szempontot, párhuzamot, elemzési ötletet. Volt azért bennünk drukk, s nem akartunk könnyűnek bizonyulni: szekcióelnököknek a soron lévő magyar költő avatott szakértőit kérték fel a szervezők.

A hely szelleme, a couleur locale, a közös hangulat, atmoszféra, a megtapasztalás, az élményszerűség, a *szellemtudomány*; a tárgyi emlékekhez, a keletkezési környezethez, a biográfiahoz való odahajolás (ha nem is a pozitivizmus, de) az *újhistorizmus*, a művek közti eleven, megszemélyesített dialógus elméleti, elvi alapozását, módszertanát tekintve pedig leginkább a *hermeneutika* mezejében helyezi el a megvalósított irodalomtudományos kísérletet. A főszervező önkénye által

kiválasztott 12 mű újraolvasása az általa megnyilvánuló nagyfokú alázattal, jólétünk optimális biztosításával folyt. Az irodalomtudomány helytel-közzel megfáradt, elfásult, kiégett; a megbecsülés legtöbb skáláján alacsonyan elhelyezkedő nap-számokai kivételesen szeretett vendégnek, úrnak, úrnőnek érezhették magukat. A társadalom, az ország megbecsült polgárának, a szakma hasznos tagjának – fontos személynek. (Kár, hogy nem tarthatott mindenki velünk, aki szeretett volna, s aki most úgy érzi: ott lett volna a helye.) És gyermeknek, akinek megszemélyesül az olvasmánya, megtestesül a vágya, még a ki nem mondott is: a *Minden egész eltörött* nagykárolyi éjszakájában varázslatosan kocsikáztunk a telihold alatt.

Kenyeres Zsolt

TIZENKÉT VERS

Tizenkét vers, tizenkét ember. Akarva vagy akaratlan jön a gondolat, a magyar irodalom tizenkét apostola. Bár lehet, hogy ők tiltakoznának a legjobban a kifejezés ellen.

Ülnek ott fenn, ők tizenketten egy nagy közös asztalnál, és kedélyesen beszélgetve – elnéző mosollyal arcukon – figyelik ott lenn azt a többször tizenkettőt. Előttük könnyű bor, Mihály (Vörösmarty) bora, kortyolgatják, figyelmük a róluk beszélgetőkön.

Sándor (Petőfi) szólt először, még 2007-ben, hogy a kishazában egy szakállas ember egyetlen verséről konferenciát rendez. Sándor sosem volt egy szerény ember, de ez kifejezetten feldobta. Csak azt nem értette, hogy mit lehet egyetlen versről annyit beszélni?

Később megértette, hát ezek az irodalmárok alaposan kivészték, még Júliáról is megtudott pár új dolgot. Sőt, még Attila verseivel is találtak párhuzamot. Flóra és Júlia? Szóba kerülnek néha, de így még nem gondoltak rájuk. Bár magunk között szólva, Attila nem vallaná be, ha kapott is tőle ötletet. Annál érzékenyebb lélek.

Kiderült, a konferencia folytatódik, akkor elhatározták, hogy összeülnek ők tizenketten: Petőfi, Pilinszky, Arany, Babits, Radnóti, Kosztolányi, Nagy, Ady, Berzsenyi, Vörösmarty, József Attila és Weöres. Meghallgatják, mit mondanak azok, akik tanítanak róluk, akik életük egy részét rájuk áldozták.

Következett 2008 és Pilinszky: az *Apokrif*. Csendesen, áhítattal hallgatták azt a sok embert, akik egyetlen verset sza-

valva egy pillanatra megállították az időt. János boldog. Hiszen a versben mindent elmondott, megnyitotta magát. Még most is tanít, és hatással van. Milyen lendülettel és milyen sok nézőpontból boncolják ezek az emberek. Ízekre szedik, és újra összerakják. Vitáznak, érvelnek.

Először jelent meg a posztmodern kifejezés, amit a nagy öregeknek Pilinszky és Nagy Laci próbált elmagyarázni. Ezen azért elvitatkoztak egy kicsit. Arany szerint ebben semmi rendkívüli, mindig voltak, akik félik és szeretik Istent, és voltak, akik lázadva tagadták. Tudták, hogy van, félték is, de lázadva tagadták, és kerestek új utat. Itt vannak ők is, mondta csendesén. Ady csak mosolygott sejtelmesen. Hoszszú az út a tudni vágyástól a bizonyosságig.

Kíváncsian várták az ősz. Jó volt újra összeülni, Arany az asztalfőn, csillogó szemmel és várakozással. Újra összegyűltek a mesterek és tanítványok, ezúttal Szécsényben.

Érvek és ellenérvek, viták, finom humor. Gasztronómia és történelem. Arany mondta ki először, hogy milyen jó lenne most ott lenni. Részt venni a szellemi párviadatokban. A háttérből segíteni a megakadt gondolatok kibontakozását. Most már nemcsak hallgatták, hanem ők is vitáztak. Keresték az értelmezések alapját és igazságát. Megvoltak a kedvenceik.

Észrevették, hogy ott lent kezdett valami átalakulni, barátságok szövődtek vagy erősödtek. A tudomány mögött megjelent az ember.

A jövő tavasszal kiderül, hogy ez a sok szépség mire való, jegyezte meg csendesén Babits, még egy szomorú pillantás József Attilára, és asztalt bontott.

Eljött a tavasz, Esztergomban vidáman gyülekeztek az irodalmárok, az égi asztalnál már kitöltve a bor. A délelőtti versmondásról beszélgettek. Micsoda élmény volt hallgatni a Bazilika lépcsőjén szavaló gyermekeket!

A konferencia lendületes, mint a rejtvényfejtők járnak körbe minden kérdést, képet és filozófiai bölcseletet a résztvevők. Babits feszülten figyel, hallgat, bólogat. Mikor meglátja az előhegyi házat, szelíden elmosolyodik, és kényelmesen hátradől. Értik, talán értik, sóhajt.

2009. szeptember, Abda, Radnóti ül le először az asztalhoz. Abda! Még sosem volt ilyen konkrét a helyszín. Séta a gáton. Van valami abszurd ebben a sétában. A környezet felülírja a múltat, a történelmet. Pont ilyen volt. Csendes, lágy és gyönyörű. Lengedező füzesek, lágyan ringatózó békanyál és töklevél. Csobbantak a kishalra rabló csukák. Álltunk és vártuk a halált. Felkészültünk. Semmi meglepetés. A vers? *Levél a hitveshez!* Vágy, szerelem, bocsánat és búcsú! Minden egyben, és mégis oly kevés. Miklós figyel, emlékezik, oly közeli minden. Kezében libben egy sárga rózsa.

Újra tavasz van, Szabadka és Kosztolányi. Ismerik egymás munkáit ők tizenketten. *Hajnali részegség?* Lét és nemlét? Na, itt fenn ez igazán aktuális. Ugratják is Dezsőt, már akkor ide készültél? Bál van? Na hiszen, Dezső, ha nem lenne ez a sorozat, igencsak várhatnál minden este! Kacagnak. Jó így együtt nekik is. Azok ott lent szeretik őket. Utaznak, írnak, kutatnak. Zavarba ejtő alapossággal olvassák át az életüket. És nem lankadnak, mennek tovább. Ősszel már Ajka a székhely.

A tücsökhegedűsök újra egy asztalnál. Vörösmarty és Nagy László egymás mellé telepedtek. Van valami közös csalódás talán? Értik egymás fájdalmát? Valami világmegváltó feladat köti össze őket. Egy vers, és mennyi olvasat. Egymásnak feszülő és egymást erősítő gondolatok. Ott lent a szakállas ember nagy iramot diktál. Petőfi szerint tiszta Bem apó.

Elmúlt a tél, itt a tavasz. Ha tavasz, akkor Párizs, igaz csak a Pece-parti. Érmindszent–Nagykároly–Nagyvárad. A kutatók végigszágulják a Partiumot. Az érmindszenti kocsiút sokat nem változott, de Váradra már „európai” út vezet.

Máris megragadtuk a lényeket? Ady ül az asztalnál, halkan megjegyezve: hát innen még most is, még Várad is messze van. Persze, az utódokra is vár egy nagy utazás a nagykárolyi szőlőskertekből a szállásokra.

2011 közelítő tele. Gyülekeznek már az urak és hölgyek. Régi ismerősök. Fenn is összeülnek, jó újra együtt. Midőn végignézik a programot, látják a címet: Hervad már tavaszom? Ady cinkosan kacsint, szerinte szatmári ember ilyen nem vall be. Ezen elvitáznak. Meg egy nemes paraszt álmodásain.

Az ötödik tavasz. Székesfehérvár. Vörösmarty az asztalfőn. Valaki tréfából mögé ültet egy vén cigányt hegedűvel. Itt fenn a cigány halkan cincogtat, ott lent az előadók koponyák közt ülnek. Minden sor terítékre kerül. Feszülten hallgatják, hiszen mindegyikük sorsa benne van. Kíntről halkan zakatol valami, mint a malom a pokolban.

Elérkezett a szeptember, már nem zajongnak turisták a Balaton-parton, csak az „irodalmi prosectura” kapui tárulnak ilyenkor. Terítéken az *Eszmélet*. Micsoda paradoxon. Az égi asztalnál a szokásos tizenkettő. A hangulat különleges. Mindenki kicsit dédelgeti Attilát. Az a fránya Baumgarten-díj, ha csak egy évvel hamarabb érkezik, talán másképp alakul minden. Örök vita marad ez köztük. De itt fent mindegy már. Itt nem járnak vonatok.

Az utolsó tavasz, az utolsó vers. Nyílik a Vasvirág. Az arcon sejtelmes mosoly, a vendéglátó Weöres Sándor. *Valse triste*, a megfoghatatlan muzsika. Most is, az asztalnál gyermekké teszi a felnőtteket.

Motívumok, hangok, ritmusok. Elmúlás, emlékezet, keringő. Minden sor külön életet él. Különleges a folytatás is, Csalóka Péter. Felhőtlen kacagás, majd fergeteges olaszos mulatság.

Weöres elégedetten hátradől, rákacsint a többiekre. Vörösmarty tölt mindenkinek még egy pohár bort, csendben kortyolgatnak. De miért pont a *Kocsi-út az éjszakában?* – kérdi Ady, és a többiek felkacagnak.

Lábjegyzet:

A tizenkét költő tizenkét borozgatását lejegyezte egy kívülről szemlélődő laikus, ki megittasodva a gondolatok illetén szárnyalásától, írásra vete-medett.

Sz. Tóth Gyula

LÍ(TE)RATÚRÁN¹

Szeptember végén. Először jártam e tájon: Nagykároly–Koltó–Nagybánya. Először jártam a határon túl. Hosszú az út odáig. Igen, de nem hosszabb, mint Párizsig, Normandiáig, Luxemburgig, Brüsszelig, amerre eddig már eljutottam. Meg aztán Petőfi korában lóháton, ökrös szekéren, hintón gyűrték a kilométereket – ilyenkor ámulva és tisztelettel gondolok a régi idők vándoraira. Mennyit zötykölődött a testes Balzac, amíg végre magához ölelhette Ukrajnában Madame de Hanskát. Megható a helyszínen, a Teleki-kastély kertjében iskolás gyermekekkel együtt mondani a híres-szép verset, és kipillantani a távolba, ahol még nem takará el hó a bérci tetőt. De még nyílnak a völgyben a kerti virágok, még zöldellnek a bokrok, a fák, imitt-amott már színesben tarkállón. Szóval, ahogy a konferencián is megállapítást nyert: Petőfi nem hazudott, a valóságot szedte versbe. Az előadónak „szabadságot” engedélyezett a programgazda, Fűzfa Balázs, „lényegében tetszőleges témájú előadással lehet jelentkezni”, írta, áttekintő összeállítást kért, tanulságokkal. Tudta jól, hogy a téma iránti „szerelem” úgyis határt szab vágyainknak. Így színesedett a tematika, az irodalomtudomány, az irodalomtanítás mellett, a politika és a poétika összefüggései is előkerültek, a képzőművészeti kapcsolódások, a digitális metodikák, a határon túli tanítás, a fordítások is tágitották a horizontot, mindez alapvetően a pedagógia összrendszerén kör-

¹ Megjelent: Partium, XXII évfolyam, 4. szám, 2013. tél, 85–87.

bejárva, az új szemléletű „pedagógikumot” alakítva. Az előadásokat követő élénk vitának csak a feszes programtartás szabott határt. Egy a fiatalság körében végzett felmérés kapcsán a nemzedéki attitűdről való beszélgetés több szempontot csalt elő. Egy találó megjegyzés szerint a globalizmus határtalan csábító lehetőségeiben megfontolandó a vágy azon kifejeződése, hogy eme határtalan lehetőségekben a fiatalok mennyire a „sikert”, mondhatnánk, a pénzzel bélelt sikert, a komfortos jólétet (és nem a jól-létet) állítják a boldogulás középpontjába. Erre, mintegy válaszként: jó volt látni, mennyi fiatal kutató állt elő alapos munkával, amihez elszántság, lemondás kell. Talán erre nyomatéku, Mekis D. János felmutatja Márai *Ihlet és nemzedék* című munkáját: válságos időkben az alkotás lehetőségei az európai kultúra megmentéséért. „Van remény...”

Ottlétünkben sokat megtudtunk a kisebbségben élő magyar hontársaink mindennapi erőfeszítéseiről a nyelvért, annak tanításaért. Ami a megmaradást jelenti. Keményen, a léthelyzet teremtetten fegyelemmel végzik a rájuk rótt feladatokat. És nem panaszkodnak. Vendéglátóink szívélyesen, ez nem is jó szó, hanem őszinte, természetes kedvességgel fogadtak bennünket. És nagy örömmel, mint ahogy a koltói polgármester és az esperes úr ki is fejezte, szavakkal, tettekkel. A hangulathoz hozzájárult a nagybányai séta az ünnepi főtéren. Az ínycsiklandó illatoknak Madarász Imre sem tudott ellenállni, nagy adag sült apróhallal csillapította éhét, egyben táplálva örömet. S már Koltón, az estéli időben, a harmonikakísérettel felhangzó Petőfi-dalok is hevítették a lelket. A vásárnapi kirándulás tovább mélyítette az élményt. Petőfi nyomában a Nagykarolyig vezető úton sorra bukkantak elő a történelmi, irodalmi emlékek derék házigazdánk, Végh Balázs Béla gazdag ismertetésével. Szerencsére, mert Ardud várában csak román nyelvű prospektust kapunk.

(Unió országok egymás közt.) De mi tudjuk, Erdőd váránál állunk, ahol jó érzékelni a pár éve indított felújítás ígéretes végét. A továbbhaladáshoz egy rázós, de időben gyorsabb utat ajánlott kalauzunk, a társaság ráállott. Rázódtunk is, s talán ettől nyúlt meg kissé az idő nyelve. Sebj, legalább mód nyílik kis szociokulturális ki- (inkább) betekintésre. Megnézni a házak tetőit, állapotát, a kertműveltséget, az egytől (román) három (román–magyar–német) nyelvű falvak különbözőségeit, látni a szocializmusból itt maradt, kibelezett, ipari monstriumok riasztó tömbjeit. És vigasztalódni a sokféle felekezet művészi gondossággal újjáépített, olykor újra megépített imaházainak kecses tornyait szemlélve. Eltűnni Terebes előtt, a cigánysoron, az ünnepnapon összegyűlő, vidámkodni készülő vendégsereg láttán – miből élnek, hol dolgoznak ezek az emberek? Ott sincs rá válasz. (A gyümölcsgyűjtés az út menti fákról, az állatörzés a mezőn keveset hoz a konyhára.) Megannyi probléma – csak a korrupciótól mentsük meg egymást, ahogy a magyar nyelvű Friss Újság (Szatmári Független Napilap) írása óvja a lakosságot a szeptember 27-i számának címlapján.

A városba érve a társaság kicsit „fáradtan mén be...”, de Végh tanár úr meséi újabb epizódokkal bővítették rejtett ismereteinket. (Van-e olyan részlet, amelyet Béla nem ismer Petőfi és Szendrey Júlia találkozásáról?) Hol és hogyan néztek egymásra? Hol töltötték a mézesheteket? És egyáltalán, hol is esett meg a nászéjszaka? Barátunk itt kicsit elidőzött, mintha bizonytalan lenne a kérdésben. De ezen nem akadtunk fenn. A líratúra folytatódott, tovább kellett állni. A gyönyörűen felújított Károlyi-kastélyból kifelé menet, talán a sok látóval még elidőzni igyekvőket Fűzfa Balázs a tőle nemigen hallott: „dinamikusan haladjunk!” vezényeffektussal igyekezett jobb belátásra bírni. (Persze, ezt is „szelíd retorikával”).

És arrébb, Csanáloson várt az ebéd. Az idő meg szaladt, igyekezniem kellett vissza a nagykárolyi állomásra, mert „a vonat nem vár”, ahogy a populáris dalszöveg mondja. A házigazda taxit rendel, és máris robogok, hogy időben elérjem a Debrecenbe tartó vonatot, immár egyedül, mert Madarász Imrének a visszaúton helyet szorítottak Bókay Antal kocsijában. A retúrjegyem biztonságot adó érzésével várakoztam a szelős peronon.

Jó volt bejárni e tájat. Megható érzés a helyszínen lenni, beszélni iskolás éveim szép verséről, amely máig kísér, velem van. Jó érzés volt, röpké megnyugtató elégedettséggel, hogy a vers francia fordításáról beszélhetek. Hogy előadhattam „Találkozásaimat szép versekkel franciául”. Hogy ezt a feladatot, szakmai pályavonulatom összegzéseként, elvégezhettem. Miért is? „Írni és olvasni. Baudelaire-nek volt igaza: az élet hosszú távlatában a munka még mindig inkább szórakoztató, mint a szórakozás.” (Márai Sándor: *Napló*, 1945–1957, 223.)

Hogy jobban teljen az idő, ezeket vetettem papírra még a román vicinálison, ahol bőven volt hely a kényelmes mozgásra. Szerencsémre, mert a dugig teli hazai IC-n helyem biztosított volt ugyan, de a kényelmes mozgásban korlátozott voltam. Sercegték a mobiltelefonok, mellettem lányka laptopja villódzott, filmet nézett, időnként felnevetett. Szórakoztak, írni itt nem lehetett. Előveszem hát az irodalomtanításhoz 1994-ben megjelent francia nyelvű munkafüzetemet – „Je Lis la Littérature” –, és olvasom a Petőfi-verset Guillevic fordításában: „Le val est riche encore des fleurs de ses jardins, / Et vert le peuplier dans la fenêtre ouverte. / Mais le monde d’hiver, l’aperçois-tu qui vient? / La neige sur la cime au loin donne l’alerte.” *Fin septembre*.

Ásványi Ilona

VISSZATEKINTÉS...

(Projektzáró gondolatok)

Tanáremberként, tanárféle emberként – ez utóbbi magyarázatát lásd alább – az év vége júniusban, eleje szeptemberben jön el.

2013. szeptember eleje van – egy új tanév kezdete. Néhány héttel korábban, mikor ezeket a sorokat írom, hangzott el a MR1 Kossuth Rádió vasárnapi, Gondolatjel című műsorában egy „projektzáró interjú” Fűzfa Balázssal, aki hat évvel ezelőtt megálmodta, elindította és szervezte *A 12 legszebb magyar vers* című programsorozatot.

Az említett interjúban Fűzfa Balázs többek között azt emelte ki, hogy ebben a mégiscsak „irodalmi” programban nemcsak irodalomtörténészek és gyakorló magyartanárok vettek részt lelkesen, hanem olyan más foglalkozású emberek is, akiket végül – ha tanárnak készültek is – más területre sodort a sorsuk. Ilyen „kakukktójásként” kerültem és vettem részt a programban magam is, aki könyvtárosként dolgozom.

Nem gondoltam, hogy könyvtáros leszek, azt hittem, hogy tanár. Magyar szakos tanárnak készültem, és a magyar mellé választottam második szakként a könyvtárt. Középiskolai tanárnak készültem, de „célomat” csak „két lépcsőben” sikerült elérnem. A második sikertelen egyetemi felvételi után a szombathelyi, akkor Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolára kerültem; itt végeztem el a magyar–könyvtár szakot, majd „munka mellett” az ELTE-n a magyar kiegészítőt. Azt, hogy a könyvtárosságot csak esetleges, második elfoglaltságomnak tekintettem, az is jelzi, hogy csak a magyar szakot, a könyvtárt nem.

A főiskolai diplomám megszerzése után Pannonhalmán kezdtem el dolgozni; magyart tanítottam a Bencés Gimnáziumban, és könyvtáros lettem a Főapátsági Könyvtárban. Sorsom úgy alakult, hogy csak néhány évet töltöttem el az iskolában, utána főállásban könyvtáros lettem a híres muzeális gyűjteményben. Nem hiszem, hogy könyvtárosként dolgoznék, ha nem a pannonhalmi könyvtár lenne – lehetne – a munkahelyem. Hosszú évek óta már iskolai-intézményes keretek között nem, csak előadások formájában, rendhagyó irodalom és könyvtáros órákon, könyvtárszakos hallgatók gyakorlatát vezetve, vagy az Apátság épületegyüttesében kalauzolva „tanítok” – csak remélem, hogy „nem középiskolás fokon”...

Ezért volt egyszerre izgalmas, és némiképp szorongást kiváltó élmény is ez a „(vissza)kalandozás” az irodalom és irodalomtanítás területére.

A programsorozatba a Radnóti-konferencián (*„A lélek bossza” – Levél a hitveshez, 2009. szeptember 25–27.*) kapcsolódtam be, melynek egyik helyszíne Pannonhalmára volt. Úgy adódott, hogy később a konferenciákon nem vettem részt, csak írásaimmal „szerepeltem” a konferenciakötetekben; egyéb kööttségeim miatt nem is mindegyikben, mert ezért vagy azért nem tudtam „lapzártáig” elkészíteni az írásomat. Így maradtam le a Berzsenyi-konferenciáról (és kötetről) is.

Most, amikor néhány napja megkaptam Fűzfa Balázsnak a programzáró konferenciára hívó e-mailjét, melyben egy zárókötet reménye is felcsillant, ismét megnyitottam a számítógépeken a „berzsenyis dokumentumot”.

Mivel éppen Fűzfa Balázsnak és *A 12 legszebb magyar vers* programnak köszönhetően eddig sem kellett eltemetnem magamban végérvényesen a tanárt – ha iskolában nem is tanítok –, gyakorló tanári időszakomra visszatekintve, és személyes életemben is *az emberélet útjának felén* járva ezt az írást

ajánlom most fel most „szíves felhasználásra”. (Írásom eredeti címe ez volt: „*Az emberélet útjának felén...*” Berzsenyi Dániel: A közelítő tél – *avagy kinek hol is van az „emberélet útjának fele*”).

Fűzfa Balázs *tanár úr* egyik sokat idézett megállapítása, mely a szombathelyi főiskola magyar tanszékének falán is olvasható volt, ez: „*Irodalom nélkül lehet élni, csak nem érdemes*”. Irodalmat tanítani és művelni (talán) sokféleképpen lehet, de akárhogy nem érdemes. Különösen igaz ez ma, most, a 21. században. Amikor a *Holt költők társasága* című filmet bemutatták Magyarországon, ezt fogalmaztam meg: irodalmat tanítani valahogy úgy érdemes, mint ahogy ebben a filmben láttuk... csak abba valaki vagy tanár, vagy diák, vagy így, vagy úgy, belehal. Napjainkban Magyarországon „irodalmat művelni” és irodalmat tanítani valahogy úgy lehet, és úgy érdemes, ahogy azt Fűzfa Balázs sugallja tankönyveivel, tanítási gyakorlatában, és *A 12 legszebb magyar vers*-programsorozattal.

Köszönöm Fűzfa Balázsnak, hogy könyvtárosként engem is megszólított ebben a programban. „Öregdiákként” – TDK-zós diákként, és mert a szakdolgozatom elkészítésében témavezetőm volt – köszönöm személyiségéből fakadó elfogadó-befogadó attitűdjét, köszönöm a bátorítását bizonytalanságaimban. Ezzel a vallomással köszöntöm őt *A 12 legszebb magyar vers*-programsorozat végén, mint az „élményközpontú irodalomtanítás úttörőjét.”²

²A szókapcsolatot nem magam alkottam – az interneten találtam = KÁNYA Dóra, *Mentőövet az irodalomnak!* – Dr. Fűzfa Balázs könyvbemutatója az *Agora Szalonban* = http://vaskarika.hu/hirek/reszletek/5256/mentoövet_az_irodalomnak-dr_fuzfa_balazs_konyvbemutatoja_az_agor/ [2013. szeptember]

*Irodalomról–irodalomtanításról, öregségről–fiatalságról
és arról, hogy kinek hol van „az emberélet útjának fele”
– Berzsenyi Dániel: A közelítő tél című verse kapcsán*

„*A Lélek ott fűj, ahol akar...*” – mondja a Szentírás. Azt hiszem, minden gyakorló tanár átélte már azt az érzést, hogy egy-egy szerzőt, életművet, verset nem sikerült megtanítania, úgy továbbadni tanítványainak, ahogy szerette volna.

Míg az *Odüsszeiát* kiválóan „fogták” tanítványaim – legalábbis ezt bizonyították a hajónaplók, melyet „témazáró dolgozatként” írtak –, Zrínyi *Szigeti veszedelméről* és Berzsenyi életművéről úgy gondoltam, hogy nem sikerült átadnom. Nem tudtam legalább annyira megtanítani, hogy bármilyen foglalkozást üzenek később, valami megmaradjon diákjaim lelkében, tudatában. Éppen ezért volt meglepő, amikor megláttam a ballagási meghívó mottóját, melyet a 18 éves fiúk választottak: „*Oh, a szárnyas idő birtelen elrepül...*” Az idézet azért is furcsa volt, mert efféle mottót nem szoktak a 20. századnál korábbi szerzőtől választani. *A Lélek ott fűj, ahol akar...*

Berzsenyi verse eszembe juttatta az első magyarórák egyikét, amikor azt próbáltam beszélgetésben kutatgatni, hogy milyen is leendő tanítványaim viszonya az irodalomhoz, milyen emlékeket őriznek az általános iskolás magyarórákról és magyartanárokról...

Ezek az emlékek bizony nem voltak biztatóak. Fiúgimnázium lévén bölcsésznek – legalábbis magyar irodalommal foglalkozó bölcsésznek–tanárnak nemigen készültek a diákok, így a magyart többé-kevésbé feleslegesnek gondolták. Az általános iskolai magyarórákról mesterkéltséggel, erőltetett és „belemagyarázás” verselemzésekre emlékeztek, amikor is sok-sok felesleges évszámmal-adattal kellett birkóznuk az egyes szerzők életrajzából; a magyartanárok legtöbbször

nem őriztek olyan élményeket, hogy szerették volna az irodalmat, hogy élményszerűen adták volna át legalább a kötelező tananyagot. Feltűnően sokan sérelmezték azt, hogy minek kellett – szerintük feleslegesen – megtanulni az egyes szerzők életrajzát. Ebből aztán adódott egy lehetőség számomra arra, hogy beszélgessünk arról, hogy kell-e ismerni egy-egy mű keletkezési körülményét, vagy az igazi műalkotás önmagában is „megáll”. Végző soron lehetőség adódott számomra, hogy ha meg nem is sikerül tanítani, legalább sejtésem, hogy többféle elemzési mód lehetséges, ha egy-egy irodalmi művet vizsgálunk.

Próbaképpen felírtam a táblára Dsida Jenő *Sírfeliratát* (cím nélkül), melyről feltételeztem – és jól feltételeztem –, hogy nem ismerik 14 éves, első gimnazista tanítványaim. Sem a verset, sem a költőt, így a költő életrajzát sem ismerték. Ott állt a négy soros vers, és közösen megpróbáltuk „megközelíteni”; nem azon az unalmas és általuk bírált módon, ahogy eddig a verselemzések során tették.

Érdekes volt látni, aztán szembesíteni őket azzal, ahogy a fiúk „saját csapdájukba estek”. Így volt, mert az általuk ismert szerzők életrajzának ismeretében azonnal szerzőt kerestek a vershez. Volt, aki Vörösmartyt mondott, ennek kapcsán aztán lehetett beszélgetni arról, hogy honnan tudható, hogy ez nem 19., hanem 20. századi vers. (Első ízben tehettem kísérletet arra, hogy megtanítsam, hogy akár egy ismeretlen művet is el tudjanak helyezni időben, hogy meg tudják állapítani, melyik században keletkezhetett az adott vers.) A többség – nem sok költőt ismerve még – József Attilára voksolt, mondván, hogy olyan költőről lehet szó, aki önkezeléssel vetett véget az életének – hiszen vélhetően tudta, hogy mikor fog meghalni. Többé-kevésbé pontos, és legalább valame-

lyest ismert kapaszkodókat kerestek tehát, és ezek a kapaszkodók nem mások voltak, mint a korábban feleslegesnek ítélt életrajzi adatok.

A közelítő tél című verssel kapcsolatban azt gondolom, hogy ha Berzsenyi versét írnánk fel egy táblára, nem ismerve a szerzőt, első olvasásra valószínű, hogy azt mondanánk, hogy egy idős, élete végén járó ember elmerengő visszaemlékezését olvassuk. Ha a szerzőt – legalább születési és halálozási dátumát – ismernénk, de a vers keletkezésének dátumát és Berzsenyi életrajzi adatait nem, akkor azt feltételezhetjük, hogy az idős Berzsenyi írta ezt a verset. Ha többet tudnánk Berzsenyiről, még akkor is „működésbe jöhetnek” a sztereotípiák. Hiszen a „niklai remete” valahogy idős embert asszociál a tudatunkban, és egyébként is: ahogy Szent Pétert valahogy mindig szakállas, kopasz öregembernek képzeljük, holott amikor a Mesterrel járt, még fiatalember volt; ha idősebb is a Názáretinél, úgy Berzsenyi is olyan módon él a tudatunkban, mintha (soha) nem is lett volna fiatal.

Pedig Berzsenyi is volt gyerek, és volt ifjú ember is. Hiszen az emberi életnek vannak bizonyos törvényszerűségei. Csecsemőkor, gyerekkor, kamaszkor, ifjúkor, felnőttkor, időskor követi egymást. Egyiket sem lehet átugorni, egyiket sem lehet felcserélni a másikkal. Ezek biológiai törvényszerűségek.

Az emberi életben vannak olyan tények, valóságok, amelyeket egy életen keresztül kell elhordoznunk – akarva-akaratlanul. Ezek: az idő múlása, a felnőttkor, a betegségeink, testünk, az öregedés, a halál. Vannak melankolikus alkatú emberek, akik már felnőtté válásukat is nehezen élik meg, vannak, akik nem egészséges, és nem is „krisztusi értelemben” (legyetek olyanok, mint a gyerekek) gyermekek maradnak, és vannak olyanok, akik már életük viszonylag korai

szakaszában komolyak és felnőttsek. De a teljesen normális ütemben és módon fejlődő ember is megéli, megérzi az idő múlását; előbb-utóbb szembe kell nézni a „végső kérdésekkel”.

A korábbi évszázadokban alacsonyabb volt az átlagéletkor: 40 éves ember már öregnek számított. Napjainkban hosszabb ideig élnek az emberek, egyre többen vannak, akik idősödő testben, de hosszú ideig többé-kevésbé egészségesen és mentálisan (lelkileg-szellemileg) épen. Egy gyerek számára a 20-30 évvel idősebb szülője vagy hasonló korú más felnőtt már öregnek tetszik. Huszonévesen idősnek gondoljuk a 40-50 évest, ám ha magunk érzük el ezt a kort, nem érezzük öregnek magunkat, és igyekszünk, hogy ne is gondoljanak, lássanak annak.

A biológiai életkoron és az öregedés pszichológiáján túl felfigyelhetünk sajátos jelenségekre is. Vannak öreges, korán fiatalok és fiatalos idősök; vannak, akik évtizedekig változatlanak tetszenek, másokról megdöbbenve tapasztaljuk, hogy egy-egy nehézség, tragédia, betegség stb. egyszerre nemcsak megérleli, de öreggké is teszi őket.

Vannak olyanok, akik, úgy tűnik, soha nem voltak fiatalok, a szónak abban az értelmében, hogy a fiatalság együtt jár bizonyos meggondolatlansággal, szertelenséggel, gondtalansággal, felszabadultsággal. Nézőpont kérdése, hogy ezt a megfontoltságot, komolyságot koravénységnek vagy lelki-szellemi érettségnek értékeljük-e.

Ilyen „soha nem volt fiatal” embernek tűnik Berzsenyi a 19. században, és ilyennek tetszik – gyerek-alkata és gyerekversei ellenére – melyekről számtalan esetben maga a költő is megmondta, hogy igazában nem is azok – a 20. században

Weöres Sándor.³ A két „megidézett” költő közül inkább Weöres Sándorral kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy ez a fiatalság, melynek hiányát „tetten érní véljük”, nem

³ „Weöres Sándor, a legfiatalabb Baumgarten-díjas költő, huszonegy évvel a háta mögött. Alacsony termetű fiatalember, gyerekképű. Fekete ruhában van, mintha éppen a díj ünnepélyes kiosztásáról érkezett volna... Tizenöt éves volt, mikor fölfedezték, azóta egyre-másra jelentek meg versei. Csöngén él falusi magányában, ahogy egyik versében írja: távol a világtól – »még igazi kín hozzám sosem ért és öröm sem ért igazán...« – Hogyan él? – kérdezzük. – »Huszonegy éves vagyok, de végigéltem mindazt, amit egy hetvenéves ember átélhet. Semmi különösebb eset nem történt velem.« – Már elemi előtt Shakespeare-t olvastam – mondja a legfiatalabb Baumgarten-díjas költő.” (*A Magyarország tudósítójának beszélgetése Weöres Sándorral* – Magyarország, 1935. jan. 20. = *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Szépirodalmi, 1993, 8.) „– Gyermekkoromban én roppant befelé forduló voltam... Csöngé Kemenesaljától északra van, nekifeszül a Rábaszög síkságának. Csöngén telt a gyermekkorom. Részt vettem a szüleim munkájában, a birtokosi, paraszti munkában. Állatokat legeltettem, disznókat, birkákat. Szőlőt kötöztem, kavicsot szedtem a domboldalban. Eltekintve mindettől, az életem befelé forduló volt. Ebbe bele is dolgozott az a körülmény, hogy pajtások nem voltak ott... Akár akartam, akár nem, minden a befelé forduló élethez vitt. Meditáltam, írtam. [...] „– Hogyan lesz az ember felnőtt? Lehetséges, hogy észrevétlenül? – Erről semmi tapasztalatom nincs. Az én életemben az életkorok egymásra torlódtak. Tizenhárom éves koromban aggastyán voltam, pesszimista verseket írtam. Egyik akkori versemben ilyenek vannak: »En már a pályám bevégezém, menjetek ifjak a nyomdokomon...« Pajtásaim alig-alig voltak, felnőttek között éltem. Tizenöt éves koromban tudósok között, mint Pável Ágoston, Kardeván Károly, Karácsony Sándor, Fehér Gábor. Így gyermekkoromban elvitatkoztató aggastyán, kis felnőtt voltam. Viszont negyven-ötven éves korban erősen benyomult életembe az elmulasztott kamaszkor, gyerekkor. Ilyen módon az én életemben nem voltak életkorok. Kongtak az esztendők bennem. És tulajdonképpen gyermekkorom, férfikorom, úgy, mint más életekben szokás, nem létezett, nem volt.” (*Weöres Sándor. Bertha Bulcsú beszélgetése a költővel*, Jelenkor, 1970, 12. sz. = *Egyedül mindenkivel. Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Bp., Szépirodalmi, 1993, 146–147.)

azonos a gyermekséggel, a gyermeki (tisztá, ártatlan, szent) lelkülettel.

Az is igaz, hogy az idős, élete vége felé járó emberben is benne van a gyerek és a kamasz, a fiatal ifjú és az érett felnőtt. Antoine de Saint-Exupéry így fogalmazza meg ezt a *Citadella* című művében: „Mert miképpen a fáról, azonképpen az emberről sem tudsz semmit, ha életét szétszakítod folyamataiban, ha változásaira darabolod. A fa nem mag, nem vessző, hajlékony törzs, majd végül kiszáradt rönk. Nem kell részekre bontani ahhoz, hogy megismerd. A fa az az erő, amely lassan magába öleli az eget. Akárcsak te... Isten a világra hoz, nagyra növeszt, aztán sorjában vágypakkal, megbánásokkal, örömekkel és szenvedésekkel, haragokkal és megbocsátásokkal ajándékoz meg, s végül magához szólít. De te eközben nem vagy sem az a bizonyos iskolás gyerek, sem az a hitvestárs, sem az az aggastyán. Hanem az vagy, aki beteljesedik. És ha fel tudod ismerni, hogy az olajfa törzséhez jól odanőtt szélrázta ág vagy, akkor az örökkévalóságot fogod ízlelni változásaidban. És körülötted minden örökkévalóvá lesz... Az idő nem homokóra, amelynek homokja leperreg, hanem arató ember, aki kévét köt”.⁴

Berzsenyi Dániel 1776 és 1836 között élt, 60 éves korában halt meg. *A közéleti tél* című verset, melynek címét Kazinczynak köszönhetjük, hiszen Berzsenyi *Az ősz* címet adta a költeménynek, a kb. 30 éves költő írta, aki – ha a korban az átlagéletkor rövidebb volt is – fiatal embernek, legalábbis fiatal középkorúnak számított.

Ágh István írta ezzel a verssel kapcsolatban: „Az érzékeny gyermeki lélek fogékonyabb a mulandóságra, hason-

⁴SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, ford. PÖDÖR László, Bp., SZIT, 1982, 20.

lóan az öregekhez, de a gyerek elszomorodik csupán a természet egyetemes példázatától, az öregek magukban érzik az esős, nyirkos földet. Ezt a kétféle érzelmet egyesíti magában a költő, alig múlt harmincéves, de ha nem írná: itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom... azt hihetnénk, sírba készülődő öreg. Az életkor itt csupán ellensúlyozása a kifejeződésnek, még lehet valami lollis szerelem, de az nem változtat a szárnyas idő repülésén. Itt hágy, s vissza se tér...”⁵

Az elégia kapcsán elgondolkodhatunk arról, hogy kinél mit jelent a Dante óta elhíresült és az egyik legtöbbet idézett mondat–megállapítás: „*Az emberélet útjának felén...*”. Először általában élete delén néz körül, majd vissza a megtett útra, és fürkészi maradék életszakaszát az ember.

Napjainkban általában 40 és 50 éves korunk között érezzük úgy, hogy életutunk felén járunk. Iskolázottságától, intelligenciájától, neveltetésétől vagy „neveletlenségétől” függetlenül szembesül az ember mulandóságával, az élet értelmének a kérdésével. Pszichés alkat, életkörülmények és értelmes, tudatos tevékenykedés, vagy „élni bele a világba” kérdése, hogy a végső kérdésekkel szomorú mélázással, egyféle mérlegeléssel vagy kétségbeeséssel foglalkozik-találkozik valaki.

Kodolányi János: *Süllyedő világ* című önéletrajzi ihletésű regénye így kezdődik: „Az ember átlépi negyvenedik évét: ez az a határ, ahonnét már visszatekinthet egy emberöltő lassan ködbe vesző tájaira, s előrenézhet az egyre meredekebben hajló völgybe, ahol élete Napja a látóhatár felé hanyatlik. Innét legtágasabb a kilátás. Körbetekint az ember, s látja a kanyargó utakat, amelyeket csetelve-boltolva, de a hegycsúcs

⁵ ÁGH István, *Verses öröknapjár*, szerk. BOHUS Magda, HORGAS Béla, LEVENDEL Júlia, TAKÁCS Márta, Bp., Liget, é. n.), Liget könyvek

felé irányzott tekintettel megtett, a mellékösvényeket, amelyekre letért, hogy leszakítson egy virágot, elfogjon egy lepke-t, kortyintson egy kis ér hideg vizéből. Látja a falvakat és városokat, melyek tanulóéveinek és harcainak színhelyei voltak, s az erdőket, amelyek hűségesen elrejtették, amikor menekült az emberek elől, s maga akart maradni Istenével és kétségeivel. Látja a nagy vizeket, amelyeknek partján néha-néha hajóra szállt, s amelyek hol csobogó hullámok csevegésével, hol a harag dühkitöréseinek mocskos tajtékjával vitték. Látja a sírdombokat is, amelyek alatt egy-egy fájdalmasan elmaradt baráti vagy hasztalanul gyűlölködő szív porladozik. Látja a kis házakat, ahol békésen ette sovány kenyerét, játszott gyermekeivel, s azt hitte, végképp megállapodott. Látja a távoli országokat, amelyeket bejárt, tornyokat, amelyeknek idegen harangszava csodálatba ringatta. Látja a kitárult mezőket lenn a messzeségben, ahol népe görnyed a máséban, s lát nagyon-nagyon távol más mezőket is, ahol idegen népek vidáman munkálkodnak a magukéban. Látja maga körül a talpalatnyi helyet, amely élete csúcsát jelenti, s lent, a rohanó út végén az ismeretlen helyet, ahová meg kell érkeznie, hogy végső nyugvóhelyére feküdjék, s arcára vonja az örök békeség lágyan hullámozó fátylait.

Az ember úgy érzi, most a leggazdagabb. Most kell leülnie a hegytető széljárta gypén, hogy azoknak a keveseknek, akik hallgatják, elmondja, mit hagyott a háta mögött, milyen az a lassan süllyedő világ, mely az óráról órára növvő árnyékban elmosódik, és az időtlen létezés másik világába tűnik.”⁶

Kétségtelen, hogy az emberi élet legtermékenyebb, érett korszaka a kb. 35 és 60 év közötti évtizedekre esik. Ugyanakkor erre az időszakra esik a már idézett és közhelyszerű „emberélet útjának fele” is, amikor „...egyrészt már kezd

⁶ KODOLÁNYI János, *Süllyedő világ*, Bp., Magvető, 1965, 7.

»visszagondolni«, ifjúságára emlékezni, másrészt – ha meg is döbben először a gondolattól – elkezd »öreg napjairól« is szólni. Persze ki-ki – hivatás, életkörülményei szerint – más-más módon kezd ebben az életszakaszban tervezgetni, dolgozni, vagy épp »felhagyni minden reménnyel« és munkával. Az egyik, Isten és önmaga előtt számot vetve, kemény elhatározással akarja családi életét, munkáját, apostoli tevékenységét fokozottabb rendezettségben élni és végezni. A másik az »úgyis késő«, az »élvezzük, míg lehet, az életet« gondolatokkal telítve válik »életművésszé« vagy épp környezetének, családjának zsarnokává.”⁷

Berzsenyinél nem, legalábbis nemcsak romantikus attitűd (póz?), hanem egyféle pszichés alkat (melankolikus) kérdése, hogy egyszerre él meg múltat, jelent és jövőt, hogy folyamatosan foglalkoztatja az idő múlása, az élet elmúlása, a mulandóság, mely elől persze semmi és senki nem menekülhet.

„Mikor múlik el a gyerekkor? S mikor az ifjúság? S az élet? Észre se venni. Kétszer leshettem csak meg a pillanatot, mikor a szirom elhagyja helyét s a földre perdül. S tulipán volt mind a két virág és mind a kettő fehér. S halott-e már a perdülő szirom, /ha hullni kezd?/ vagy akkor hal meg, hogyha földet ér?” – írja Radnóti Miklós az *Ikrek hava. Napló a gyerekekről* című irodalmi-önéletrajzi vallomása végén.

Az olyan tépelődő pszichéjű ember számára – aki folyamatosan „szemmel tart” múltat, jelent, jövőt –, mint amilyen Berzsenyi is, az idő észrevétlenül múlik, ugyanakkor az élet gyorsan telik el.

⁷ SZENNAY ANDRÁS, „*Az emberélet útjának felénél...*”, Teológia (5), 1969, (2), 72.

Talán minden magyartanár egyetért abban, hogy tanítás szempontjából – jóllehet, úgy életrajzi adatait, mint életművét tekintve a mai napig sok a bizonytalanság – Berzsenyi Dániel „jól tanítható” költő.

Érdekes jelenség, hogy bár 19. századi költő – tehát nyelvezte, mitológiai és egyéb utalásai miatt szavai gyakran nehezen érthetők, vagy az időmértékes verselésnek köszönhetően kicsit idegenek a mai fülnek –, verseinek egy-egy sora, akár ódáira, akár elégiáira gondolunk, kedvelt és széles körben ismert idézetté (citátum), szinte szállóigévé váltak. Különösen igaz ez ódái és elégiái egy-egy sorára.

Az okokra könnyűnek véljük a magyarázatot: emberi természetünknek fontos eleme az értelem mellett az érzelem. Vannak olyanok – írók, költők, a szavak mesterei, a „profán próféták” –, akik egészen pontosan és kifejezően képesek szavakba önteni pozitív és negatív érzéseiket, melyek a miénkkel rokonok. Vajon ki az, akit nem érintenek meg az emberlétünkkel együtt járó „nagy” kérdések és érzések, mint mulandóság, az étellel és felnőtt léttel járó csalódás, fájdalom, az ifjúság mulandósága, az öregség rettenete és még sok-sok más hangulat és lelkiállapot? Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* című verse éppen ezeket az érzéseket fogalmazza meg.

VISSZA
ÉS TOVÁBB

Markó Béla

KÖZÉLET, KÖLTÉSZET

(*avagy: régi költők dicsérete*)

Bevallom, haboztam valamennyit, hogy előadásom címében a vessző helyett ne kapcsoljak-e egy melléknévképzőt a *közélet* főnévhez, és ne próbáljak-e arról beszélni, amiről a minap is kialakult egy viszonylag langyos vita, elsősorban az Élet és Irodalom hasábjain: a *közéleti költészet*ről. Akkor viszont el kellene fogadnunk, hogy skatulyázható a vers, és a tájleíró lírától a szerelmes versen át a bölcséleti költészetig számos válfaja lehetséges. Amibe én egyébként készséggel beleegyezem, nem látok benne semmi veszélyt egy egységes irodalomelméletre vagy esztétikára nézve, hiszen ezek a jelzők szerintem egyszerűen iskolai segédeszközök, szükség van rájuk legalább addig, amíg sikerül megértenünk és megértetnünk, hogy a meztelen nőt ábrázoló akt nem azonos a meztelen nővel, de kétségtelenül köze van hozzá. A politikai pamfletként is olvasható vers szintén nem téveszthető össze a politikai pamflettel, de ugyancsak köze van hozzá. Arra is gondoltam, hogy elfogadom a leginkább magától értetődő megfogalmazást, tehát egy *és* kötőszóval közelítem egymáshoz a két főnevet: *közélet és költészet*.

De rá kellett jönnöm, hogy talán nem a közéleti költészetről, nem is a közélet és a költészet egyesek által már-már illetlennek tartott viszonyáról szeretnék leginkább értekezni, hanem arról, ami engem úgymond önéletrajzi okokból is a leginkább foglalkoztat: közélet és költő lehetséges kapcsolataról, ami egyébként, úgy tűnik, korról korra más megítélés alá esik, és változni látszik ma is, eladdig, hogy sokszor már-

már választani kényszerülünk: *közélet vagy költészet*. Ezek szerint jó helyen van egyelőre a címben az a vessző, és megkísérlem néhány irodalomtörténeti közhellyel – jól ismert szerzőkkel, művekkel – alátámasztani, hogy csak újabb kori líránk vagy tán egész irodalmunk kákabélű finnyásságának, esetleg éppen a minden rendű, rangú közszereplők által ránk erőltetett fölösleges fogyókúrának tudható be, hogy füvel, fával, tücsökkel, bogárral foglalkozhat a poéta, csak éppen a legfontosabb témákkal, például, horribile dictu, politikával nem. Ránk erőltették, és mi elfogadtuk. Azt hiszem, ez a pontos diagnózis, és az imént említett, most még gyorsan kifulladt polémia azt sejteti, talán változik megint az ezzel kapcsolatos irodalmi közfelfogás.

Hazabeszélek természetesen. Nem annyira a verset hiányolom a politikából vagy általában a közéletből, hanem a költőt. De hiszen ez nem irodalmi vizsgálódás tárgya, mondhatná valaki, ez egy biográfiai probléma. Szó sincs róla. A nyelv annak az embernek a szellemi ujjlenyomata, aki vagyok, és viszont: aki és ami nem vagyok, az az általam használt nyelvben sem jelenhet meg. Régebben én is másképpen láttam, és szerettem volna, ha eltűnik a vers mögül a költő árnyéka, ma már tudom, hogy ez lehetetlen, és a művet az alkotóval egybemosni nem nagyobb hiba, mint teljesen szétválasztani. Amikor arról kérdeztek, hogy miképpen fér meg egy emberben a költő és a politikus, vagy azt feleltem kép-mutató egyszerűséggel, hogy nem fér meg, vagy pedig úgy viselkedtem, mint dr. Jekyll és Mr. Hyde, akiket egyetlen közös testre ítélte a sors. Azt hiszem, nem volt igazam. „*Fegyverek közt hallgatnak a művészek*” valóban, de nem azért, mert nem lenne mit kimondatniuk a költőkkel, hanem mert nem hagyják szóhoz jutni őket. Mai közéletünk egyik rákfenéje mindenképpen az, hogy magára valamit is adó értelmiségi általában nem szól bele a politikába. Elhitették velem, hogy

nem az ő dolga, és ennek súlyos következményei vannak, láthatóan egyre színvonalatlanabb a legfontosabb társadalmi ügyeinkről szóló közbeszéd. Miközben a politika nemcsak távol tart minket magától, hiszen még udvari költőkre sincs igazán szüksége, hanem meg is oszt. Kultúránk végzetesnek tűnő kettészakadása – sőt, több táborra való szakadása –, ami itt, Erdélyben még nem annyira látható, de már érződik, azért lehetséges, mert különös módon a műalkotásban kíváncsatos az *is-is* vagy a *sem-sem*, a mindenkor politikában viszont csak a *vagy-vagynak* van létjogosultsága. Az igazi költészetben lelepleződik a politika hamissága – vagy kitűnik időnkénti igazsága –, mert egy esztétikai, nem érdekek által vezérelt kontroll alá kerül. Ha a vers és vele együtt a költő is kivonul a közéletből, ez a kontroll megszűnik, néma, dekoratív pártkatona lesz az alkotóból. Itt vagy ott, egyik vagy másik oldalon. Lehet méricskélni, kinek van nagyobb igaza, persze, én is inkább Európa felé nézek ma, előre, és nem vissza egy kilátástalan nemzeti romantikába, ám kérdés, hogy vajon nem kellene-e visszatekinteni mégis oda, ahol még képes volt a magyar költő a közélet könyörtelen kritikájára és a közéleti lelkesültségre egyaránt.

Néhány éve kedvenc vakációs olvasmányom az *Odüsszeia*, Devecseri Gábor fordításában. Ráadásul, ha az Égei-tenger partján sikerül eltölteni egy hetet, stílszerű is ezt az ízig-vérig európai költészetet ott olvasni. Nem tudom, a kutatás mai állása szerint sikerült-e véglegesen bizonyítani vagy cáfolni, hogy az *Íliász* és az *Odüsszeia* is ugyanannak a szerzőnek, Homérosznak a műve, de állítom, hogy amennyiben tényleg ugyanaz a költő énekelte meg a trójai háború Akhilleusz hőstetteitől visszhangzó tíz esztendejét és az okos, minden hájjal megkent Odüsszeusz rákövetkező, szintén tíz évig tartó bolyongását, akkor ez maga az irigylésre méltó teljesség. Egy

hősiesen patetikus és emberien fájdalmas világ. A mi világunk, amelynek egyik vagy másik részéről önként lemondunk abban az önpusztító megosztottságban, amely újabb kultúránkat jellemzi. Ismétlem, én az *Odüsszeiát* szeretem igazán, de az *Íliászt* is remekműnek vélem, akárcsak mások.

Meddig kell visszamenni hát, hogy a teljességre leljünk, és ne kelljen választanunk például közélet és költészet között, mert a politikai véleményalkotásban is fellelhető lesz a műegész, illetve fordítva: a műegészben természetes módon helyet kaphat a közélet kritikája, ritkábban dicsérete? Mondjuk Balassi Bálintig? Hiszen az *Egy katonaének* mai szóhasználatunkkal egyértelműen politikai reklámnak számít, hazafias toborzónak, aminek semmi köze a valósághoz. Ne is legyen köze nyilván semmiféle más valósághoz, mert ez maga a valóság, a hihető szépség. „*A Szép: igaz, s az Igaz: szép!*” itt is, akárcsak John Keats görög vázáján. Van-e nagyobb lélegzetű, patetikusabb verskezdés a magyar költészetben, mint ez: „*Vitézek, mi lehet ez széles föld felett / szebb dolog az végeknél?*” Van-e lenyűgözőbb metamorfózis annál, mint amikor a rettenet gyönyörűséggé változik: „*Holott sebesedik, öl, fog, vitézkeedik, / homlokán vér lecsordul?*” Kezdhetnénk ezek szerint már Balassival a bizonyítást, hogy hajdanában volt költészet a közéletben, avagy közélet a költészetben, de még csak a pátoszig jutottunk, a fennkölt hazafisáig, és például Balassi Bálint levelezését is hozzá kellene olvasni a verseihez, hogy együtt láthassuk a pátoszt és az iróniát, ha nem is a költőben, hát az emberben. Jöjjünk hát közelebb az időben, legalább Csokonai Vitéz Mihályig.

Ugyanis még csak nem is az a kérdés alapjában véve, hogy hozzászól-e a költő a közügyekhez, hanem hogy képes-e a maga módján a *fennkölt* és a *nevetséges*, az *elragadtató* és a *kiábrándító*, bizonyos értelemben a *szent* és a *profán* között egyensúlyt teremteni, képes-e úgy eksztázisba esni, hogy közben

szerepéből ki-kilépve, kívülről figyelje önmagát. Azt gondolom, hogy ez a nagy költészet egyik titka, de nyilván nem úgy, hogy ezt a kettőséget minden szövegben, minden egyes versben feltétlenül tetten kellene érnünk. De ha egy életműben nincsen ott a kétely, akkor az az életmű nekem őszintén szólva gyanús, bár egyik-másik darabja attól még lehet remekbe szabott, ezt nem vitatom. Csokonai Vitéz Mihálytól tudjuk, hogy egészen fiatalon, 1792–93-ban már írt egy Homérosz-fordításnak álcázott remekművet, a *Batrachomyomachiát* vagy *Békaegérharcot*. Általában azt tapasztaltam, hogy egy mű életkoronként másként mutatkozik meg az embernek. Engem ez a csupa poén, csupa gúny travesztia, a szinte még kamasz Csokonai zsenialitásának kétségtelen bizonyítéka fiatalon egyáltalán nem ragadott meg, untam. Miközben más, érzellemmel telített, pátoszos verseit könyv nélkül fújtam. Mostanában kellett újra felfedeznem mint politikai szatírárt, amelynek csak egyik – de nem alaptalan – olvasata, hogy az egerek a magyar, német, szláv összetételű Habsburg-hadakat jelentik, a békák pedig a francia királyi sereget, és végül a kígyó a jakobinusokat. Már-már nem is számít, hogy ki kicsoda lehetne, végigömlik a vitriol az egész akkori politikán, ráadásul a hétsoros, rímtelen csattanóra végződő, üres formaként is szellemes Czuczor-strófákban. Íme, hogyan mutatkozik be egymásnak a béka- és az egérkirály: „*En princ Fizignátus vagyok, / E nagy tónak királyja, / A vitéz békahadnagyok / Hatalmas generálja, / Enyim, mint örökös úré, / Haereditario jure / Vízvári uradalom. // Hogy a koronát második / Peleus fejére teszi, / Két hétre megházasodik / És feleségül veszi / Madame Vízellősi Sárát, / Aki bírta Mocsár várát, / Ettől nemzett engemet*”. Az egérkirály meg így prezentálja magát: „*En vagyok király Pszikharpax, / Ezen néven betedik, / Születésem Nagy-Troxartax / Vérével dicsekedik, / Anyám, kit a gözü nemzet / Hatalmas királya nemzett, / Volt Donna Lisztnyalóczi*”. Nem folytatom, az

egész mű tobzódik a humorban, érdekes mindenkinek időnként újraolvasnia legalább az indítást, a *casus bellinek*, az egérkirály vízbefulladásának leírását. Nos, ugyanaz a Csokonai Vitéz Mihály ezzel egyidejűleg Árpádról tervezett hőskölteményt, ami végül nem készült el, de már az elképzelés is mutatja, hogy ezek a magyar költők akkor vitathatatlanul mindenevők voltak, semmiféle ellentmondást nem láttak abban, hogy egyazon szerző egyformán játszik különböző regisztereken, az iróniára éppúgy rá tud hangolódni, mint a lelkesültségre. Illetve nem csupán ráhangolódásról van szó, hanem egy olyan nyitottságról, ami ma már csak nyomokban mutatható ki a magyar lírában a legnagyobbaknál is. Valami különös színeváltozás ment végbe, nem is színeváltozás, hanem a színes filmből, a hihetetlenül gazdag színorgiából, ami a magyar poézis volt valaha, fekete-fehér film lett mára. Sőt, visszamenőleg is kezdünk így olvasni, azt hiszem. A legfontosabbakat is, például Petőfi Sándort vagy Arany Jánost, akik szerintem a legtöbb tanulságot kínálják nekünk most a huszonegyedik század elején is.

Ha politikai költészetről van szó, kettőjük közül illik egyébként először a versnyelvet és szemléletet is kétségtelenül forradalmasító Petőfiről beszélni, de én most mégis Aranyról szólnék először. Talán azért is, mert ha már méricksélni kell, akkor kétségtelenül Petőfi és Ady a népet, nemzetet, hazát legöblösebben, legmesszehangzóbban versbe olvasztó – de a salakját is felmutató – költők, viszont ma már valószínűleg szobrok ők, le lehet ülni melléjük, meg lehet pihenni mellettük, de már nem lehet beszélgetni velük. Nem alkalmasak arra, hogy velük bizonyítsuk, mit veszítünk, ha választani kényszerítjük az alkotót pátosz és ironia között. Petőfi még talán csak-csak, Ady viszont már egyáltalán nem, ő már csupa tűz, csupa láva, csupa átszellemültség még akkor is, amikor porba sújt. De Arany János hivatkozási alap

lehetne ma is, állandó önreflexiója, iróniája és öniróniája egészen mai költőnek mutatja, illetve olyan költőnek, aki nekünk ma kell. Versei tükrö-vibrálásúak, kiszólások, visszakérdések, kiemelések jelzik, hogy tulajdonképpen nem verset olvasunk, hanem a vers születését követjük éppen. Azt figyeljük, hogy egy zseniális elme hogyan kapcsolja egymáshoz a szavakat, és időnként akár a fonákjukat is megmutatja nekünk. Furcsa modernség ez persze, hiszen eposzokat és balladákat teremt, létrehozva egyúttal saját tizenkilencedik századi romantikáját, amely egészen más, mint a Vörösmarty Mihályé. Lehet-e mai szemmel korszerű költő, aki hősi énekeket ír, és kortársaival együtt a nem létező nemzeti eposz megalkotásán munkálkodik? Mi több, *Toldi*-ja mintha feledtetné velünk mára, hogy megírta *Az elveszett alkotmányt* és *A nagyidai cigányokat* is, holott magában az életműben is kimutatható ugyanaz a sokrétűség – és jelentésgazdagság –, mint az egyes versekben. A tizenkilencedik század költőit, különösen a reformkori és a negyvennyolcas nemzedéket sokszor érezzük avultnak, néha már avíttak, miközben egyre inkább meggyőződésem, hogy számos kételyünkre ők kínálnak választ. Igaz, hőseposzaikkal, a *Zalán futásával*, a *Buda balálával*, de az olyan komor és egysíkú elbeszélő költeménnyel is, mint *Az apostol*, szintén ők maguk zárták el látszólag előlünk az utat szatirikus költeményeik, maró, keserű és kérelhetetlen társadalomkritikájuk vagy akár nyelvkritikájuk felé, ha szabad egy mai keletű kifejezést visszavetítenem abba a korba. Az 1845-ös keltezésű *Az elveszett alkotmány* ünnepélyes hexameterekben áradó, ellenállhatatlan komikuma persze, hogy nem illik a három év múlva kirobbanó márciusi forradalom szelleméhez. De vajon tényleg nem illik hozzá? Vajon nincs-e a maradi Rák Bendéket és a szabadelvű Hamarfyakat, de a kettőjük közt hintázó Ingadyakat is kö-

nyörtelenül kifigurázó Arany János-i iróniának ellenpontozó, kiegészítő vagy akár hitelesítő szerepe az életmű egészében? Meggyőződése, hogy „*nemzeti gombokat*” majd csak az viselhet a szabadságharcban, aki ilyen hasonlatokban csillogtatja őket jókedvűen évekkel azelőtt: „...*e szót, meg a többi, régire jártam, / Egy csak imént besuhant nagy fekete macska beszélé, / Csillogván szeme, mint tündöklő nemzeti gombok / A daliás frakknak hideg ellen célszerű farkán*” (*Az elveszett alkotmány*). Attól tartok, ma ezt a kétségtelenül komikus–ironikus műfajt csupán paródiának gondoljuk, pedig a költői teljesítmény szempontjából miért kellene feltétlenül különbséget tennünk, mondjuk, *A szegény jobbágy* és annak előképe, *Az elveszett alkotmány* kétségtelenül humorban feloldott, de ugyanolyan fájó „országimázsa” között: „*Ott egy öreg jobbágy ballag bázsa úri dologról, / Évei számát s a törvény-tiltotta botokból / Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén / Ő hajdúságának egész napi úri kegyéből. / Szemköztt pár süheder lovagol s a puszta felé tart, / Gondosan elrejtven, ha fölösleg pányva, kötőfék; / S ílynemű ártatlan több eszéköz volna kezökénél:/ Ők, hihető, költők s – andalgani mennek az éjben. / Távol egy agg vándor siet a faluvéget elérni; / Vállán csizma, butyor; húsz éve tapasztal az isten- / Adta, keresve falut, várost kikerülve, az útbán;/ Sok boni bort megivott, kenyeret megevett, s jutalomként / Megtanulá e szót: keszenem... Légy büszke, Magyarhon!*”

Vagy veszítettek-e valamit is politikai – és poétikai – időszerűségükből a következő sorok: „...*úgy-maradásnak / Emberi, kik, hazugúl, fontolt haladásnak eszélyes / Pártja gyanánt vetitek magatok fel, nyíltan előttem / Titkaitok. Ti bázát háznéppel, multat a mosttal, / Összecserélgettek...*” Az idő múltával tagadhatatlanul komorul Arany János világképe is, nemzeti ügyekben egyneműbb is lesz, de társadalomábrázolásban gyakorlatilag változatlan marad mindvégig. Politikai-közéleti költészetének kétségtelenül a legviszhangosabb darabja *A walesi bárdok*, amely választ ad arra a máig érvényes kérdésre, hogy

mi dolga van a poétának a közéletben, és az allegorikus szemléletnél maradva, mi lehet a viszony *költő* és *fejedelem* között. Értsük itt a költőn nyilván általában az értelmiségieket, fejedelmeken pedig mindazokat, akik a hatalmat birtokolják. Nem állítom, hogy Arany János műve minden dilemmánkat feloldja, és minden kételyünkre feleletet ad, de számomra szinte minden út hozzá vezet, többet tud a nyelvről, mint bárki más, ez közhely, de többet tud a társadalmi viszonyokról is, amit viszont hajlamosak vagyunk figyelmen kívül hagyni, talán azért is, mert lehetetlen őt besorolni valahová, forradalmárnak nem elég optimista, tudósnek nem elég száraz, urbánusnak nem elég szofisztikált, népinek sem elég programatikus. Szóval, éppen olyan költő, amilyenre szükségünk van ma is. Ahogy mondtam: mindenevő. A mai magyar kultúra szétदारaboltsága – amit lehet tagadni, de attól még tény marad – Arany Jánosnál és kortársainál még nem észlelhető, a mindenkori almanachlírával való szembenállásban elsősorban értékszempontok érvényesülnek, nem ideológiaiak, bár természetesen a költői nyelvezet megújítása vagy a már meglévő formák szakralizálása ideológiai különbségeket is takar. Ha akarom, ilyen értelemben a költészetnek akkor is van politikai üzenete, amikor még ennek a látszatát is kínosan kerüli. A saját neki-nekirugaszkodó pátoszát kijózanító közbevetésekkel ellenőrző Arany költészete egyúttal nyitott ajtajú műhely is, ahova be lehet nézni, de bent természetesen semmi rendetlenség nincsen. Nem győzőm újra meg újra biztatni magunkat, hogy vegyük a kezünkbe ismét, tőle lehet a legtöbbet tanulni annak érdekében, hogy a nemzeti nagyotmondástól éppúgy megszabaduljunk, mint a hagyomány fölös tagadásától. Mert hiszen hagyomány például maga Arany János is.

De miért nem Petőfi Sándor? Miért nem őt hozom fel magán- és közcsillagzatok együttállásának szép példájaként?

Miért nem a *szabadság* és *szerelem* költőjének életáldozattal is hitelesített teljességéről beszélek? Hiszen ebben a költészetben is ott van a *magasztos* és a *gyarló*, nemcsak *Az apostol*, hanem *A helység kalapácsa* is, nem beszélve arról, hogy az előbbi sokat porosodott a megírása óta eltelt több mint másfél évszázadban, az utóbbi viszont szívét-lelket tisztító, neveltető remekmű ma is. Hol trochaikusan, hol jambikusan is olvasható, daktilusokkal és anapestusokkal megbolondított ritmusa, széttördelt verssorai a hexameteres hősköltemények torzképének tűnnek, és egyúttal azt is bizonyítják, hogy szerzőjük sokkal virtuózabb formaművész, mint ahogy ezt róla a közhiedelem, de néha az irodalomtörténészek is, többek közt már-már népköltői státusa okán is, sugallják. Az az igazság, hogy ismét Adyt kell melléje állítanom, ugyanis csak ők ketten tudták ilyen mesterien keverni-kavarni a versritmust, csak náluk ennyire „*cifra szolgál*” a vers, semmi több. Arany János, el kell ismernem, sokkal tanárosabb, bár zseniális tanár kétségtelenül. Summa summarum: ki tagadná tehát, hogy Petőfi életműve szintén teljes, szintén egész, sőt spontaneitása okán is talán ő a *primus inter pares*. Politikai költészetéről pedig nem nekem kell most itt értekezni. Amiért viszont mának szóló tanulságul Arany Jánost olvasnám és olvastatnám elsősorban – anélkül, hogy erről érdemesnek tartanám komoly polémiát folytatni –, az éppen hogy a folyamatos tudatosság és önkontroll, Petőfi említett spontaneitásával szemben. A fehéregyházi csatában eltűnt huszonhat éves költő plebejus indulatait, messianisztikus haláljósolatait felülmúlni senki sem tudta azóta sem, viszont ez a folytonos izzás, ez a verssel forradalmat indító pátoz időnként magára hagyja a nyelvet is, a képzeletet is. Az egyébként borzongató szépségű, 1847 szeptemberében Koltón született költemény, a *Beszél a fákkal a bús őszi szél*... jól példázza a mértékvesztő elragadtatást, amikor a vers kilép saját medréből, és ha nem

sodorna minket is magával a lelkesültség, talán groteszknak látnánk, mondjuk, ezt a képet: „*Egyik kezemben édes szendergőm / Szélideden hullámzó kebele, / Másik kezemben imakönyvem: a / Szabadságháborúk története.*” Petőfi Sándor olyan szuggesztív költő, hogy nem hökkenünk meg rajta, elhisszük neki ezt is, mint ahogy elhisszük a *Füstbe ment terv* különös képét, amikor a vers lendülete a konkrét síkról az elvontba viszi át a képet, hiszen másképpen nem képzelhető el ez a strófa – amely egyébként diák-élcek tárgya is sokszor –: „*S a kis szobába toppanék... / Röpült felém anyám... / S én csüggttem ajkán... szótlanul... / Mint a gyümölcs a fán.*” Bár *A helység kalapácsa* és sok más költemény bizonyítja, hogy ez az életmű is tele van humorral és iróniával, mégis egészében a pátosz jellemző rá, képes a szentnek tartott üggyel való maximális azonosulásra, és kevésbé alkalmas annak időnkénti, mindenképpen kíváncsú kritikájára. Ilyen kritikai elemek megjelennek ugyan nála is, elsősorban *Az apostolban*, de mégsem helyezik más megvilágításba az életművet. Éppen ezért el kell fogadnom, hogy Petőfi Sándor közéletisége, egyáltalán ez a rendíthetetlen költő-szobor nem mindig kínál magyarázatot mai dilemmáinkra, mi több, akár megosztottságunkat is növelheti. Arany János viszont, úgy képzem, alkalmas arra, hogy közelítsen egymáshoz minket. Akárcsak az előbb idézett Csokonai Vitéz Mihály, és még több jelentős kortársuk, akiket mind-mind érdemes ismét föllapozni. Még a rajongó Berzsenyi is képes ezt a könyörtelen sort leírni: „*Mi a magyar most? – Rút sybarita váz*” (*A magyarokhoz*).

A reformkortól egészen a kiegyezésig nyilvánvalóan föl sem merülhetett a magyar társadalomban egy olyan munkamegosztás, hogy az író írjon, a politikus politizáljon. Pazarlás lett volna. Minden bizonnyal ezzel is magyarázható a téma-választás és a feldolgozás változatossága egy-egy alkotónál. Ráadásul a reform sem egyszerűen a viszonylag független

Magyarország megteremtésére irányult, hanem egyidejűleg az önálló magyar gazdaság, tudományosság, művészet és irodalom működtetésére, illetve a magyar nyelv olyan mértékű megújulására, hogy ennek hordozója lehessen. Ahogy a reform látszólag végbement, a nyelvújítás lendülete is alábbhagyott, és az irodalom is visszaszorult egy sokkal szűkebb mederbe. Úgy tűnt, hogy a magyar költő megtalálta a maga helyét a magyar glóbuszon, és legfennebb csak egy Ady nagyságú alkotó tudott ideig-óráig nosztalgiát ébresztetni az elvesztett pátosz iránt, de ő is úgy, hogy közben öniróniára vagy akár kételyre nem volt képes. Állítom, hogy a huszadik században nem a helyét találta meg a költő a magyar kultúrában, hanem az addigi, tizenkilencedik századi szerepét veszítette el, és kérdés, hogy van-e még egyáltalán értelme ma, a huszonegyedik században hely- és szerepvesztésről beszélni. Az előadásom elején említett vita a közéleti költészetről azt mutatja, hogy igen, ez talán magának a költészetnek – és általában az irodalomnak – a lényege, hogy kánonjai időlegesek és ideiglenesek, helyzettől függőek. Ami engem nem keserít el, éppen ellenkezőleg, megnyugtat.

Nemzeti és kozmopolita, népi és urbánus, konzervatív és liberális esztétikát feltételezni, sőt tételezni ma a magyar költészetben természetesen lehetséges, mert az irodalomértelmezés világnézeti kérdés is szerintem, és még azzal sem lenne baj, hogy a költőket is megpróbálja kisajátítani egyik vagy másik politikai oldal. A baj az, hogy a pártlogikába nem fér bele az önkritika, önmagunk szatírája még kevésbé, és az igazi alkotó, ha ezt elfogadja, pártpolitikussá degradálódik, vagy éppen ellenkezőleg, megundorodik az (ön)kritikátlan közélettől, és elköveti a lehető legnagyobb hibát: másokra hagyja a véleménymondást a társadalom állapotáról.

Nem véletlen, hogy a huszadik században már szinte zárólag csak az ilyenfajta munkamegosztást fényűzésnek

tartó, valamilyen zsarnoki elnyomással szembesülő magyar közösségekben vállaltak a költők közéleti- társadalmi-politikai szerepet. Ahhoz képest, ahogyan ma a magyar közélet és irodalom viszonya alakul, nyugodtan tarthatnánk mélyen korszerűtlennek Kós Károlyékat, és hogy nem tesszük, azt bizonyítja, nem veszett el mégsem a folytonosság. A két világháború közti Erdélyben még az olyan játékos poeta doctus is, mint Dsida Jenő, lelkiismeret-furdalással gondol az elveszett vagy nem vállalt szerepre. Megpróbálja a dilemmáit megfogalmazni, megpróbál kitörni. Nem is a *Tükkör előtt* történelmi tragikumára gondolok itt elsősorban, hanem a *Psalmus Hungaricus* rendkívül mély – sokak által talán nem is érzékelt – drámájára, hogy vállalni kell a megszólalást, de ezáltal feladunk valamennyit a bennünk levő Európából, lemondunk a teljességről. Íme, nála már ez a szerepvállalás, eltérően Arany Jánoséktól, öncsonkításnak, lemondásnak tűnik, valamiféle áldozatvállalás lett abból, ami kevesebb, mint száz évvel azelőtt maga volt a kiteljesedés. Nyilván ezért olyan erős a bibliai, azon belül is a krisztusi motívumrendszer ebben a költeményben, ezért lett *psalmus*, vagyis zsoltár az önvallomásból: „*Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar, / még le nem írtam. / Csábított minden idegen bozót, / minden szerelmet bujtató liget. / Ó, mily hályog borult szememre, / hogy meg nem láttalak, / te elhagyott, te bús, kopár sziget, / magyar sziget a népek Óceánján!*” – így indul a szöveg, és átokkal végződik: „*Mérges kígyó legyen eledelünk, / ha téged elfeledünk, / ó, Jeruzsálem! / Nyelvünkön izgó vasszeget / verjenek át, / mikor nem téged emleget, / ó, Jeruzsálem! / Rothadjon el lábunk-kezünk, / mikoron hozzád bútlenek leszünk, / ó, Jeruzsálem, Jeruzsálem!*” Természetesen azt is lehet mondani, hogy a megfelelni akarás hozta ki ezt a verset Dsidából, vannak is ilyen irodalomtörténeti feltételezések, de minket ez most kevésbé érdekel, illetve csak megerősíti azt, hogy a kor Erdélyében volt egy

ilyen elvárás a költővel szemben. És most ne arra tessék figyelni, hogy kíváncsi vagy sem, hogy egy öniróniával megáldott költő egyszerre patetikus legyen, nemzeti és messianisztikus, hiszen történhetett volna fordítva is. A lényeg az, hogy akkor még az erdélyi magyar költő – készséggel elismerem, a magyarországi is olykor, gondoljunk Babits Mihály Jónására – így vagy úgy, de keresi a politikai beleszólás lehetőségét. Mint ahogy magam is megtapasztalhattam az 1989-es Erdélyben, hogy micsoda társadalmi kényszer taszította az alkotó értelmiségieket a politikába, beleértve engem is, egy olyan kimondatlan igazságnak engedelmességgel, hogy nem engedhetjük meg magunknak a távolmaradást, ahhoz túl kevesen vagyunk. Ez is egy magyarázat, de ennél fontosabb, hogy a rákövetkező években kiváló költők, mint például Kovács András Ferenc, szóltak hozzá – versben is – a közülethez, és olyan remekművek születtek, mint a *Saltus Hungaricus*. Patetikus *Psalmus*? Ironikus *Saltus*? Nem ez a kérdés. Még csak nem is az, hogy szabad-e múltó körülményekből táplálkozni a poézisnak. Végtére is a művészet vagy irodalom tétje éppen az, hogy múltó körülményekből sikerül-e többé-kevésbé múlhatatlant teremteni. Az igazi kérdés: lemondhat-e a költő arról, hogy miközben valóban a maradandót célozza, hatni próbáljon arra is, ami nap mint nap múlik körülötte. A valóságra mindközönségesen, vagyis arra, amiből a verse vétetett. Be kell vallanom, egyre kevésbé hiszek abban, hogy érdemes a művet kontextusából kiemelni, ha már módunk volt ezt a kontextust megismerni. A bizonyos életrajzi tényeket makacsul takargató – de ugyanakkor az esztétikai szempontokat mégis ideológiai-politikai érvekkel helyettesítő – Wass Albert-kultusz éppúgy megnehezítette a közélet és irodalom viszonyának helyes értelmezését, mint ami különösen a Nyirő József újratemetése körüli hercehur-

cában volt megfigyelhető, élete egyik, józan ésszel csak egyértelműen elítélhető és elítélendő időszakának mentegetése. Nem vagyunk képesek ma még sem szétválasztani, sem a maga összetettségében szemlélni művet és életet, mert ismétlem, elfogadtuk, hogy munkamegosztás van a mai magyar társadalomban, odaállhatunk, sőt oda kell állnunk egyik vagy másik oldalra, de nem szólhatunk bele abba, ami velünk történik. És ha ez így van, akkor természetesen nem számít, hogyan élünk. Hogy egy egészen más jellegű példával éljek: akik azt mondják, hogy Szilágyi Domokos ugyanaz a költő marad azután is, miután kiderült róla a politikai rendőrséggel való kényszerű együttműködés, nem mond igazat. Nem jobb lett vagy rosszabb ettől ez az azelőtt is, azóta is megrendítő költészet, de kétségkívül más lett. Pedig a szövegek ugyanazok, a nyelv, a forma, a stílus sem változott. De vajon a művek jelentése sem? Szemantikailag természetesen nem. Viszont politikailag? Közéletileg úgymond? Egyáltalán van-e ilyen konnotációja egy versnek? Szabad-e összekeverni politikát és poétikát, és ha már összekeveredtek, szét lehet-e még valaha választani? Szét kell-e választani?

Erről próbáltam elmondani néhány gondolatot, hevenyészve talán, túl nagy időt átívelve, de igazság szerint a kezdetektől mostanáig ez a magyar líra egyik, vagy talán az egyetlen igazi, dilemmája. Hogy – Illyés Gyula mára már korszerűtlennek tetsző szavaival – „*nem menekülhetsz*”. Ha nemzeti romantikába – vagyis egyfajta nacionalizmusba – próbálsz menekülni, akkor sem, de ha fájdalmas iróniával ostorozod azokat, akik a „közdolgokba” beszólnak, akkor még kevésbé. Magam is, amikor amatőr politikusként – bár szerintem minden igazi politikus amatőr – próbáltam a múzsákat elhallgattatni, könnyen rájöhettek volna, de csak mostanában kezdek számot vetni azzal, hogy a politikában, egész

közéletünkben is elég lenne két jelentős költőnk egy-egy idézetére figyelmeztetni, és nagyon pontosan értelmezni azokat. Az egyik József Attilától: „*Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga? / Nem volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga*” (*Ars poetica*). A másik idézet pedig Ady Endrétől való, ettől a szoborra fagyott düh-, láng- és érzelemcsóvától, egy jelzős szerkezet csupán: „*Utálatos, szerelmes nációm*”. Aki ebből annyit mond csak, hogy „*utálatos*”, hazudik. És aki csak annyit mond: „*szerelmes*”, ugyancsak hazudik. Ha nem is a tizenkilencedik századig, de legalább a huszadik század első feléig nézzünk vissza egy pillanatra, mert jobban meg fogjuk érteni mai meghasonlott közös énünket.

VÁTESZKÖLTÉSZET, POLITIKAI LÍRA: TANULSÁGOK ÉS FOLYTATÁSI LEHETŐSÉGEK

Konferenciánk utókonferencia. De nem ráadás, hanem ösz-szegzés. Visszatekintés és előrenézés.

2007 ősze és 2013 tavasza között a magyar irodalomtudomány egy jelentős és reprezentatív rendezvénysorozata zajlott le tizenkét „felvonásban” (ha megbocsáttatik a műnem-kontamináció, lírai versekről lévén szó), ezek anyaga meg is jelent tizenkét kötetben. E kettős eredmény Fűzfa Balázs nagy és maradandó érdeme, melyet különösen akkor becsülhetünk, ha figyelembe vesszük a gazdaságnak és a kultúrának, kiváltképpen pedig a kettő kapcsolatának helyzetét ezekben az esztendőkből. Aki majd valamikor meg akarja tudni, mi is volt a harmadik évezred elején a magyar lírában ama híres „kánon”, hogyan értékelte a honi irodalomtudomány a nemzeti költészet történetét, az ebben a kerekben egytucatnyi könyvben megkerülhetetlen információforrást, tudástárat és hivatkozási alapot talál.

Ezt előrebeocsátva, leszögezve és mindvégig szem előtt tartva, fogalmaznék meg néhány gondolatot, nemcsak az eddigi teljesítményeket értékelve, de a folytatás reményében is. „*A tizenkét legszebb magyar vers*”: a főcím, a „gyűjtőcím” nyilvánvalóan és szándékosan provokatív. A „provocatio” nem botránycsinálás; „pro-vocare” a latinban azt jelenti: előhívni, válaszadásra késztetni. Nos, én válaszolok, mert megszólítva érzem magam. Hangsúlyozom (újfent), nem a kritizálás, hanem a továbbgondolás, a továbblépés, az együtt gondolkodás szándékával.

A „tizenkét legszebb” között valóban csupa remekműveket, gyöngyszemeket találunk. Olyan költeményeket, amelyeket a Benedetto Croce emlegette olvasói piros ceruza felkiáltójelekkel jelöl. De a felkiáltójelek mellett akadnak kérdőjelek is. És hiányjelek.

A legfeltűnőbb hiány: a tizenkettő vers között egy sincsen a régi magyar irodalomból, egyetlen egy sem a tizenkilencedik század előtti évszázadokból. Nincs Janus Pannonius, nincs Balassi Bálint, nincs Zrínyi Miklós. Sőt, nincsen Csokonai Vitéz Mihály, nincsen Kölcsey Ferenc sem (Batsányi Jánosról nem is beszélve). A legkorábbi vers Berzsenyi Dániel: *A közeledő tél* azért a felvilágosodás kora „bejutott”. Tűnődöm, tamáskodom: Nagy László beválogattatott – Csokonai nem? Weöres Sándor van, Kölcsey nincs? És ha valaki ellenem vetné, hogy minek hasonlítok-mérek össze más-más korokbeli alkotásokat, azt válaszolnám, azért, mert ez már megtörtént korábban, a válogatásnál. Más kritériumok szerint.

Olyanok alapján, hogy politikai vers nem került a „legszebb 12” közé. (Hazafias, a szó hagyományos-általános értelmében, egy: a *Szondi két apródja*.) Ez a másik hiányjel(zés)em: nincs képviselve itt a váteszkeköltészet, amely a magyar irodalom egyik „támasza, talpköve”, meghatározó hagyománya. Batsányi (a szegény, kimaradt Batsányi) „látó”-jának költészete, „a tizenkilencedik század költői”-é, melynek jelképe Petőfinél a pusztában bujdosó népet vezető „lángoszlop” (Mazzininál pedig – sokatmondó egyezés – a sivatagi vándorokat irányító „felhőoszlop és villám”). Hiányzik a váteszek, a költő-próféták, az „apostol”-poéták költészete.

Ez csak részben függ össze a századok kiválasztásával. Hiszen a tizenkilencedik század képviselve volt a konferencia- és könyvsorozatban. Igaz, csak négy verssel – szemben a huszadik századi nyolc költeménnyel. Ujfent töprengő kérdések: a huszadik század kétszer annyi szép verset hagyott

volna ránk, mint a tizenkilencedik? Jó kérdés ez? Aligha rosszabb, mint az a felelet, hogy a huszadik században több vers íródott. Mert erre meg azt lehetne viszontválaszolni, hogy szinte minden évszázad szinte mindenből többet „termelt”, mint a korábbi. Kivéve éppen a nagy költészetet, a magas művészetet.

Gyümölcsözőbb lehet arról cserélni eszmét, vajon melyik a helyesebb, meggyőzőbb, eredményesebb módszer: az, amelyik azért nevez szépnek és nagynak egy verset, mert az hatott mai költőkre, avagy az, amelyik a jelenkor költőit értékeli-méri a múlt klasszikusainak mércéjével: a költői kérdés nem költői. Hanem úgyszólván a kérdések kérdése. Kivált az irodalomtanításban. Legalábbis a szakirodalmi vitákat olvasva.

Más értelmezésben viszont ez a kérdés nem is kérdés. Az tudniillik nem lehet kérdéses, hogy kell-e a középiskolában, gimnáziumban az *Iliászt*, az *Isteni Színjátékot*, *Az ember tragédiáját*, az *Eszméletet* tanítani. Ahogyan matematikából a logaritmusok, biológiából a hüllők tanítása nem „tetszik–nem tetszik”, „szeretik–nem szeretik” kérdése, úgy irodalomból a *Levéltörödékek barátnémhoz* tanítása sem lehet annak függvénye, hogy egy nemrég lefolytatott közvélemény-kutatás szerint Berzsenyit (a kimutatható, mérhető tetszésindexű) klasszikusaink között a megkérdezett fiatalok az utolsó helyre tették. Engem, mint Berzsenyi-hívőt ez elkeserít, ám a gimnáziumi tanárkolégákat a tananyag kiválasztásában nem befolyásolhatja.

Oktatómunkájuk mikéntjét annál inkább. A feladat kettős: a régi remekeket közelebb hozni a mai tanulókhoz és olvasókhoz, s az utóbbiakat közelebb vinni az egykori klasszikusokhoz, felemelni azok megértésének, értő-érző „befogadásának” színvonalára.

Riasztó példák intenek. A hetvenes években tananyagként tették a *Rozsdatemetőt* – ma hányan olvassák, hol tanítják, kik

„kanonizálják”? A nyolcvanas évtized híres-vitatott tankönyvsorozatában bő teret kapott a *Hidegvérrel*, miközben említve sem volt a *Moby Dick*. Így ne!

Tanítani azt kell, azt érdemes, ami kiállta az idő próbáját. A történelemoktatás megáll a rendszerváltozásnál, a vasfüggöny és a berlini fal lebontásánál. Olaszországban nem kötelező tananyag Umberto Eco vagy a Nobel-díjas Dario Fo. Más lapra tartozik, hogy *A jegyese* „talált kézirat” fikciójának visszatérése *A rózsza nevében* vagy a „poesia giullaresca” és a commedia dell’arte reminiscenciái a *Mistero buffo*-ban említésre kerülnek irodalomórákon, irodalomkönyvekben.

Ceterum censeo: meg kell szeretetni a fiatalokkal az olvasást! A klasszikus remekművek alapján. Aztán ők maguktól elolvassák a legújabb szépirodalmat is.

Remélhetőleg.

A „legszebb magyar versek” újabb folyamában pedig majd foglalkozhatunk politikai líránk, váteszi költészetünk hagyományaival is.

Remélhetőleg.

Végh Balázs Béla

PETŐFI KOLTÓI VERSEI KERÉNYI FERENC OLVASATÁBAN

A koltói versekről szóló olvasatértelmezésem Kerényi Ferenc 2008-ban megjelent *Petőfi Sándor élete és költészete* (Osiris Kiadó) című monográfiáján alapszik. Számos erénye közül kiemelendő az a kettős szerzői szándék, amely újra visszahe-lyezi jogaiba az életmű kapcsán az életrajz és a költészet ösz-szefüggéseit, illetve a kritikai értelmezés filológusi gesztusait. Ezt megelőzően is több életrajz és monográfia készült Pető-firől, szerzőnk szerint éppen emiatt van szükség a leg-újabbra, a *kritikaira*. Kutatásainak alapja maga a költői életmű, a kritikai kiadás szövegei. Nem a korábbi tucatnyi életmű kutatóival vitázik, hanem magával a költővel, akinek versszövegeivel cáfol vagy erősít meg tényeket (Petőfi Sán-dor *Összes versei*, második, javított kiadás, szerk. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Osiris Kiadó, 2004), felhasználva az ép-pen folyamatban lévő kritikai kiadás eredményeit.

Kerényi szándékai azonosak a monográfiakészítés általá-nos céljaival: tüzetes életrajz elkészítése, a költői pálya alaku-lásának nyomon követése, recepcióvizsgálat, az életmű meg-jelentetésének és befogadásának története stb. „A monográ-fiát megalapozó évtizedek alatt lehetőségünk nyílt kézbe venni, ellenőrizni a fennmaradt Petőfi-dokumentumokat és kritikákat. E forrásbázis alapján elsőrendű feladatunknak te-kintettük, hogy a költő alakját felszabadítsuk azoktól az ide-ologikus és kultikus legendáktól, kisajátításoktól, félremagya-rázásoktól, amelyek az elmúlt másfél évszázad alatt rátapad-tak.” Ezek közé tartoznak az 1847-ben Koltón íródott köl-temények is.

A kritikai tisztánlátást elősegítendő, tisztán kutatás-módszer-tani szempontból Kerényi kronológiailag és tematikailag is megvizsgálja a verseket; szeptemberi és októberi keltezésű-ekre, illetve szerelmi és közéleti témájúakra osztva őket. Így derül ki, hogy szeptemberben öt (a *Mézes betek* című elve-szett), októberben pedig tizenhat vers született. Az októberi hónap javára dönt, hogy a koltói hat hét alatt (szeptember 9-étől október 20-áig) „az új házások testileg és lelkileg megis-merték egymást”. A testi és a lelki szerelemhez bőven találunk referenciákat a versekben. Júlia szeptember 22-én foly-tatja a félbehagyott naplófeljegyzéseit, erről Petőfi október 14-én ezt írja XVIII. úti levelében: „Feleségem ott a másik asztalon naplóját írja; én ma már vágtam egy verset...” Ezekkel és a hozzájuk hasonló mikrofilológiai adatokkal, té-nyekkel állítja helyre Kerényi Ferenc az életrajz és a költészet mitizálódott, sokszor giccsesített momentumait. Végig meg-marad a kötet erényének a filológiai aprólékosság, a tények-hez való következetes ragaszkodás, a tisztázás, a reális törté-nések, motívumok felderítése, közlése és értelmezése. Rend-szerező, saját szempontot érvényesítő filológiai-kritikai ma-gatartás ez. Monográfiáirói ars poeticája így foglalható össze: a Petőfi-életművet az életpálya és a költészet kölcsönösségé-ben kell szemlélni, ehhez mindkettő egyidejű vizsgálatára van szükség. A valóságtények, az életrajzi momentumok azonos folyamat részei, ebből kiindulva a koltói versek sem önmagukban vizsgálándók, hanem az életműbe helyezve, a koltói világ és létszemlélet folyamatában, így villanhat fel a részben az egész. Kerényinek ezt a meggyőződését erősíti Horváth János, aki monográfiájában így értelmezi a koltói verseket: „...együtt volt mindaz a lélektani elem, mely a Pe-tőfi-féle hangulatot egyébként is felidézheti: az elmereng-tető őszi táj-szemlélet, a lelki élvezet bágyasztó boldogsága, s a küzdelmekben elfáradt ember emlékező pihenése”.

Kerényiben a tények és a vélemények sokaságában magabiztosan tájékozódó irodalomtörténészre/filológusra ismerhetünk. Habitusából eredő határozottsággal elsőként mondja ki, hogy a szerelmi tematika csak egy (jóllehet legfontosabb) a koltói versekben, ennél változatosabb a verstematika. Módszertani megfontolásból szétválasztja a közéleti, a bölcséleti verseket a szerelmiektől. Korábban együtt tárgyalták őket, összemosva a műfajváltozatokat. Korszerűnek, egyben szükségszerűnek tarthatjuk Kerényinek ezt az eljárását, hiszen ezek a költemények nem megszakítják, hanem továbbviszik az életművet: „Másképp megfogalmazódtak már azok a várható kérdések, problémák is, amelyek az új élethelyzetből fakadtak, és amelyek a mézeshetekeken túlra mutatnak”.

Kerényi „feltűnőnek” tartja, hogy a Koltón írott huszonkét költeményből Petőfi mindössze ötöt ad közre folyóiratokban 1847–48-ban (1847-ben: *Fölösleges aggodalom; Beszél a fákkal a bús őszi szél*; 1848-ban: *Amióta én megházasodtam...; A hold elégiája, A koldus sírja*). Mindez a problémátlan és boldog nemzeti költő korábban kialakult képét erősítette, eltüntetve szem elől az igazán izgalmas és érdekes koltói verseket, amelyek egyrészt intimitással szolgáltak volna az olvasó számára, másrészt komoly témafelvetésükkel elkomorodó hangnemek. Bizonyára mindez ellentétes lett volna a nászúthoz kötődő kortárs konvencionális polgári képzetekkel.

Kerényi Ferenc olvasata nyomán fogalmazódik meg először, hogy Petőfi koltói lírája erősen erotikus töltetésű. A *Mézeshetek* című vers még szerepel Petőfi versgyűjtő füzetében, vagyis kötetbe szánta, ám Júlia utólag kivágta a lapot (kb. férje halála után), valószínűleg kompromittálónak vélte erotikussága miatt. Liberalizmusa ellenére Petőfiné ragaszkodott a 19. századi puritán szerelemfelfogáshoz, és annak központi fogalmaihoz: a szerelemhez és az erényhez. Külö-

nös érvénnyel bírt ez a nők esetében. Ehhez viszonyítva Petőfi nonkonformistának bizonyult szerelmi dolgokban, így a testi szerelemben is. XVII. úti levelében félreérthetetlen módon fogalmaz: „Egyedül vagyunk, azért ölelkezünk...” Kerényi szerint a férfi-költő ezzel a természetességével túlmegy „a biedermeier korízlás finomkodó stílusán”. A magunk részéről azt is hozzátehetjük, hogy Petőfi ezzel a gesztussal otthonossá teszi a testi szerelmi témát a formálódó életműben, kiegészítve a lelki szerelmet a fizikaival, egyfajta teljességre törekedve. „A *Beszél a fákkal a bús őszi szél...* az első magyar vers, amely a szerelmi együttlét *utáni* órával foglalkozik, még a testi érintés melegében.” Kerényi itt elsősorban a vers refrénjére gondol: „Keblemre hajtva fejcskáját, alszik / Kis feleségem, mélyen, csendesen”. Ebben, és a hasonló témájú versekben saját boldogságtudatát hangoztatja a költő, bizonyágként és elégtételként barátainak azokra a kételyeire, amelyekkel ezt a szerelmet és házasságot fogadták.

Már itt, Koltón élet-halál kérdéssé válik Petőfi számára a szerelem: a *Szeptember végén* 13–14. sorában megfogalmazódó gondolatmenet („Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre / Könnyezve borítasz-e szemfödelet?”) inkább szurkálódó, és nem jósló-kinyilatkoztató árnyalatú. Újfajta értelmezési kísérlet ez a Kerényi részéről, melyet két filológiai adattal is megerősít. Hasonló hangulat fogalmazódik meg Júlia naplójában: „Mi vigasztalja hát azt, ki kedvesét elveszti? Mi a nőt, ki férjét temeti el, kivel eggyé olvadtnak hitte saját életét, kiért boldogságát, mindenét oly örömet feláldozta volna, mert hiszen ő több volt magában, mint a mindenség nélküle”. Továbbá Horváth János is kritikával illeti a közfelfogásban élő legendát: „Megdöbbenő jóslatot látnak benne, élményt, életrajzi adatot keresnek mögötte...” A buzgó jóslat-hívók a költemény megformáltságát hagyják figyelmen kívül, Kosztolányi Dezső a 9. sort („Elhull a virág, eliramlik

az élet...”) a magyar költészet legszebb sorának nevezte. A vers motívumainak bőséges beágyazottsága van a magyar és egyetemes műveltségben: a dér ütötte fej élő szólás, mint ahogy az éjféli kísértetjárás is a néphiedelem része. A 11–12. sor megfogalmazásának többek között Bajza József lehetett egyik elődje: „Ki most fejedet keblemre tevéd le, / Holnap nem omolsz-e sírom fölibe” (*Esthajnal*, 1822). A keresztre akasztott fátyol mint az emlékezés jele már Ányos Pálnál is szerepelt, akinek versei egyébként Petőfi könyvtárában is megvoltak. A Kosztolányi dicsérte sor pedig bibliai parafrázis. A szorgalmas párhuzamkutatók Lenau és Byron verseit is szokták idézni. Önmagát szintén idézi a költő a versben: *A hóhér kötelében* a nő, az öngyilkosságra készülődő Róza ígéri meg Andorlaki Máténak, hogy a síron túl is szeretni fogja, és hívására a sírból is föllátogat. Ezt a filológusi rendet ajánlja tehát Kerényi Ferenc a költemény sokat vitatott második versszakával kapcsolatban. Értelmezésbeli konstrukcióját tényekkel támasztja alá, a hitelességet és a hihetőséget szolgálva, közben elutasítja a korábbi elnagyolt, legendásított értelmezésváltozatokat.

Arany Zsuzsanna

JÁTSSZUNK KOSZTOLÁNYIT!

Filológia és kreativitás találkozása az interneten

A 2013-as konferencián még az MTA–ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoport munkatársaként dolgoztam, így ebbéli minőségemben mondhattam el gondolataimat arról a blogról (www.kosztolanyidezoter.blog.hu), amelyet kitaláltam, és egy ideig működtettem.¹ Az ott és akkor bemutatott módszerem, illetve az azzal kapcsolatos tapasztalataim azonban ma is érvényesek. Saját nevem alatt működő blogom (www.biografus.blog.hu) is lényegében hasonló elveket követ, mint amiket a Kosztolányi-blog idejében „kikísérleteztem”. Így tehát nem érzem, hogy jelenlegi, független státuszom kevésbé jogosítana föl arra, hogy meglátásaimat e tanulmány keretén belül a szakmai közönséggel megosszam. Az alábbiakban külön szakaszokban foglalom össze, hogyan látom a tudomány lehetséges népszerűsítésének kérdéskörét, mert tulajdonképpen ez a fölvetésem lényege.

Tudomány és népszerűség? A blog műfaja és a kutatási projektekkel szemben elvárt „követelmények”

Elsőként azt a kérdést próbálom körüljárni: mi is a blog? A blog több szempontból is kevert műfajnak tekinthető: képi, filmes és szöveges anyagok egyaránt helyet kaphatnak felületén. Akár azt is mondhatjuk róla: „összművészeti” jelleggel bír. Ezenkívül interaktív, valamint folyamatos „mozgásban”

¹ A kezdeti időszakban segítőtársaim is akadtak Danyi Gábor, Molnár Fábián és Végh Dániel személyében.

van, hiszen a szövegek újraírhatók, a bejegyzések módosíthatók. Igényes és kevésbé igényes stílus, változatos tematika egyaránt jellemezheti. „Ultramodern”, hiszen az internet-használattal párhuzamosan jött létre és terjedt el. Nyitott és szabad műfaj mindenki számára: bárki, bármikor vezethet és írhat blogot.

A blog alapjáratban népszerű műfaj. Népszerűsítő (rek-lám-) törekvésekkel ugyanúgy bírhat, mint nárcisztikus igények kiszolgálásával: önfeltárásokat, „vallomásokat” ugyan-csak olvashatunk blogokon. Az internetes felületen bemutatott privát élettörténetek egy része segítő szándékú kíván lenni, amennyiben például valaki a gyógyulása történetébe avatja be olvasóit, abban a reményben, hogy ezáltal a hasonló problémákkal küzdő embertársait bátorítja. Blogot tehát sokan, sokféle szándékkal és céllal olvasnak és írnak.

A műfaj előnye, hogy azonnal megjelenik (nincs szerkesztőség, nincs nyomda, nincs várakozás egy következő lapszáma stb.), illetve jelentős mennyiségű olvasóhoz eljut. Hátránya, hogy esetleg nem marad fenn – például egy szer-verhiba vagy egyéb informatikai „baki” folytán –, nem „kéz-zelfogható”, hiszen nem nyomtatott formátumú. Nincs „materialitása”, csak virtuális térben létezik.

Második kérdésem a következő: mit mondhatunk a *tudomán-
yos projektek* és a *népszerűség* kapcsolatáról? A tudományos műhelyek, kutatások eredményei (gondolok itt főként a böl-csészettudományokra) kevésbé jutnak el a nagyközönség-hez. Sokszor nem is igényük, mely megnyilvánulásukat a ma-gam részéről „elefántcsonttorony-effektusnak” érzékelek. Az EU-pályázatok korában azonban követelménnyé vált,

hogyan a tudományos eredmények minél szélesebb körben elterjedjenek, és hatásukat képesek legyenek igazolni is.² Az ún. „dissemination” pontja a pályázatoknak ugyanis a következő kérdéseket feszegeti: a kutatócsoport vagy az egyszemélyes projekt hogyan kívánja hirdetni eredményeit, azaz hogyan népszerűsíti magát? Egyáltalán beszélhetünk-e a kutatási eredmények társadalmi hasznosulásáról?

A kulcskérdés ez esetben tehát a tudomány népszerűsítése, mely további fölvetéseket foglal magában, nevezetesen: attól, hogy valami tudományos, lehet-e népszerű, és attól, hogy valami népszerű, szükségképpen „csak” szubkulturális termék-e? Mennyiben maradhat vajon a tudomány egyfajta elit kiváltsága, illetve mennyiben lenne az a feladata, hogy a „köz javára” (is) szolgáljon?

Filológia és kreativitás, kultusz és reklám

Tudjuk jól, a filológia kevésbé ad szabadságot művelőjének. Az adatok pontossága elengedhetetlen, melyek kiderítése nem egy esetben sziszüphoszi munkát igényel. Első látásra unalmasnak tetszik a kevésbé szakmabeli közönség számára, holott a nyomozás, mely a filológiai eredményekhez elvezet, izgalmas is lehet. Erre az „izgalomra” próbáltak rájátszani az olyan divatos kalandfilmek (és regények) alkotói, mint például a *Da Vinci-kód*. Ezekben a történetekben filológusok/bölcsészek keverednek életveszélyes kalandokba, kutatásaiknak köszönhetően. A mindennapokban a tudományos

² Az EU-pályázatokkal, és egyáltalán a tudomány marketingigényével kapcsolatban lásd: ARANY Zsuzsanna, *Magyar klasszikusok Európában. A Kosztolányi-életmű „eladhatóságának” kérdései*, Kilátó, 2008, nov. 8. = http://www.magyarsozom.hu/2008_11_08/kultura_irodalom/87253/ [letöltés: 2016. 05. 13.]

kutatás azonban már nem bővelkedik kalandregényekhez illő fordulatokban, ám – kellő kreativitással – meg lehet látni (és láttatni) rejtett érdekességeit.

Mit is jelent tehát a kreatitásnak azon válfaja, amelyet a filológiai tudományok népszerűsítésében alkalmazhatunk? Meglátásom szerint e helyütt az alkotó módra fölfogott tudományosság fogalmát célszerű bevezetni, mely többek között Schelling bölcseletében fordul elő. Emellett a szó köznap értelmére is gondolhatunk, azaz: a konvenciókkal szakító tudományos eredményekhez, lényegében a *fölfedezésekhez* mindenképpen kreatitás szükségeltetik. Arról a látásmódról van szó tehát, mely nem követi a már bevált útvonalakat, hanem kérdéseket tesz föl és új nézőpontokat keres. Az új megközelítés egyik eszköze – jelen esetben – a műfajok és módszerek keverése is lehet: szigorúan tudományos eredmények így kerülhetnek populárisabb közegbe.

Ezenkívül azt is a kreatitás számlájára írhatjuk, ha valaki képes a tudományterületéről, valamint annak eredményeiről közérthetően beszélni, humorosan előadni, illetve nem fél merészebb képzettársításokkal élni. Amennyiben hivatkozunk forrásokra, és az adatközlésben tárgyilagosaak maradunk, úgy a népszerűbb forma talán olvasásra, további kutakodásra, tanulásra sarkallhatja a nagyközönséget. Olyan tudásanyag is közvetíthető így, ami korábban nem volt ismert. Ilyenek lehetnek például egyes életrajzi dokumentumok, illetve kevésbé ismert (korábban kiadott vagy kéziratban maradt) művek.

Ki kell mondanunk azonban: a tudomány „reklámozása” – minden „szépsége” ellenére – kőkemény marketingtevékenység kell legyen. Régóta tudjuk: sajnos a kultúra is piaci termék lett, s ugyanúgy *el kell adni*, mint bármely más terméket a fogyasztói társadalomban. Miután megszűnt a főúri (és/vagy polgári) mecénatúra, illetve az állami támogatások

kérdése is egyre nehezebb ügynek bizonyul, így a (humán) tudomány/kultúra is egyre inkább a piacról – azaz a szélesebb közönségből – kénytelen élni.

Létezik azonban egyfajta morális kötelesség a kérdésben, melyet nevezhetünk kultúrmissziónak is, azaz: a kulturális örökség megőrzésének és – ezzel egyidejűleg – megismertetésének kötelessége. Sokak kíváncsiak, hogy a könyvtárak raktáraiból és a pályázati elszámoló bizottságok szekrényeiből kerüljön az (köz)emberek kezébe a „tudás”.

Mindezen kérdések a kultuszépítés fogalmával is kapcsolatba hozhatók. A blogon kreatív formában megjelenő humán tudományos eredmények kultuszépítést és -rombolást egyaránt jelenthetnek: maga a blog épít, erősít, népszerűsít, azaz provokálja, hogy állandóan felszínen legyen – adott példában – a Kosztolányi-kérdés. Ugyanakkor az újabb filológiai kutatások időnként rombolják is például Kosztolányi jelenlegi kultuszát: felülírják a sztereotípiákat. Mire gondolok pontosan? A kórházi beszélgetőlapok közreadásával bepillantást nyerhettünk Kosztolányi Dezső utolsó hónapjaiba, és szembesülhettünk egy emberrel, aki agóniájában is küzd az életéért.³ Nem a csokornyakkendő író látuk magunk előtt, hanem egy csontsovány szenvedő embert, aki folyton morfinoltásért könyörög. Hasonló példa az a Kosztolányi, aki a *Pardon* rovat cikkeinek jó részét írta: radikális politikai állásfoglalást képviselő vérbeli újságíró mutatkozik be a részvétet hirdető, elegáns *l'art pour l'art* lovag helyett. De Kosztolányi volt az is, aki határozott fellépésével rábírta a kiadókat a mihamarabbi döntéshozatalra, a mihamarabbi honoráriumkifizetésre, valamint a reklámhadjáratok-

³ Vö. „*most elmondom mint veszttem el*”. *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, szerk. ARANY Zsuzsanna, Pozsony, Kalligram, 2010.

ban való közreműködésre azon lapok hasábjain, ahol ő éppen belső munkatárs volt.⁴ Szenvedő beteg, radikális politikai cikkíró és jó üzletember: ezek az arcai Kosztolányinak főként alapos filológiai munkával tárhatók föl, valamint szokatlan kérdésfölvetésekkel. A blogon is megjelenő kreatív játékok pedig azáltal, hogy rombolnak (határokat lépnek át és mosnak egybe, egymástól távoli elemeket is összepárosítanak), valójában – paradox módon – éppen hogy erősítik a kultuszt.

A blog műfaja emlékeztethet bennünket még az újságok, vagy még inkább a magazinok fölépítésére is: itt is vannak rovatok, a bejegyzések lényegében a cikkeknek feleltethetők meg, a képanyag pedig szintén jellemzi a sajtóműfajokat is. Az internetes felület annyiban jelent pluszt, amennyiben – mint arra már utaltam – mozgóképi és hangzó anyagokat szintén fölhasznál, valamint folyamatosan fölülírhatók a bejegyzések, illetve az olvasók is kommentelhetik az egyes posztokat.

Konkrét példa: www.kosztolanyidezsoter.blog.hu

Végezetül néhány bejegyzésről szólok, melyeket a Kosztolányi-blogra készítettem az elmúlt évek során. Előadásomat képanyaggal is illusztráltam, e helyütt így az említett internetes felület megtekintését is ajánlom a komolyabban érdeklődő olvasók számára.

Sorozatokat és rovatokat egyaránt írtam: az állandó rovatokon belül időnként a tematikus alapon összetartozó írásaimat sorozatokba rendeztem, amit a címben is jeleztem.

⁴ Vö. ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Alföld, 2013 júliusától folyamatosan.

Főbb rovataim a következők voltak: *(M)orfeum* (félvilági témák); *Ajánló* (programok, meghívók); *Ákombákomb* (vegyes szövegek); *Írj, élj és légy boldog* (részletek Kosztolányi leveleiből); *KD-dosszié* (Kosztolányi életrajzi adatai); *Kosztolányi nyilatkozatok* (főként a Színházi Életben megjelent nyilatkozatok, fiktív riporter szerepeltetésével); *Nagyító* (Kosztolányival kapcsolatba hozható műalkotások – köztük színházi előadások, tévéműsorok – kritikái); *Remake* (műalkotások felülírása, például a *Pacsirta* című regény paródiája); *Retró* (a rendszerváltás előtt keletkezett, Kosztolányi munkásságát elemző, főként marxista kritikák ismertetése/idézése); *Szerelmi szál* (szerelmi anekdoták, levelek Kosztolányitól/-ről); *Újraolvasó* (rövidebb terjedelmű Kosztolányi-művek újraközlése).

A konkrét példák sorát a *Kosztolányi-gasztronómia* sorozattal kezdem. Itt többek között a *Pacsirta* című regényből idéztem olyan részleteket, ahol Kosztolányi érzékletesen leírja az étkezések fogásait. Mindezt fotókkal illusztráltam. Példaként Huszárik Zoltán *Szindbádja* lebegett a szemem előtt, a híres ebédjelenet.

Szintén a *Pacsirta* című regénnyel foglalkozik a *Pacsirta levelet ír...* bejegyzés. Ezúttal az életrajzi háttérre rájátszva – miszerint a kötet címszereplőjét Kosztolányi húgával, Máriával is azonosíthatjuk – közöltem az MTA Könyvtár Kézirattárában lévő, kiadatlan anyagokat: Kosztolányi Mária leveleit, melyeket Kosztolányi Dezsőnének írt.

Hasonló levélközlés a *...mert annyira forró a vérem...* címet viselő bejegyzés is. Ezúttal magángyűjtőtől előkerült levelet osztottam meg az olvasókkal, melyek bizonyítják, hogy Kosztolányi egy bolondokházát megjárt nővel (Tarr Margit) is tartotta a kapcsolatot. A nő szerelmes volt Kosztolányiba, s vallomásait tartalmazzák a dokumentumok.

Kosztolányi-divat című cikkem a kultuszépítés önreflexiója kíván lenni. Olyan paródia, ahol Kosztolányi a nemzetközi

divatvilág egyik vezető orgánumának, a Vogue magazinnak címlapján szerepel. A „divat” és a „kultusz” szavak jelentésmezőinek találkozása adta az apropót a poszt elkészítéséhez.

A *Kosztolányi-babák* szintén a kultuszra reflektál, illetve az „eladó az egész világ” sátáni jelmondatát figurázza ki, valamint a fogyasztói társadalom sajátos kritikáját adja: „De fizethetünk Kosztolányi műveiért is. Sőt, még licitálni is lehet rájuk! Fizethetünk a kézirataiért, a könyveiért. De fizethetünk azért is, hogy azt tegyük a munkáival, amit csak akarunk! Átírhatjuk azokat, sőt, ki is sajátíthatjuk őket. Azt mondhatjuk: az *Esti Kornélt* én írtam! [...] De megvehetjük magát Kosztolányit is! A szerényebbek beérik a Kosztolányi-babákkal: van bepólyált fejű Kosztolányi-baba, akivel a hallokási jeleneteket lehet eljátszani; van szerelmes Kosztolányi-baba, akivel a Káma Szútra útmutatásai alapján lehet játszani; meg van persze a dolgozó Kosztolányi-baba, aki, ha megnyomunk rajta egy gombot, azonnal elkezd írni. [...] A legmerészebbek természetesen nem érik be a babákkal. Ők magát Kosztolányit akarják. És persze meg is tehetik, hiszen megfizetik. Mint hallottuk, a sztársebész Frankenstein doktor úrral [...] többen is fölverték már a kapcsolatot. [...] De ne menjünk ilyen messzire! Sose gondolkodjunk előre! Hiszen megvettük azt is, hogy ne kelljen előre gondolkodnunk. Egyelőre maradjunk csak annyiban: mi megvettük, amit lehetett!”

Konszolidáltabb vonalat képvisel a *Művésznők* sorozat, melyben Kosztolányival kortárs költőnőket és táncosnőket mutat be. Ada Negri, Isadora Duncan, Josephine Baker – mind olyan alkotónők, akikről Kosztolányi meg is emlékezett, illetve akiktől fordított verseket. A cikk szerkezetét tekintve az alábbi módon épül föl: rövid ismertetés (életrajz, munkásság) az adott művésznőről, illetve Kosztolányi szövege vele kapcsolatban.

A *Kosztolányi nyilatkozik*-sorozat önálló rovattá nőtte ki magát, ahol Kosztolányi szövegei fiktív interjúkba ágyazva olvashatók. A Színházi Elet körkérdéseire adott válaszait más kérdésekkel, más szöveggörnyezetben ismerhetjük meg. A sorozathoz karikatúrát társítottam képanyagként: a képi karikatúra utalás kíván lenni a szöveg karikatúrajellegére is.

A *Remake* rovatban az alábbi átirásokat „követtem el”: 1) *A Kosztolányi Dezső tér* című posztban a budapesti XI. kerületben lévő, azonos nevű téren található webkamerás felvételt tettem közzé, mint afféle „művészeti alkotást”; Kosztolányi művészetének (terének, virtuális terének) újragondolásaként. 2) Az „Ez” a *Desiré* „Az” a *Desiré*? című bejegyzés Cseh Tamás dalaira kíván rájátszatni, az azokban szereplő Antoine és Desiré nevű, közkedvelt alakokra. 3) A *Warhol-Kosztolányi* olyan képi játék, ahol Andy Warhol híres sorozataira reflektálok. Marilyn Monroe ikonikus alakja helyett azonban Kosztolányi Dezső jelenik meg a híres Warhol-technikával.

Végezetül az *Újraolvasó* című rovatról szólok. Mennyiben jelent ez többet a Kosztolányi-művek egyszerű újraközlésénél? A játéktér/-lehetőség ezúttal abban rejlik, hogy milyen képi, zenei és filmes anyagot teszünk melléjük, és az hogyan értelmezteti át az adott szöveget. *A holló* című Poe-vers fordítása mellett például egy neopogány együttes, az Omnia zenéjét szerepeltetem. *A Képek a képekről* című tárcához a Vermeer-kép átirat verzióját rendeltem: a festményen szereplő fiatal lány éppen szelfit készít magáról. A *Csak hús vagyok* című vers (*A hús férfi panaszzai* kötetből) anatómiai rajzzal egészül ki, illetve e helyütt utalok arra is, hogy előkerült Kosztolányi boncolási jegyzőkönyve. A *Síppal, dobbal, nádi hegedűvel* című korai vers pedig velencei karneváli maszkokkal és Camille Saint-Saëns *Danse Macabre* (*Haláltánc*) címet viselő zeneművének videójával párosul, fölerősítve a költemény démoni vonatkozásait.

Összegzés

A Kosztolányi-bloggerrel tehát több célom is volt. Egyfelől rá kívántam mutatni, hogy az internet adta „összművészeti” közegben (tehát egy új kontextusban) újraértelmeződhet a szöveg (és részben az életmű is). Másfelől az alkotó módra fölfogott tudományosság egy fórumát szerettem volna megteremteni. Ezen keresztül pedig olyan általánosabb kérdéseket is föltenni – és részben megválaszolni –, miszerint: lehet-e a tudományt népszerűsíteni? Nem válik-e kárára a humán tudománynak, ha a nagyközönséget is meg kívánja szólítani? Lehet-e kreatív, formabontó módon fölhasználni tudományos (filológiai) kutatások eredményeit? Kísérletemet a már említett *Biográfus-blog*on folytatom tovább, ahol nemcsak Kosztolányi Dezső, de más, vele kortárs szerzők munkásságát is érintem.

Bókay Antal

POÉTIKATÖRTÉNETI VÁZLAT A 12 VERS KAPCSÁN

A 12 legszebb magyar vers-konferenciasorozat a magyar költészet történetének hosszú és jelentős szakaszát foglalja magába. Az időben, a költői időben első vers Berzsenyié, *A közelítő tél* valamikor 1805 és 1808 között keletkezett, az utolsó pedig Nagy Lászlóé, a *Ki viszi át a Szerelmet* 1957-ben jelent meg. Egy ilyen sorozat sose lehet teljes, itt is hiányzik az előtt (Janus Pannonius és Balassi Bálint), és hiányzik az után, az elmúlt fél század költészete is. A kezdet pontjáról, Koltórol elinduló és a végén oda, tizenharmadiknak visszaforduló sorozat egy költészettörténetet is bejárt, egymást követő, átugró poétikai beszédmódok, költészeti alakulások jelezték önbeszédünk, a magyar költészet teremtdését is. Érdekes lenne ennek a majdnem teljes költészettörténetnek komoly, poétikai végiggondolása. A következőkben csak egy vázlatos kísérletet tennék arra, hogy megrajzoljam a modern költészet, a XX. század első felének, konferenciátörténetünköl 6–7 versnek a poétikai útját.

A kora modern – szimbolizmus, impresszionizmus, szecesszió

A magyar költészeti modernizmus megteremtésében Ady Endrének és a Nyugat folyóirat költőinek meghatározó szerepe volt. A Nyugat világszemlélete, költői iránya a magyar költészetben játszott rendkívüli jelentősége miatt negyedszázadon át poétikai diszkurzusformáló volt, és csak valamikor a húszas évek végén alakul ki egy új poétikai paradigma, a

késő modern tárgyias költészet. Más nyelvek költészetében az ilyen diszkurzusváltások másként alakultak, mások voltak a hangsúlyok. Az angol költészetben a szimbolikus-szecessziós, kora modern költészet kevésbé volt erős, az Eliot és Pound által képviselt új, tárgyias költészet viszont náluk vált az utolsó éveikben már nyomasztó fölényű költői beszédmóddá.

Az Ady költészetében megjelenő új poétikai paradigmáról ugyanaz mondható el, mint amit Ch. Altieri Baudelaire kapcsán állít, hogy „a kifejező érzékenység új típusát vezette be, és immár nem épített nagyobb terjedelmű narratív és argumentatív struktúrákra [...], hanem olyan radikálisan érzékeny lelkületet teremtett, amelyet saját percepciói kényszeres textúrájának minősége és terjedelme definiált”¹. Ezzel egy új szerepű, léteremtő és autonóm poétikai forma született, mert „csak az önreflexív forma energiái képesek a személyes és az absztrakt azon összességének a megragadására, amelynek fenséges tükrében az elidegenedett lélek szembe-sülhet legmélyebb képességeivel”.² Ezt a poétikai beszédmódot, újfajta költői (ön- és) világlátást sokféleképpen idézik: ez a szimbolizmus, a dekadencia, impresszionizmus. A szimbolizmus és dekadencia „hozzászoktatott minket „a szemantikusan és modálisan végtelen érzékileg intenzív létrejöttéhez”, az impresszionizmus viszont „a fény (vagy jelentés, vagy hangulat) egységes élményét építette fel azáltal, hogy tárgyát először is speciális, energia-telített fragmentumokba bontotta szét”.³

¹ ALTIERI, Charles, *“Preludes” as Prelude: Defense of Eliot as Symbolist* = T. S. ELIOT, *A Voice Descanting*, szerk. Shyamal BAGCHEE, London, Macmillan, 1990, 3.

² *Uo.*

³ SCOTT, Clive, *Symbolism, Decadence and Impressionism* = BRADBURY, M., MCFARLANE, J., szerk., *Modernism*, Harmondsworth, Penguin, 1978, 218.

A szimbolizmus (Hugo Friedrich kedvelt, többször leírt⁴, de kétségtelenül találó definíciója szerint) „romantikátlanná tett romantika” („entromantiszierte Romantik”), mert a romantika beszélő szubjektum kapcsán kialakított hozzáállását megtartotta, de a költői érzékelésből kivette a romantikában még részleges transzcendentális bázist adó természeti és tradíció alapú totalizálás lehetőségét, és ezzel képessé vált az interioritás csupasz, önmagában való megragadására. Hugo Friedrich könyvét elemző tanulmányában már Jonathan Culler⁵ is felhívta a figyelmet arra, hogy a modern költészet definícióját Friedrich alapvetően *negatív fogalmakkal* kísérli meg. Friedrich nem véletlenül indítja könyvét abból a gondolatból, hogy a modern líra lényege az izgató, összezavaró, tudatosan fenntartott homályosság, mely derealizál és defamiliarizál, továbbá bizonyos természete szerinti abnormalitást konstruál, mely a szelf és a világ közötti helyrehozhatatlan szakadék produktuma. Mindezek olyan karakterszempontok, más szempontból vádasként is elhangzottak.

A modern költészet alapvetően a hiány élménye, valami addig megvolt támasz, háttér elvesztésének, érvénytelenedésének tapasztalata. Benne tárul fel először az, hogy az interioritás mélyén működő memória lényege szerint a *Semmi*, amelyre bizonyos poétikai, nyelvi produktumok persze építhetők, de önismeretünk – éppen mert önmagából kell megszületnie – a stabil végpont elkerülhetetlen hiányára kell hagyatkozzon. Egy olyan hiányról van szó, amely tudatában van önnön megszüntethetetlenségének. A hiány ugyanis mindig a betöltés

⁴ Friedrich, HUGO, *The Structure of Modern Poetry*, Evanston, Northwestern University Press, 1974., 15 és 38.

⁵ CULLER, Jonathan, *On the Negativity of Modern Poetry: Friedrich, Baudelaire, and the Critical Tradition = Languages of the Unsayable*, szerk. S. BUDICK and W. ISER, Stanford, Stanford University Press, 1998, 189–208.

felszólításával, az erre irányulás kényszerével és a betölthetőség belső eredetű illúziójával jár együtt. A költészet a modernben nem kifejez valamit, hanem az interioritás semmi-jével szembesülve, ennek a hiányélménynek a következményeit (például a melankolikus létélményt) artikulálja. Ez a radikális, a negativitás szerint kikényszerített önartikuláció sokféle összetevőből áll, amelyek persze – éppen a kreatív, teremtető folyamat következtében – összefolynak, kölcsönösen létrehozzák egymást, átmennek egymásba.

Az interioritás fenomenológiai természetéből következik az egyén jelenlétének, szerepének a kérdése. A modern előtti líra közvetlenül kötődött az empirikus személyhez, az érző, érzékeny valakihez. A 19. század végén megjelenő líra viszont radikálisan személytelenít, számára az empirikus egyén akadály, a felszínesség forrása. Másfelől viszont abszolút hatalmat ad a fantáziát (imaginációt) birtokló és fantázia által teremtetett személyességnek. Rimbaud nevezetes látnok-leveleiben többször is elismétli: „ÉN – az mindig valaki más”⁶. A korai modern líra története megírható lenne ezen probléma mentén: a költők arra törekednek, hogy a deskriptív, partikuláris személyességet egy sokkal mélyebb átlátást és általánosságot lehetővé tevő személyre, énre cseréljék (az empirikus személy lírai folyamatból való kizáródását nevezte Friedrich „Entpersönlichung”-nak, elszemélytelenedésnek). Ezzel elutasítódik a 19. századra és a romantikára még olyanmilyra jellemző, a tényleges személy élményeire alapuló költészet (ezt a tényleges személy jelenlétét pontosan érezzük a *Szeptember végén* pozíciójában). Ugyanakkor az átható hiány és negativitás miatt folyamatosan probléma marad, hogy, ha nem egy tényleges valaki, akkor igazából kicsoda a kész vers

⁶ RIMBAUD, Arthur, *Rimbaud összes költői művei*, Budapest, Európa, 1974, 280.

felől visszafele konstruált interioritást birtokló (vagy éppen interioritással megvert) személy. Az elszemélytelenedést tehát nem zárja ki, sőt a koramodernben beteljesíti egy látszólag ellentétes folyamat: az én hipertrófiája. A rendkívülivé, misztikus középponttá növesztett kreatív én egy narcisztikus projekció produktuma, és gyakran pontosan a valóságos, empirikus személyes pozícióval ellentétes módon működik.

A francia szimbolizmusban, Mallarmé költészetében az interioritás ilyen felfokozása és egyben személytelenítése olyan irányba halad, amelyet a magyar költészetben nem láthattunk: Mallarmé a nyelv játékában találja meg a költői szelf kifejeződését. Mallarmé már lehűtötte a korábbi szimbolisták hevét: a delírium, álom lelkesedése helyett (Rimbaud is „látnok”-nak, misztikus erővel a lélek mélyére tekintő különleges lénynek vélte a költőt) nála a költői beszéd, „egy hang, mely elrejtí a költőt és az olvasót egyaránt” és az „irodalom eltüntetí az Urat, aki írja azt” azért, hogy a vers szerzője „vibráló elvárások középpontjává” váljon.⁷ Ezzel a személymágia alapvetően szómágiává változott át. Nálunk Babits nem a nyelvhez, hanem a valóság sokféle dologához fordult, felbontotta, redukálta a nagy szimbólumok misztikumát és egy új, erősen szubjektivizált, személyesen átélt klasszicizmus keretében verselt.

A modern költészet másik gyakran visszatérő kérdése és újítása az interioritás szemantikai kifejezési módját, a poétikai beszédben elkerülhetetlenül felbukkanó tárgyiasságok jellegét érinti. A hagyományos költészet a versben megformált élményt többnyire valamilyen közvetlenül megjelenített vagy áttételesen meglévő valóságos élethelyzethez, életfolyamathoz köti. A modernben a bensőség elsődleges szerepe

⁷ FRIEDRICH, I. m., 81–82.

felülírja a „dal” ilyen pozícióját, jelentéktelenné, értelmetlenné teszi a líra fikcionális rögzítését, és kérdésessé (érdektelenné vagy éppen ellentmondásossá) változtatja a „szereplő”, a daloló költő valóságosságát is. Ez is egy hiányartikuláció, hiszen nem ismert, hiányzik az a lényeg, amely az eddigi empirikus rögzítettség, a valóságos „hol, mikor, ki?” helyébe léphet. Ha empirikus valóságelem jelenik meg a versben, akkor az a költői élmény konstrukciójaként, megjelenéseként érvényesül (lásd Babits *Esti kérdésében* a sokféle tárgyat, kulturális jelenséget).

Az a kérdés, hogy hogyan és mit lehet beszélni a bensőségről, hogy ez a beszéd milyen ismerethez vezethet el, és – ami talán a leginkább lényeges újítás lesz – hogy ez a kifejeződés miként bővíti ki a létet, hoz létre új interioritás terepeket, tartalmakat. A modern előtt az interioritás a személyes részvétellel megtörténő, közösségileg megszentelt realitás bizonyos meghatározott jelenségeinek és eseményeinek elmondásán keresztül kielégítően meg tudott jelenni. A modern ezt a kéznél levő, empirikus-tárgyias interioritást elveszíti, pontosabban alapvetően elégtelennek, felszínesnek tartja, és kötelességének érzi egy sokkal mélyebbnek vélt interioritás kibeszélését, amelynek kimondásához (és ezzel megteremtéséhez) viszont már a beszélő önnön személyiségének hamis koherenciáját megbontó és konstruáló tevékenysége szükséges. Ezt a régi önkifejezés kimerülését és egy új, az én fantáziateremtő, valóságteremtő elsődlegességére építő szelf-centrikus önmegragadást fejezett ki a *Hunn új legenda* ismert záró része: „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál, / Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga, / Ha a Nagyúr sírja szolgálakat követel”. De Ady is, másképp mint Mallarmé persze, megérti a hiány lényegét, és a vers előző szakaszában jelzi, hogy „A Minden kellett s megillet a Semmisem”.

Egy másik, vissza-visszatérő probléma abból fakad, hogy az interioritás affektusként működő, energia természetű folyamatait, eseményeit önmagukban lehetetlen megjelölni, kimondani, ehhez feltétlenül szükség van az affektusok (a fantázia) által adekvátan megszállt tárgyakra. Az interioritás kifejeződéseinek tárgyai, a belső és külső formális erők dramatikája, tehát a költészetben használt jel, a poétikai szignifikációs aktivitás radikálisan visszautasítja a stabil összefüggést, a deskripciót, és keresi azokat a poétikai elveket, eljárásokat, amelyek biztosítják a lírai kifejezés mélységét, sokrétűségét. Ezt a folyamatot Friedrich „elvalótlánításnak” „Entrealisierung”-nak nevezte. A modern költészet története vázolható a mimetikusságtól, a referencialitástól való eltávolodás (az empirikusabb tárgyiságtól a komplex módon transzformált, átírt, fantázia teremtette tárgyiség felé tartó) történeteként. A realitás, a tárgy minimumával működő lírai nyelv már nem megnevez, hanem sejtet, mintegy köröz a kimondhatatlan körül, szimbolikus gravitációs centrumokat jelöl ki, mégpedig nem (vagy nemcsak) a szimbólum közvetlen, hagyományos retorikai értelmében, hanem egy sokkal titokzatosabb, racionálisan túli módon is, szavak sejtető összekapcsolásával, a misztikus mély jelzésével.

Az interioritás kifejeződési módja és léteremtő ereje, valóságossága, elvalótlánító szerepe kapcsán nem véletlenül középponti a képiség, a figurativitás problémája. A képiség ilyen kérdése is a romantika produktuma. Az allegória és szimbólum kettősének ismert szembeállítás és értékhangsúlyos elválasztása volt az egyik jelentős tapasztalat. Az allegória jelentésszerkezetében a tárgyi-képi hordozó nem a külső vagy belső valóságra, hanem egy kulturális vagy transzcendentális jelölőre utal. A szimbólum elve viszont azt su-

gallja, hogy bizonyos jól kiválasztott, egy kreatív, alkotó aktivitásban megkonstruált tárgyiassággal lehetséges a bensőségre való utalás, meg lehet ragadni (illetve ebben az aktusban meg lehet teremteni) a személyesség alkotó lényegét. A szimbólum, vagy általánosabban kifejezve a metafora új ontológiai pozíciója a korai modern nagy találmánya a bensőségről való beszéd megteremtésében. A szimbólum persze nem empirikusan utal, referenciája az a bensőség, amelyet éppen abban az aktusban hoz létre, és tesz érzékelhetővé.

Nem véletlen, hogy már a modern költészetben is érzékelhető az a lényegi ellentmondás, amely aztán a későmodern alapvető és megoldhatatlan paradoxonát alakítja ki. A vers „részesül a metafora vakságából, amikor a metafora meghatározott jelentésegységgé literalizálja saját referenciális határozatlanságát”⁸. A szelf és vers ilyen bonyolult referenciális/areferenciális dekonstruktív összjátéka azt sugallja, hogy a modern vers többszörös, kiképzett és utalt tárgyi rétegekkel dolgozik. A vers egyrészt úgy működik, hogy elmond, bemutat olyan szelf-rétegeket, szelf-konstrukciókat, amelyek korábban érzékelhetetlenek voltak, másrészt az ettől elválaszthatatlanul létre is hozza a bensőség bizonyos koherens létezési formáit. Ez utóbbi esetben viszont már a szelf a „cifra szolgál”, akit az „Úr”, a vers vagy éppen a nyelv teremt. Baudelaire szerint a „képzelet minden teremtményt megbont; olyan törvények szerint, amelyek a lélek mélyéből származnak, összegyűjti és koordinálja a részeket, és egy egészen új világot teremt”.⁹ Baudelaire vezeti be a „surnaturalisme” fogalmát, mely „vonalakba, színekbe, mozgásokba, autonóm

⁸ *I. m.*, 207.

⁹ Idézi FRIEDRICH, *I. m.*, 36.

véletlenszerűségekbe tárgytalanítja a tárgyakat”, és amely „valóságukat misztériumban oldja fel”.¹⁰

A modern líra megformálódásának folyamatában rendszeresen visszatérő élmény és probléma a nyelviség szerepe az interioritás megragadásában. A nyelv persze mindig lényeges kérdése, kínzó problémája volt a költőknek. A modern költészetben azonban valami alapvetően végzetes történik a nyelvvel: a vele kapcsolatos hiány ontológiai ténnyé, azaz megszüntethetetlenül létezővé válik, megszűnik a nyelv átláthatósága, eszközszerű magától értetődősége és egyben belső szerkezetének láthatósága. A nyelv, amely elvileg a világ kognitív átláthatóságát hivatott biztosítani saját természetében fedezi fel, teremti meg az alapvető átláthatatlanságot.

Negatív, az interioritás nyelvi kifejezésének lehetetlenségét bizonyító dokumentuma ennek Hofmannsthal *Chandos levele*. Lord Chandos Francis Baconhoz 1603-ban írt fiktív levelében azt állítja, hogy az „a nyelv, amelyen talán nemcsak írnom, hanem gondolkodnom is adatott, nem a latin vagy az angol és nem az olasz vagy a spanyol, hanem egy olyan nyelv, amelynek egyetlen szavát sem ismerem, egy olyan nyelv, amelyen a néma dolgok szólnak hozzám, és amelyen talán a sírba szállva az ismeretlen bírám előtt felelni fogok életemért”.¹¹ Több korai modern szerző, köztük elsősorban Mallarmé, rendkívüli szerepet ad a nyelvnek, amely így a belső új istenségévé válik, természetesen csak akkor, ha képes eltüntetni deskriptív jellegét és a kulturális tradíció képeihez való tartozását. A magyar költészetben ez a „nyelvi fordulat” nem történt meg, Mallarmé idegen maradt a Nyugat világától.

¹⁰ FRIEDRICH, I. m., 37.

¹¹ Hugo von HOFMANNSTHAL, *Egy levél*, ford. SCHEIN GÁBOR = OROSZ Magdolna – KERÉKES Amália – TELLER Katalin (szerk.), „s fonaluktól messze szavak peregnék-hullanak...” *Nyelv, nyelviség nyelvi problémák a századforduló osztrák és magyar kultúrájában és irodalmában*, Budapest, 2002, 263.

A tárgyas költészet lesz az érett József Attila megkülönböztető költői teljesítménye, ez az a poétikai diszkurzus, amit pontosan ő, és igazából annak ellenére egyedül ő teremt meg a magyar költészet történetében, hogy véletlenszerű próbálkozások, példák a kortárs jelentős költők verseiben is szükségszerűen előfordulnak. Az elnevezés persze nem túl szerencsés, joggal vitatható. Forrása kétségtelenül T.S. Eliot nevezetes terminusa, az „objective correlate” a „tárgyi egyenértékes”. A „tárgyi” ebben az összefüggésben semmiképpen sem dologi, materiális, hanem sokkal inkább egy nagyon sajátos, nem-metaforikus összeolvadása a külső és a belső rendjeinek. A magyar költészettörténetben Lengyel Balázs használta e kifejezést Nemes Nagy Ágnes költészete kapcsán. Szerinte a költőnő nem közvetlenül beszél (tehát nem monológként teremti, birtokolja versét), hanem „létrehoz versében egy olyan sajátosan konstruált »objektív« világdarabot, a valóságnak egy olyan metszetét, amely énje stabil érzelmi állapotát magán hordozza, kifejezi”¹².

A kiteljesedett modern meghatározó költészeti irányait már nem a szimbólum, az interioritás jelentéscentrumaiként felfogott „poétikai Gestalt” szervezi. A húszas években Pound, Eliot, Stevens, Williams és sok más újító költő hatására egy alapvetően átalakított költői beszédmód válik rövid idő alatt uralkodóvá. Ez a – jobb megnevezés híján – ún. tárgyas költészet a világ tárgyas felületén, e felület analógiájaként tette érzékelhetővé a személyes értelmet úgy, hogy a tárgyak kiterjedt teljességét, éppen ott lévő halmazát olyan formaelvre épülő konstrukcióként értette meg, mely elv egy-

¹² LENGYEL Balázs, *Zöld és arany*, Budapest, Magvető Kiadó, 1988, 340.

ben a szubjektum reprezentatív konstrukciós princípiumaként is működött. A korábbi, szimbolista beszédmód úgy gondolkodott a tárgyasról, hogy az bizonyos jelentős csomópontjaiban, mintegy varázslatos váratlansággal mutat le a másik, egyértelműen lényegesebb szubjektív jelentés csomópontjaira. A zseniális, jelenlévő alkotó szubjektum feladata éppen ezen csomópontok felfedezése volt. A tárgyas költészet a dolgok sokféle, heterogén, de a világ síkján kiterjedt burkának formájában, tárgyi strukturáltságában érzékeli a másik réteget, a másik interioritás szintet megformáló hasonló elvet és – legalábbis látszólagosan – az alkotó szubjektum szerepét nem tartja döntőnek. Pound már 1913-ban világosan fogalmazott: az új költészetet körvonalázó programjában: elvárta „a tárgy közvetlen kezelését, legyen bár szubjektív vagy objektív”¹³.

A tárgyas költészet átalakítja a líra szubjektív monológ természetét, többféle technikával eléri azt, hogy a valósan vagy fikcionálisan feltételezendő beszélő, sajátos nyelvet használó szubjektum helyett pontosan ellenkező irányból, a lírai szöveg (a nyelv vagy éppen a nyelv mögötti konstrukció, logika) pozicionáljon egy hangot, egy következményként rekonstruálható személyes helyet. A monológok forrása így a korai modernhez képest személytelenné válik, már nem személymodellek, virtuális egyének (tehát konstruált interioritások), hanem a személyes értelem homológ struktúráját rejtő tárgykonstrukciók (olyan emberi pozíciók, amelyek az adott létállapotban valószínűsíthetők) beszélnek, jelennek meg, és a személyt, a versben esetlegesen megjelenőt „mint tünetszerű viselkedések történetileg formált halmazát”¹⁴ jelenítik meg. A monológok pluralizálódása gyakran vezet a széttagolódott

¹³ POUND, Ezra, *Visszatekintés = A modern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal és VILCSEK Béla, Budapest, Osiris, 1998, 323.

¹⁴ ALTIERI, Charles, *I. m.* 4.

monológváltozatok egymásra vonatkozásához, s ezzel erőteljes aposztrofikus hajlam, valamiféle lírai, önkibontó dialógus igénye teremődik.

Retorikai értelemben a szereplő, a személy a szimbolizmusban még alapvetően metaforikus struktúrákkal jelenik meg, az értelem, a belső jelentés vertikális irányú, s a nem empirikus, de személyes lényeg megragadására tör. A tárgyias költészet, a kifejlett modern már metonimikusan fogja fel a személyt¹⁵, különböző létpozíciókban adott reakciók halmazaként értelmezi, mintegy eltérő látópontokként monologizáltatja oly módon, hogy ezzel a metaforikus lényeglátás lehetetlenné válik.

A tárgyias költészet keretén belül jelentősen át kell alakuljon az image, a kép fogalma és annak a generálási folyamatról kialakított elképzelés is. Pound definíciója szerint az „image” „az, ami egyetlen pillanat alatt egy egész értelmi vagy érzelmi komplexumot közvetít”¹⁶. A kép tehát középponti szerepű marad, de természete megváltozik: a konstrukció és nem a valamit sejtetés, nem a jelentés lesz benne a döntő mozzanat. A képiség új elméletében „nincs Nagy Emlék, nincs benne közös tudatalatti szimbolika, és nincs benne meg a modern hódolata a nyelv mágikus alvilága iránt”¹⁷. Ez az új költészet gyakran romantikaellenes.

A tárgyias költészet megbízhatósága, működőképessége attól függ, hogy egyáltalán lehetséges-e olyan köztes szféra, amelyben az interioritás világ-adekvát struktúrái megformálódhatnak. A tárgyias költészet egy tágas vagy legalábbis nagyon sokelemű és abszolút konkrét teret kíván ahhoz, hogy

¹⁵ *Uo.*

¹⁶ POUND, *I. m.*, 324.

¹⁷ KERMODE, Frank, *Romantic Image*, Glasgow, Collins–Fontana, 1971, 146.

a világ és a lélek közös geometriai összefüggéseinek leképezése jól érzékelhető legyen. Átfogó értelemben leginkább a kultúra ez a homológiát biztosító keret, hisz „a modernnek végső vágya az, hogy felszabadítsák a kultúrában azokat a potenciális erőket, amelyek modelleket adnak a képzeletnek, hogy az egyéneket és a kultúrát az emberi energia teljesebb, tökéletesebben humanizált használatához vezessék el”¹⁸. A modern tárgyas szemléletének ezt a rendszerét Eliot az *Ulysses* elemzése kapcsán bevezetett mítoszkonceptiójában fogalmazza meg. Eszerint a mítosz egy kontrolláló, szervező, rendszerező mechanizmus, mely a történelem időfolyamatáról leválasztva újra és újra használható a jelen kaotikus folyamatainak rendezésére.

Késő modern: a belső tárgy analízisének költészete

1934-ben, az *Eszmélet* hetedik szakaszában „a törvény szövedéke mindig fölfeslik valahol” sor a tárgyas poétika egy olyan alapelvét, a háttér logika természetéből következően elvárt hibátlanóságát kérdőjelezte meg, amely lehetetlenné teszi a tárgyaság fenntartását. Szükségszerűvé, kényszerűvé vált annak a mediáló közegnek a feltárása, amelyben a hetedik szakasz ismétlődő „feltekintése” megakad, és amit a vers „álmaim gözei” kifejezéssel jelöl meg. Új tárgyat kell találni, amely elkerülhetetlenül belső tárgy (az álom, az elfojtott, a tudattalan háttérű emlék stb.). Azt a költészeti modellt, amely a tárgy külső megragadhatóságát egy belső tárgyaság (Freud írta: egy „belső külvilág”) meditatív pozíciójának fel-

¹⁸ ELIOT, Th. S., *Káosz a rendben*, szerk. EGRI Péter, Budapest, Gondolat, 147.

tárásának feltételeként fogja fel, az amerikai költészettörténet *vallomásos költészetnek* nevezte. Ez a költészet, a kései József Attila vagy éppen a *Hajnali részegség* Kosztolányija nem vallomásos a szó századelejei értelmében. Nagyon szigorú belső analízist folytatnak ezek a költők. Ez a költészet nem visszafordulás az élmény személyességéhez, sőt pontosan arról szól, hogy a tárgyias költészet mögött feltételezett konstruált, szerkesztett én-pozíció, a törvény átlátásával létrehozott absztrakt személy nem létezik, az ént, a szelfet valamilye belső kaotikus ellentmondásrendszer uralja. E beszédmóddal továbblépés történt egy olyan nehezen érzékelhető poétikai közegbe és szubjektív artikulációs módba, amely az európai és amerikai költészetben csak később, a háború után (Robert Lowell, Sylvia Plath, Ann Sexton és mások költésztében) formálódik meg.

A vallomásos versek jelentős részére jellemző, hogy a költői beszéd az én-te viszonyában hangzik el, háttérében tényleges vagy odaképzelt megszólítás rejlik, a lírai beszédmód szerkezeti felépítése nyíltan *aposztrofikus*. A tárgyias költészet beszédével szemben ez nagyon pontosan címez, és választ vár, tehát lényegéhez tartozik valamilyen „hang”, egy szólás, szólítás és válaszul a megszólítottság átélése, egy „viszont-hang” fontossága. A költői élmény egyszerre kialakul és megjelenítődik ebben a viszonyban, így láthatóvá válik a szelf konstrukciós elve és egyben veszélyeztetettsége, fragmentáltsága is – azaz az én egyszerre teremődik meg, és válik problematikussá a viszonyban. Talán éppen valamiféle köztesség miatt, melyben ott van és nincs is ott. József Attilánál gyakori viszont az, hogy az apostrofikus viszony nem vezet dialógushoz, mindig csak az egyik fél beszél, vár választ, a másik viszont hallgat. Pontosán az a fele, aki beszél, az vonódik kétségbe,

ő a problematikus, míg a másik, akihez szól, az kikerülhetetlenül adott, megléte, pontosabban voltsága és jelen hatása nem kérdőjelezhető meg.

A belső tárgyat kutató költészet meghatározó témája a *privát történet*, a poétikai beszéd a tényleges élettörténet konstruktív és destruktív folyamataiban realizálódó tárgyiasságokból konstruálódik. A szubjektum nem koherens, legfeljebb folyton koherenciára, egész-ségre vágyik, nem mint szelf (mint elidegenedett vagy nem elidegenedett szubjektum) lép fel, hanem mint történeti és nem-történeti szelf-fragmentumok, illetve integrálhatatlan, destruktív belső elemek leküzdésének vagy általuk való legyőztetésének történeteként, helyzeteként jelentkezik.

Ezért e késő modern költészetben jelentős szerepet kap a patológia, hiszen a lélek-patológia az én belső törésvonalai mentén érzékelhetővé teszi annak rejtett, érzékelhetetlen szerkezetét, konfliktusait, formáját. A patológus én-rész romboló munkája nélkül ugyanis elfedődnek a szelf belső tagolódásai, eltérő, olykor egymással is ellentétes jelentései, zsákutcái és a személy (némiképp vagy éppen jelentősen meghamisítva) mint koherens, érző, átélő, egy-értelmű (sokszor egy-ügyű) lírai személy, egyfajta szimuláció jelenik meg. Poétikai-retorikai szempontból ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a szelf normális esetben, a mindennapi életben kifejezetten szimbolikus konstrukció, feltételez egy olyan individuumot, akinél az én koherens önmagával, önreflexivitása többé-kevésbé hibátlan, és egy fenntartható, vállalt lényeg, centrumot reprezentál. A patológia viszont úgy értelmezhető, hogy a személy az ismeretlen, sőt kiismerhetetlen patológus erők hatására szétbontja saját, tulajdonképpen félreértésen, elfedésen alapuló koherenciáját, és a patológus

folyamatban allegorikus tárgyak, metonimikus tárgy-fragmentumok (életrajzi események, az életben felbukkanó személyek) szétfutó, szétbomló halmazával lesz ábrázolva.

A 12 vers későbbi költői ezekből a poétikai stratégiákból táplálkoznak, Pilinszky (és az Újhold költői) a tárgyias költészetből, Nagy László sokkal inkább valami bensőség-elemzésből épít költészetet.

Nagy J. Endre

RADNÓTI

À la recherche... avagy: Miért nem vettem részt a Radnóti-vers konferenciáján?

Nehezen tudom megfogalmazni az alcímben feltett kérdésre a válaszomat. Mindenképpen őszinte retrospekcióra, sőt viviszekcióra volna szükségem ahhoz, hogy az akkor csak futólag elutasított részvételre magam is válaszolni tudjak. Ismeretes Freud óta az elfojtás kategóriája, ami azt jelenti, hogy valaki egy hajdani kellemetlen emlékét leküldi a tudatalattiba, és elfelejti. A pszichoanalitikus eljárás arra szolgált, hogy ezeket az elfojtásokat előhozza a páciensből, tudatosítsa – és így domesztikálja. De nálam nem erről van szó. Nekem egy nagy fiatalkori pozitív élményem fűződik Radnótihoz, semmit a tudatalattiba nem „kellett” letennem, hanem inkább arról van szó, hogy ez a nagy élmény olyan belső vonzalmat hozott létre bennem a költő iránt, amit inkább ahhoz lélektani helyzethez lehetne hasonlítani, amikor valaki anélkül válik szerelmissé valakibe, hogy észrevenné. Már indirekt manifesztációkból minden kívülálló észreveszi azt, hogy az illetővel mi történik, de ő még saját teljes odaadása mellett sem veszi észre ezt magán. Vagy ahhoz a helyzethez tudnám hasonlítani, mint amikor, mondjuk, az Európa-kupában a két csapat közti továbbjutás múlik a tizenegyes párbajon, s látjuk, hogy egyesek, sőt maga az egyik résztvevő nem mer odanézni a rúgó játékosra, mert annyira fél az egésztől, hogy inkább csak a végeredményt akarja megtudni. De magát a folyamatot nem tudja, mert fél átélni.

Tehát röviden a végeredmény, amire a viviszekción révén jutottam, a következő: egész életemben, anélkül, hogy

tudtam volna, szerelmes voltam Radnótiba, és bár tudtam a végeredményt, a méltatlan, de dicső – dicső, mert a jövőndölés saját haláláról éppúgy beteljesült, mint Petőfié a *Szeptember végén*-ben – halálról éppúgy nem akartam tudni, éppúgy elfojtottam magamban, mint a néző, aki nem akarja látni a tizenegyes rúgás folyamatát.

Költőileg, nem pszichológiailag, Hamlettel tudnám kifejezni, aki azt mondja a búja után érdeklődő királynénak gyászáról:

„Nem a sötétszín köntös, jó anyám,
Sem a szokott gyászöltözet, sem az
Erőltetett mell zúgó sóhaja,
Nem a szemekből duzzadó patak,
A csüggedő tartásu arc, meg a
Bú többi módja, színe és alakja
Jelölhet engem voltaképp: ezek
Valóban, látszanak, mert játszhatók:
Az enyém belül van, és nem látja szem,
Csak dísze és boglára gyászmezem.”

Nos, a történet, amit elmesélek alább, bár csak „dísze és boglára” valaminek, ami mélyen bennem volt, anélkül, hogy tudtam volna róla, de mégis: talán képes közvetíteni valamit a belső lélektani állapotomról is.

Mint ez többek előtt ismeretes, engem Fűzfa Balázs hívott meg a *12 legszebb vers* konferenciára azzal, hogy legyen valaki, aki ugyan nem hivatásos irodalmár, de mégis komolyan érdeklődik a versek iránt. Én mint szociológus örömmel vettem a meghívást, mert már kamaszkortól fogva inkább a versek érdekeltek jobban, mint a regények vagy akár a zene; hét évig tanultam zongorázni, és örömmel hagytam abba,

amikor gimnáziumba kerülvén, távol szüleimtől, végre lehettem a gyakorlás nyűgét. Ózdon születtem, és szüleim 1956-ba íratlak be a pannonhalmi gimnáziumba, ahol találkoztam egy atyával, aki bár tornatanár volt, egyben hallatlan verskedvelő, Tivadar atya, civil nevén Rozmán Vilmos, aki még most is él, Balassagyarmaton nyugdíjas irodalomtanár. Ő adta kezembe 15 éves koromban az *Ady Összest*, meg pl. Baudelaire *A romlás virágait* (Les fleurs du Mal, igazában: a *Rossz virágai*), Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc legendás 1923-as fordításában, amelynek 1957-es *Válogatott versek* címmel megjelent kiadását azonnal meg is vettem. Azóta is megvan.

A másik nagy adománya a Radnótival való megismertetés volt. Gondoljunk bele: 1956-ban, amikor épp, hogy csak tíz éve találták meg a bori noteszt, és hol volt még az az idő, amikor Radnóti kötelező irodalom lett a középiskolákban?! Ma is emlékszem, ahogy el kezdte mondani a *Hetedik eclogát*: „Látod-e esteledik s a szögesdróttal beszegett vad / tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este. / Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet / és csak az ész, az tudja drót feszülését.” Lenyűgözött a hexameterek természetessége, (ahogy majd Weöres fogja leírni a *Az éjszaka csodáiban*: „Tóth Gyula bádogos és vízvezetékszerelő”), amely az ember természetes lélegzésével lépte ütemeit, könnyedén, és közben a legborzalmasabbakról szól: „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva, / úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek, / vaksin hernyóként araszolgatván a papíron; / zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a Lager / őrei s posta se jön köd száll le csupán barakunkra”. Rám is úgy hatott, mint Papp Zoltán színművészre, mikor mondta

a verset: „valami soha nem érzett borzongás fogott el”¹ Nos, rögtön meg is vettem a gyanúm szerint első kiadású Radnóti Összest, 1956-os kiadás, ma is megvan.

És az se maradhat említetlenül, hogy a *Nem tudhatommal* megnyertem a gimnázium szavalóversenyt harmadikos koromban. Később tudtam meg, hogy ez a szolidan hazafias vers milyen averziót váltott ki 1944 januárjában Tolnai Gáborból és Major Tamásból, mikor először meghallgatták Radnóti felolvasásában²: „A vers humanista, patrióta mondanivalójával kapcsolatos, türelmetlen egyet nem értésünket nyíltan, szavakkal is kifejezésre hoztuk. Radnóti vitába szállt velünk, érvekkel, világos logikával. Azonban az élő, vitázó költő érvei akkor nem győztek meg egyikünket sem”³. Később Vilcek Béla idézi a Radnóti-konferencián, 2009-ben, Ortutay Gyula 1968-as interjújából ugyanezt a jelenetet, amelyben számomra az az új elem van, hogy állítólag, Ortutay közlése szerint, később illesztette hozzá a „[n]agy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg” sort (ami nekem nem tűnik megalapozottnak, hiszen az alexandrin már előtte is meghosszabbodott a franciában néma e-nek hallatszós, azaz nem hallatszós szótaggal)⁴.

Még ennek a versnek az utóéletéhez tartozik egy történet, ami a Polányi Mihály Társaság akkori titkárához, Újlaki Gabriellához – aki fiatalon hunyt el, 36 éves korában – fűződik, s akivel mint választmányi tagok is az egyesületben igen jó

¹ Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*. – Válogatott versek a válogatók esszéivel, szerk. SEBESTYÉN Ilona, Bp., Nap, 2007, 95–96

² Lásd: *Radnótiról – Radnótiról*, szerk. Z. SZABÓ László, Bp., Tankönyvkiadó, 1985.

³ *I. m.*, 255.

⁴ Lásd: *Levél a hitveshez, A 12 legszebb magyar vers 5.*, szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2010, 22.

viszonyba kerültünk. Így például együtt utaztunk ki Chicagóba elintézni, hogy Polányi Mihály hagyatéka az ottani Regenstein Libraryből hazakerüljön fénymásolatban az Akadémia Kézirattárába. Még 1990-ben, amikor Csurka fenyegette a keresztény középosztállyal a hazai zsidóságot, Gabi, aki az újraöntudatosodó zsidó fiatalként a rendszerváltó Inconnu szervezethez csatlakozott, írt nekem egy levelet, ha jól emlékszem a Szombat című újságban azzal a megjegyzéssel, hogy „N. E.-nek”. Itt Radnótira hivatkozott: lám, aki teljesen azonosult a magyarsággal, hogy járt: a magyarok gyilkolták le. Ez tényyszerűen tagadhatatlan, de ő vajon zsidóként halt-e meg? – merült fel a kérdés már Vas Istvánban is, aki elgondolkodtatón írt: „Mert igaz ugyan, hogy zsidóként ölték meg őt is; de ő nem zsidóként halt meg: az ő utolsó eklogáit, elégiáit, razglednicáit nem zsidó írta, nem is olyasvalaki, aki szabadulni akar a zsidóságtól – a tisztaságnak ezek a vérrel pecsételt remekművei olyan magasban szállnak, ahová föl nem hallatszik ez a vagylagos kérdés”⁵

Aztán egyetemista koromban tanultam meg az 1943. november 15-ére dátumozott (mikor én két nap híján 2 éves lettem) *Mint észrevétlenül* című versét, ami nem nagyon ismert, de engem akkor, a felnőttkor küszöbén, amikor el kellett hagyni az egyetemet, s nem sikerült bent maradnom, igen megrázott. Ez az a korszak, amikor az ember a társadalom csúcsáról, az egyetemről, lezuhan a pályakezdő semmi mélységébe. Ráadásul előzőleg felmerült két tanszék is, ahol bent maradhattam volna, de írtak ellenem egy politikailag inszinuáló levelet, ami után már egyik tanszék sem akart oda-venni. Úgyhogy különösen szíven ütött az átmenet a felnőttkorba: „mint észrevétlenül álomba hull az ember, / úgy hull

⁵ VAS István, *Nebész szerelem. Miért vijjog a saskeselyű. II.*, Bp., Szépirodalmi, 1984, 110.

az ifjúkorból a férfikorba át; / már múltja van s leül szem-
közt komoly szeszekkel / s apányi lett körötte már egyre
több barát”. És volt abban valami keserűen vigasztaló: „Si-
kerre nem kacsint, mert tudja, egyremegy, / e hölgy kegyeltje
az lesz, ki jókor érkezett”. Majd a távlati perspektíva: „S min-
den megméri, ha egyszer majd nem él; / sportbajnok nem
lehet már, se kóbor tengerész”; de hogy: „így eljut így is ő
mindenhová, ahol / mezíten él a szándék és perzsel a ka-
land”. Úgyhogy méltán volt ugyancsak abban az időben már
az *Egyszisztencializmus*⁶ című kötetből megismert heideggeri kér-
dés közel hozzám: „Miért van inkább Lét, mint a Semmi?”

A harmadik nagy találkozásom Radnótiával akkor történt,
amikor 1972-ben, fiatal diplomásként először jutottam el Pá-
rizsba. Autóstoppal mentem Strassbouból, ahol egy össze-
hasonlító jogi tanfolyamon vettem részt, éppen húsvét volt,
és volt két teljes napom Párizsban. Az első nap a nemzetközi
helyeket látogattam meg, mint pl. a Bastille teret, ahol más
buta magyarokkal egyetemben én is valahogy úgy képzel-
tem, hogy még most is ott állnak a börtön romjai, amit 1789-
ben leromboltak, és mély csalódással vettem tudomásul,
hogy ott egy új színház áll; aztán elmentem a Paire Lachese
temetőbe, ahol meg akartam nézni a kommünárok sírhelyét,
akiket az 1981-es első párizsi kommün után gyilkoltak meg,
s ott tudtam meg egy francia temetőlátogatótól, hogy azt
mint a Les fédérés emlékhelyét kell keresni, meg meglátogat-
tam Edit Piaf sírját is. De a második napot a magyar emlék-
helyeknek szenteltem, és ballagtam éppen Adyval ellentéte-
sen a Szajna felől felfelé a Boul’Mich-en (miközben magam-
ban a franciául megtanult *Párizsba tegnap beszökött az ősz* sorait
mormogtam: „Dans le Boulevard de Saint Michel Archange

⁶ *Egyszisztencializmus*, szerk. KÖPECZI Béla, Bp., Gondolat, 1966.

/ Hier á Paris l'automne s'est glissé”), és mentem, hogy megnézzem, igaz-e, amit Radnóti írt *Paris* című versében: „A Boulevard St Michel s a Ruen/ Cujas sarkán egy kissé lejt a járda. / Nem hagyatalak el gyönyörű / vad ifjúságom, hangod mintha tárna / visszhangzana, szívemben szól ma még”.

Nos, ebben az időben még tényleg így volt, megállapítottam, bár akkor még nem tudtam, hogy ugyanebben a Rue Cujas utcában van a szálloda, a Hotel Flandre, ahol Radnóti lakott, és amelynek falán ma már emléktábla rögzíti a tény. Aminthogy hiába keressük a kis lejtést, a mozgássérültek miatt ma már a földig van kerekítve. Azóta tudom, hogy számos magyar ment oda, a sarokra látni a „kis lejtést”⁷. Mint Baróti Dezső is megírta: „Cujas neve az átlag franciának nem mond sokat, csak mi, magyarok kapcsoljuk hozzá, immár visszavonhatatlanul, irodalmunk Párizsi képének egyik, sok poétikus jelentést hordozó darabját”⁸. No, de mi lett a Rue Monsieur sarkán lakott pékkel? Ekkor már nem kerestem, mert a házat lebontották, mint ezt Eörsy Gyula, a polgári jog professzora közölte velem, akivel Strassbourgban találkoztunk, és elmondtam neki párizsi útitervemet, ő pedig elmesélte 1972-ben, hogy ő hatvanas évek elején járt ott, és állítólag még az a pék szolgálhatta ki, aki Radnóti idejében is a pult mögött állt. Hát igen: csak kb. húsz év telt el Radnóti ottjárta óta.

A negyedik nagy, és máig megemésztetlen és megemésztetetlen találkozásom Radnótival akkor történt, amikor az ELTE Szociológiai Intézetében dolgozván, Huszár Tibor felkért, hogy vegyek rész az első magyar Bibó István-válogatás munkáiban, részint mint szerkesztő, részint mint jegyzet-író, és akkor beültem az MTA Kézirattárába, és minden

⁷ Pl. Beck László Parancs Jánossal, lásd. *Radnóti Miklós: Levél a bitveshez*, Bp., Nap, 2007, 72.

⁸ *Ranótitól – Radnótiról, i. m.*, 134.

Bibó-kéziratot végigolvastam. A kéziratok között található volt egy *Három verselemzés* című, és ebben Bibó István egyik kiválasztott verse éppen a *Sem emléke, sem varázslat* volt. A vers keletkezése 1944. április 30-ára van keltezve, és egy nagy belső változás dokumentuma. Mert míg az elején azt írja: „és tudtam, hogy angyal kísér, kezében kard van, / mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban”; de aki egy vad hajnalban arra ébred, „hogyminden összeomlott”, s a belső gyötrelmes, de vigasztaló út végén odajut: „nem véd meg engem / sem emléke, sem varázslat, – baljós a menny felettem; / ha megpillantasz, barátom, fordul el és legyints. / Hol azelőtt angyal állt a karddal, – talán most senki nincs”. Május 19-én írta a *Töredéket*, és a *Hetedik ecloga* 1944 júliusában, „Lager Heidenau, Zagubica fölött a hegyekben” szavakkal van lejegyezve.

Nos, Bibó ezt a verset a következő elemzéssel végzi: „...nézzük meg ezeket a gondolati tartalmakat: harag, angyal, alázat, bosszú, baljós menny, nem véd meg engem sem emléke, sem varázslat. Ezek lényegileg mind egy vallásos zsidó-keresztény gondolatvilágnak a kategóriái.

Az első részben elsősorban vallásos kategória magában az angyal. A második részben a vallásos kategória a föllépő alázat és a bosszúnak feladása. Vagyis a két vallásos kategória szemben áll egymással. Az angyallal a harag és a bosszú van összekapcsolva, az alázattal a személyre szabott gondviselésről való lemondás, annak hívságának a felismerése. Ez a kérdés ebben. Aki ezt írta, az primitívebb és laposabb szinten volt – nem tudjuk, hogy mennyiben és miben hisz pontosan –, de mondjuk úgy, hogy primitívebb és laposabb szinten volt hívó, mikor azt hitte, hogy egy angyal vigyáz külön rá, karddal kezében, amelyik őt is védi, és egyben helyette is bosszút áll.

A második részben a rezignálttá válás pillanatában a harag, a bosszú föladásával, az alázat megjelenésével egy elmélyedtebb hit van jelen, amelyik egyben a konvencionális gondviselés-hitnek a nagyon radikális és nagyon kemény tagadásával kapcsolódik össze egy mélyebb hitben, egy emberi sorssal, az emberi sors feltételeivel való mélyebbre ható szembenézésnek a jegyében”⁹.

Mint minden hívő, és főleg katolikus embernek ez a legnehezebb: lemondani a személyes gondviselésről. Lemondani arról, hogy egy angyal révén különös gondot visel ránk. Hogy mi kivételezettek vagyunk a teremtésben. Még Babits is mit mond: „Tudod, hogy Teérted történnek mindenek – mit búsulsz? / A csillagok örök forgása néked forog / és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog, / a te bűnös lelkedért / Ó hidd el nékem, benned a Cél és nálad a Kulcs / Madárka tolla se hull ki, – ég se zeng, – föld se remeg, / hogy az Isten rád ne gondolna” (*Zsoltár férőhangra*).

Nem mondta-e Jézus: „Nézzétek a hollókat! Nem vetnek, nem aratnak, nincs kamrájuk, sem magtáruk, és az Isten táplálja őket. Mennyivel többet értek ti akárhány madárnál!” meg: „Ti se kérdezzétek: mit egyetek vagy mit igyatok; és ne kételkedjétek. A ti Atyátok pedig tudja, hogy szükségetek van ezekre a dolgokra”(Luk 12,24., 29,30). Tehát ne legyetek kicsiny hitűek, mondja Jézus. És mégis. Bár a bibói elemzésben szerintem benne van a protestáns elmagányosodás, ami a közösségi erők gyengülésével jár, főként a szabad vizsgálódás megengedésével, amiről oly meggyőzően beszél

⁹ BIBÓ István, *Három verselemzés*, közreadja TÓTH László = DÉNES Iván Zoltán szerk., *Megtalálni a szabadság rendjét*, Bp., Új Mandátum, 2001, 346–347.

Durkheim *Az öngyilkosságban*¹⁰; bár Tóth László, aki a Ravasz–Bibó szellemi párhuzamokat vizsgálta nem olyan rég, azt írja, hogy „Bibó protestantizmusa tehát egyfajta sajátos revideált katolicizmus volt”, de anélkül, hogy Bibó valami eszkatologizmust fogadna el, s bár Bibó szerint „sem az európai társadalomfejlődésben, sem a világtörténelem folyamataiban Isten nem oka a különböző történéseknek, mint ahogy az egyes ember életét sem az isteni gondviselés irányítja”¹¹. Eme nagyon protestánsnak látszó fejtegetések ellenére, vagy mellett, mégis van egy katolikus filozófus, Simone Weil, aki hasonló következtetésre jut: „Lemondani képzelt középpontságunkról, lemondani róla nem pusztán értelmileg, hanem lelkünknek képzelő részében is annyi, mint fölismerni a valóságosra, az örökkévalóra, meglátni az igazi világosságot, meghallani az igazi csöndet... Kiüresedni hamis istenségünkől, megtagadni önmagunkat, lemondani róla, hogy képzeletben a világ közepe legyünk, fölismerni, hogy ugyanez okért a világ minden egyes pontja középpont lehetne, és azt, hogy az igazi középpont a világon kívül van – annyi, mint beleegyeznünk az anyag mechanikus szükségszerűségének és minden egyes lélek középpontjában lévő szabad választásnak az uralmába. E beleegyezés: szeretet. E szeretetnek az értelmi lények felé fordított arca a felebarát szeretete; az anyag felé fordított arca a világ, vagy, ami egy vele, a világ szépségének szeretete”¹².

És végül az utolsó. 2012. május 12-én megkaptam volt tanítványomnak, most kollégám a Semmelweis Egyetemen,

¹⁰ DURKHEIM, Emile, *Az öngyilkosság*, Bp., Közgazdasági és Jogi Kk., 1982, 145–149.

¹¹ TÓTH László, *Ravasz László és Bibó István szellemi viszonya: kapcsolódási pontok = Megtalálni a szabadság rendjét*, id. kiad., 274, 278.

¹² WEIL, Simone, *Ami személyes és a mi szent*, Bp., Vigilia, 1983, 130.

könyvét: *Bori munkaszolgálatosok: Fejezetek a bori munkaszolgálatosok történetéből* című könyvét¹³. Az első három fejezetet gyorsan elolvastam, de amikor a IV. fejezethez (*A bori menet a Dunántúlon*) jutottam, ami főként Radnóti kálváriáját írja le, letettem a könyvet, mert nem bírtam szembenézni a már homályosan ismert borzalmakkal.

Egy fél évre félretettem a könyvet, aztán csak erőt vettem magamon, keményen nekifogtam, és végig olvastam. Hogy miért tettem félre?

A legtanulságosabb dolog az volt, hogy Csapody Tamás hatalmas apparátussal (levéltárak, helyszíni szemlék, még élő tanúkkal interjúk, helyszínrajzok stb.) és példás akribiával, pontossággal dolgozott. Például Murányi Edével, a bori táborparancsnokkal, aki Fehér Antalként 1985-ben halt meg Németországban, és soha nem lett felelősségre vonva, feltehetőleg mert beszervezte a magyar titkosszolgálat, 43 oldalon foglalkozik.¹⁴ A leglényegesebb azonban az szerintem, hogy megcáfolta, vagy legalább is komolyan kétségbe vonta, hogy Radnóti Miklós az utolsó éjszakát biztosan abban a gőztéglagyárban töltötte, ahol most van az emlékhely. Ugyanis az általa hitelesnek tartott egyetlen szemtanú, Erdős Péter, a helyszínre vonatkozóan három különböző vallomást tett. Kétségtelen, hogy a menet egy része a gőztéglagyárban éjszakázott, de a másik része, amelyhez Radnóti Miklós is tartozhatott, egy tőle jobbra fekvő majorban, Tarjánpusztán.

Kutatásai eredményét így foglalja össze: „Logikai és praktikus okokból felvethető, de egyáltalán nem bizonyítható, hogy »a Győr előtti, pannonhalmi téglagyár« valójában a tarjánpusztai téglaház volt (legalábbis, hogy ez is az egyik

¹³ CSAPODY Tamás, *Bori munkaszolgálatosok (Fejezetek a bori munkaszolgálatosok történetéből)*, Bp., Vince, 2012.

¹⁴ *Uo.*, 141–184.

téglagyári pihenőhely volt). Ebben az esetben nem az apátságtól körülbelül két kilométerre lévő gőztéglagyárnál pihentett meg a bori menet (egyik fele). Nem tudjuk tehát bizonyosan, hogy Radnóti Miklós a pannonhalmi gőztéglagyárban vagy a tarjánpusztai majorban töltötte-e el két éjszakát. (Esetleg a tarjánpusztai téglaházban pihent egy teljes napot?)

Utóbbi esetekben Radnóti Miklós nem a pannonhalmi szoborállítás helyszínén, de adott esetben szintén egy apátsági téglagyárban éjszakázott. Lehetett tehát a tarjánpusztai téglagyár a »Győr környékén« lévő »egyik téglagyár«. A pannonhalmi gőztéglagyárban töltött éjszákára vonatkozó feltevést viszont egyetlenegy tanú, Erdő Péter állítására tudjuk csak alapozni, aki azonban maga sohasem beszélt egyértelműen¹⁵.

Hát ennyi az én történetem. S ha Hamlettel kezdtem, hadd fejezzem is be a Hamlet végével, őrá emlékezve, és halálának körülményeit analógiásan megjelenítve:

„HORATIO:

... rendeljétek el
Közzemle végett e holttetemek
Kitételét magas ravatalon;
S hadd hírlém a még nem tudó világnak
Az itt történeteket. Majd hallotok
Vérbűn, erőszak, természettelen
Dolgok, nem is vélt gyilkolás, kivégzés,
Ravasz, de kényszerült ölés felől,
És végre füstbement bal terveket...

¹⁵ *Uo.*, 244–245.

FORTINBRAS:

Négy százados emelje Hamletet, mint katonát,
A ravatalra: mert belőle, ha
Megéri, nagy király vált volna még.
Útján kövesse harci tisztelet.
Harsogjon a zene. –
Vegyék föl tetemét. – Ily látomás
Szép a mezőn, de itt szemlélve más.
Menj, lőjenek sort!”

Nyilasy Balázs

IRODALOMÉRTÉSÜNK ÉS A LEGSZEBB MAGYAR VERSEK

1.

A tizenkét legszebb magyar verset elemző konferenciasorozat sikeres, szakmailag gyümölcsöző volt. Az ülészakokat rendre az előadásokat összegyűjtő (újabb dolgozatokkal kiegészítő) formás könyvek követték; a tizenkét kötet összességében végül mintegy négyszázharminc tanulmányt tartalmaz. Az írások a vizsgált versek és a hozzájuk tartozó költői életművek szempontjából is figyelemre méltók. A szerzők-előadók számos irodalmi szakmát képviselve, sokféle – a szöveghez tapadó szűkebb s a költői életművel számoló tágabb – horizontból közelítettek a versekhez. És mindeközben régóta érvényes dilemmákat firtattak, s újakat vetettek fel. Statikus-visszahúzó vagy dinamikusan helyénvaló vajon *A vén cigány* refrénje? A költemény logikájából levezethető és hiteles a „Lesz még egyszer ünnep a világon” verszárása, vagy erőszakolt, oda nem illő betoldásnak vélhetjük? Az *Esti kérdés* helyszíneit a Babits Mihály-i velencei kószálások, szegedi kávéházas esték tükrében szemléljük? A századeleji Babits-költészetet Rába György és Nemes Nagy Ágnes nyomán valóban *filozofikusnak*, *ontologikusnak*, *megismerő karakterűnek* tartjuk? A személyiség-disszemináció megjelenítéseként vagy az értékkereső, próbálkozó emberi tartás manifesztációjaként fogjuk fel az *Eszmélet* híres-nevezetes utolsó versszakát? Igaznak látszik-e a *Ki viszi át a szerelmet?* című költeményt övező kritikai elismerés; Nagy László legismertebb,

legnépszerűbb versét valóban gond nélkül iktassuk be a magyar líra jelentős darabjai közé? Elhiggyük, hogy a *Szondi két apródja* ifjú emberei szemtanúként látták az ostromot, s hogy krónikájuk, történetmondásuk gócpontjai, alapelemei magától értetődően hitelesek, elkötelezett értékelésük helytálló? Vagy (a Gyulai Páltól Nemes Nagy Ágnesig, Imre Lászlóig terjedő szakirodalom premisszáját megkérdőjelezve) a mindmáig elutasított, stigmatizált török küldöncöt tartsuk valóságos szemtanúnak, s az ő „alternatív értelmezését” tekintsük hitelesebbnek? Az *Apokrif* történeteiben előrehaladva s a tanúságtevő beszélő fokozódó kommunikációs kudarcait konstatálva evidenciaként hivatkozunk a nyelvi válság kultúrfilozófiai közhelyére? Teljességgel akceptáljuk a költő számozással nyilvánvalóvá tett tagoló akaratát, vagy vessük fel másféle szövegszegmentálások lehetőségét is?

A megjelenített dilemmák egy része gyakorlatias, „elméletközömbös”, empirikus karakterű. A Pilinszky János-i tagolás mérlegelése a szövegből kiinduló egyeztetést kíván, kultúrfilozófiai, líraelméleti távlatokat nem igényel, s ez esetben talán még a költői oeuvre tágabb vizsgálatára sincsen föltétlen szükség. A problémajelzések, problémakezelések nagyobb fele azonban elvi, elméleti álláspontra utal, s óhatatlanul kultúrfilozófiai kérdésekkel bonyolódik össze. A biográfiai mozzanatok hasznosítására törekvő elemző az orosz formalizmus, a francia strukturalizmus és az amerikai retoricitás-elvű, dekonstruktivista kritika által vallott belsőleges, műimmanens esztétikai meggyőződést tagadja, löki félre. A József Attila-i *Eszmélet* verszárását („s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatok”) disszeminációs gesztusként számon tartó értelmező viszont alighanem osztja mindazokat a kultúrfilozófiai meggondolásokat, amelyek a „humánideológiák válságát”, a személyiség óhatatlan

inkongruenciáját, a jelentés nélküli elkülönbözések soroza-
tára épülő, determináló erejű nyelv képzetét állítják a közép-
pontba. A *Szondi két apródját* kételyirányba helyező, belső bi-
zonytalanságokat, ellentmondásokat fürkésző vizsgálódó
ugyancsak a dekonstrukció attitűdjét, útmutatását követi,
még akkor is, ha a Paul de Man rigorózan nyelvimmanens,
retorikus elemzéseéhez képest jóval sokrétűbb, lazább (ek-
lektikusabb) érvrendszerrel, metódusegyüttessel dolgozik.

A legszebb magyar versek elemzője – nyugodtan mond-
hatjuk így – bizonyos értelemben egy állapot foglya. Értel-
mező munkája a tágabb meggondolás-együttesek függvénye.
A költői életművek egészére vonatkozó víziók, a poétikai fo-
lyamatokról kialakított látomások, a kultúrfilozófiai felisme-
réseket megjelenítő (presztízbirtokló, autencitást sugalló)
előfeltevések, fogalmak, konklúziók óhatatlanul befolyásol-
ják munkáját és munkájának eredményét. De vajon e befo-
lyásban mennyi köszönet van? Az életműveket vizsgáló mo-
nográfákban, autentikus kritikai dokumentumokban, poéti-
kai, teoretikus, kultúrfilozófiai írásokban manifesztálódó ez-
redfordulós irodalomértés mennyire vehető komolyan, és
mennyi segítséget ad a Petőfi Sándor-, Arany János-, József
Attila-, Radnóti-, Pilinszky-, Weöres-költeményeket elemző
kutatónak? A mindeddig verseket faggató irodalmár hadd
forduljon egy pillanatra elvi, elméleti, irodalomértési kérdé-
sek felé, hadd rögtönözzön helyzetjelentést, látletet, hadd
utaljon pár szóban irodalomértésünk állapotára, dilemmáira,
anomáliáira!

2.

Az *anomália* kifejezés ideiktatása persze egyáltalán nem vélet-
len. Hazai szakmai közvélekedésünk az elmélet hozadékait,
vívmányait mérlegelve rendszerint gazdagodást emleget,

perspektívabővülésre, vívmányokra utal, optimista perspektívákat nyit meg. Jómagam azonban e végső optimizmust nemigen osztom. Kemény Zsigmond szavait kölcsön véve korunk láthatárán sok világosságot és kevés meleget látok.

„Hogyan értitek ezt a részletet? Mit akart nekünk mondani a szerző? Melyek a vers vagy a próza szépségei? Miben eredeti az író látásmódja? Mi a tanulság?» Egy időben azt hittük, hogy az irodalomelmélet véglegesen félresöpörte ezeket az idegesítő kérdéseket. De a válaszok elszállnak, a kérdések pedig megmaradnak. És többé-kevésbé mindenkor ugyanazok [...] Az irodalomelméletnek nem sikerült megszabadulnia az irodalomról szóló köznyelvtől, az olvasóképtől, a műkedvelőkétől. Így tehát amint az elmélet távolodik, a régi fogalmak újra felbukkannak, sértetlenül. Vajon azért nem tudunk igazából soha megszabadulni tőlük, mert »természetesek«, mert »értelmesek?« [...] még mindig helytálló azokból a közkeletű kérdésekből kiindulni, melyeket az elmélet szeretett volna megsemmisíteni, ugyanazokból, melyek újra fölmerültek az elmélet kifulladásá után, azért, hogy újra meg újra meghaladhassuk az általa fölkinált ellentmondásos válaszok segítségével” – jeleníti meg a modern elmélet paradigmatis újonságával kapcsolatos szkepszisét a francia kutató, Antoine Compagnon is beható értelmű, világos logikájú, franciául 1998-ban publikált, magyarul 2006-ban megjelent könyvében.¹

„Az elmélet Franciaországban szalmaláng volt, s a kíváncsiam, amelyet Roland Barthes 1969-ben megfogalmazott [...] úgy látszik, nem teljesedett be. A hatvanas és hetvenes évek elméletírói nem találtak követőkre. Még Barthes is ka-

¹ COMPAGNON, Antoine, *Az elmélet démona*, Pozsony, Kalligramm, 2006, 14, 14–15, 15–16.

nonizálódott, ami nem a legjobb eszköze annak, hogy valamely mű élő és hatékony maradjon. [...] Az elmélet beállt a sorba, s már nem az, ami volt: ott van, a maga helyén, ahol minden más irodalmi korszak is megtalálható, ott, ahová minden szaktárgy betokosodott, az egyetemi oktatásba. Megtört, ártalmatlan. Megadott időben várja a hallgatókat, semmi más kapcsolata nincs a többi szaktárggyal vagy a világgal, legföljebb annyi, amennyit az egyik tárgytól a másikig tántorgó hallgatók közvetítenek. Nem előbb a többinél, abban az értelemben, hogy többé nem megmondhatója annak, miért és hogyan kellene az irodalmat tanulmányozni, s hogy mi adja az irodalomtudomány mai helytállóságát és időszerű tétjét” – állítja szembe ugyanő nosztalgiával az irodalomelmélet lendületes hőskorának tekintett hatvanas-hetvenes évtizedet az ezredforduló terméketlenségével, pangásával, kiüresedésével.²

Compagnonnak, úgy vélem, nagyon is igaza van. A modern elmélet energiái az ezredfordulóra elapadtak, ígéretes, nagy címszavai-útjelzői: a műimmanencia és a konstitúcióelv, a struktúra és a jel-elvűség, a jelentéselkülönbözés és a retoricitás sokféle reményt ébresztettek, sokféle magabiztos orientációt ajánlgattak, de végül csupán szerény eredményeket hoztak, és számos zsákutcába vezették a kutatókat. A teória az akadémiák, egyetemek, szakfolyóiratok szféráiban kétségkívül tartósan berendezkedett, de nagy ambícióját korántsem váltotta be: nem volt képes szilárd alapú, korrekt tudománnyá válni. Léte roppant elintézetlenségekkel terhelt. A szubsztancializáló tudatfilozófiák befolyását máig nem tudta leküzdeni, a mindennapi észhez s az empiriához való viszonyát nem tisztázta, a maga speciális tudományossági

² *Uo.*, 10–11.

kritériumait nem munkálta ki, nem teremtett szilárd módszertani alapokat, s nem alkotott a konceptualizáció számára arányos, értelmes szabályrendszert, érvényes használati útmutatót. Sőt, a tudományossági álom köddé válásával párhuzamosan mind látványosabban fordult az ellenőrzési kritériumokat félredobó spekuláció, a látszatkeltő, reprezentációs fogalmiság, a kultikus-mitikus használati mód, beszédmód felé. E folyamatot alighanem Jacques Derrida és az amerikai dekonstrukció tetőzte be. De e betetőzés – ma már így tűnik – alighanem végjáték volt.

„1987. december elsején vagy akörül az irodalomelmélet természete megváltozott [...] az Egyesült Államokban honos irodalmi teória és kritika olyan vehemens, radikális átváltozáson ment keresztül, mint ahogyan az egy generációval korábban, a »teória« megszületésekor történt. A szakma, amely éppen most szokott hozzá, hogy a teoretikusokat beiktassa, stallumokkal lássa el, a trónfosztás látványának volt kitéve [...]” („On or about December 1, 1987, the nature of literary theory changed [...] everything about literary theory and criticism as practiced in the United States underwent a transformation as violent and radical as that which had been wrought a generation earlier by the advent of »theory« itself. A profession that had just accustomed itself to the tenuring of theoreticians was subjected to the spectacle of their dethroning [...]”)³ – lát a neves, humanista elkötelezettségű amerikai irodalomtudós, Geoffrey Galt Harpham az amerikai elméletben gyökeres fordulatot, s kapcsolja az új kezdetet egészen konkrét időponthoz.

³ LENTRICCHIA, Frank – MCLAUGHIN, Thomas (szerk.), *Critical Terms for Literary Study*, The University of Chicago Press, 1995, 389.

Az irodalom elméletének megoldatlanságai, újfent hangsúlyoznám, az évezred elejére meglehetősen nyilvánvalónak tűnnek. Az éppen csak létrejött, frissen berendezkedett diszciplínának persze létérdeke az anomáliák elfedése, eltüntetése. Ezt az elfedő munkát hazánkban manapság jól kitapinthatóan két új, perspektíva-kijelölő vezérszó végzi. A „teoretizmus” képviselői, értelmező közösségei az új évezredben a *kultúratudomány* és a *medialitás* fogalmaira ruházták át azt a szubsztancialitás-képzetet, presztízst, tekintélyt, amellyel alig valamivel korábban a „nyelvi fordulat” az „öntükrözőes narratíva”, a „disszeminatív értelemképzés” terminusait látták el. S a vezérfogalmak (a hozzájuk tartozó látószögekkel, az általuk kijelölt gondolati irányokkal) valóban sikeresen működnek. A radikális változás szükségletét és tényét leleményesen elfedik, az irodalomértés elintézetlenségeit eltüntetik. Az irodalmiság, az irodalom sajátyszerűsége, „magánléte” a *kultúratudomány* parttalan globalizmusában természetes módon semmisül meg, s a *medialitás* evidens környezetelvűsége ab ovo kiküszöböli (eltörpíti, lefokozza, értelmetlenné teszi) az esztétikai, poétikai, humánus kérdésfeltevéseket, nézőpontokat, értékkategóriákat. A megismerési érdek az irodalmi sajátyszerűségről és az esztétikai-poétikai karakterről (a műbeli intencióról, emberi érdekről) a különbözőséget elmosó masszára és a szubsztancializált matériára, megjelenési közegre ruházódik át.

A csere persze semmiféle távlatos, lényegi változást nem hozott. A *medialitás* fétise a *nyelvi fordulat*hoz hasonlóan végletes környezetelvűséget, determinációt sugall, a korábbi, nyelvválság- és személyiségválság-centrikus előfeltevés- és fogalomrendszert egyáltalán nem érvényteleníti. E fogalomrendszert Magyarországon a Kulcsár Szabó Ernő vezette ku-

tatói közösség a nyolcvanas évek második felében lírai alkotások értelmezésére kezdte kimunkálni. A nézetegyüttes az ezredfordulóra elterjedt, és nagymértékben institucionalizálódott. A tudományos diákkörök, a doktoranduszok, doktorandák, az egyetemi és középiskolai tanárok és a szakkritikusok többsége mára a magyar irodalmi modernség négyosztatú (klasszikus modern, avantgárd, késő modern, posztmodern) periodizációját magáévá tette, s a régi, szocialista fejlődésselvet új teológiával váltotta fel. A huszadik század költői alakulástörténete e fabula szerint a következőképpen alakul: a magyar líra legjobbjai a korszerűtlen, énközpontú (vallomásos, képviseleti jellegű) költészeteszményt meghaladva – a humanisztikus poétika korszerűtlenségét felismerve – a nyelvi megelőzőttség, a disszemináció poétikája felé fordulnak, s az önkifejező formák helyett a dialogikus, argumentatív beszédmódot teszik uralkodóvá. A folyamat a húszas-harmincas évek legjobbjainál kezdődik: a paradigmaváltás legjelentősebb kezdeményezőjeként az iskola képviselői ismeretesen Szabó Lőrincet mutatják be, de jelentős értelmezői erőfeszítések irányulnak a József Attila-i költői karakter átrajzolására is.⁴ A processzus feltartóztathatatlan térnyeréséről végül a posztmodernbe megérkező magyar költészet tanúskodik – Tandori Dezső, Oravecz Imre, Petri György, Parti Nagy Lajos művei a fenti az értelmezői vízióban mintegy beteljesítik a húszas-harmincas években kezdődő, a nyelvi fordulat felismerésére épülő, autentikus poétikai változássort.

⁴ KABDEBŐ Lóránt – KULCSÁR SZABÓ Ernő – KULCSÁR SZABÓ Zoltán – MENYHÉRT Anna (szerk.), *Tanulmányok József Attiláról*, Budapest, Anonymus, 2001.

A Kulcsár Szabó Ernő vezette értelmezői közösség dekonstrukciós étoszú teoretizmusában a „tudatfilozófiai” „univerzália-elvű” beszédmód, a nyelvi fordulat, nyelvi válság és a személyiségdisszemináció eszméje és fogalmisága alapvető szerepet játszik. Pedig hát Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban a teoretizmust érintő kritika a nyelvi, személyiségfilozófiai dogmákat is kétségbe vonta. A fentebb már megidézett amerikai irodalmár, Geoffrey Galt Harpham 2005-ben publikált könyvében a nyugati világ nyelvközpontúságát s nyelvfilozófiai alapeszméit nem termékeny, megértőképes elvként fogta fel, hanem egyféle fétisnek láttatta, és a Saussure-tól Paul de Manig terjedő nyelvszemléletet, sok-sok megfontolandó szempontot szolgáltatva, beható, radikális kritikai elemzésben részesítette.⁵ A 2005-ben megjelent kiváló könyvet (*Language Alone The Critical Fetish of Modernity*) a Magyar művészet 2015/1-es számában ismertettem, de bíráló szempontokat keresve természetesen sok más nyelvtudós tanúságtételét is idevonhatjuk. Az oxfordi általános nyelvész, Roy Harris könyveire éppúgy támaszkodhatunk, mint a magyar lingvisták munkáira. Havas Ferenc 1979-ben megvédett általános nyelvészeti disszertációjának problémafelvetései, dilemmaérzékelései, kritikai meggondolásai például minden alapvető ponton egybeesnek az amerikai irodalmáréval. A filozófiai-logikai kérdésekben is tájékozott magyar nyelvtudós a *nyelv* mibenlétének kérdéséről meditálva először is az absztrakciós modellek és a szisztematizációk érvényességén-érvénytelenségén töprengve szolgáltat fontos kritikai szempontokat, és mozdul el

⁵ HARPHAM, Geoffrey Galt, *Language Alone. The Critical Fetish of Modernity*, Routledge, London, New York, 2002.

megértőképes, életvonatkozásokat fürkésző módszertan irányába. „A nyelv mint olyan fogalmát képezni [...] ez nem egyéb, mint közönséges platonizmus [...]”⁶ – látja be Havas a nyelv végtelen sokféleségét, és jelzi a kizárások, megtisztítások eredményeként létrehozott nyelvfogalom meddőségét, alkalmatlanságát. Fontos utalnunk arra is, hogy a magyar kutató a nagy hagyományú „logikai-matematikai formalizmus mögé rejtett ontologizálás”-t⁷ is egyértelműen elutasítja. A természetes nyelv „szennyezettségeit” kiküszöbölő kísérletek – úgy látja – nem hoznak eredményt. A nyelv elméletét nem szabad eltolnunk a nyelvtől a logika felé, mert a logika tükröződik ugyan a nyelvben, de a nyelvi alapok mégsem a formális logikában keresendők – állítja határozottan. A szemantikai kérdések logikai eltorzítása tévútra vezet; a logikai-matematikai formalizmus nem tudja megragadni a szemantikát, márpedig a nyelvi szabályok (kizárások és megengedések) a szemantika és nem a logika alapján szerveződnek – erősíti meg a neopozitivisták módszertan, s az ehhez kapcsolódó nyelvléírás kritikáját. A „természetes logikára” és „természetes nyelviségre” apelláló magyar kutató a különbözőségek rendszereként elgondolt nyelvi struktúrák, a nagy, opozíciós, hálózati rendszerek víziójával kapcsolatban is szkeptikus álláspontot foglal el. Nagyon határozottan utasítja vissza azt a premisszát, amely szerint egy objektum lényege nem más, mint az objektumot más-más tárgyaktól megkülönböztető absztrakt differenciák összessége. Az elvont különbözőségekben gondolkozó bölcsele szerint „Összetéveszti az ismeretelméleti szempontot (hogyan rendszerezhetők a dolgok) a lételméletivel (hogyan vannak a dolgok) [...]”. „Minden összehasonlításban az objektumok

⁶ HAVAS Ferenc, *A generatív grammatika nyelvszemléletének bírálata* (kandidátusi disszertáció), MTA kéziratár, 1978, 65, 62.

⁷ I. m., 25.

teljes egésze van egymással valamilyen kapcsolatban, nem csak különbözőségeik; továbbá a különböző összehasonlításban nyert különbségek természete az éppen összevetett objektumoktól függ, és ezért e differenciákat nem lehet oly módon együttlevőként tekinteni, mintha ugyanazon összehasonlításban mutatkoznának meg. Egyáltalán, téves a dolgok valóságos összefüggéseit a dolgok összehasonlításával megállapítható differenciákra redukálni” – jelenít meg Havas olyan kritikai érveket Jakobson modelljére vonatkoztatva, amelyek nemcsak a strukturalizmus, de a derridai dekonstrukció esetében is megfontolandónak látszanak.⁸

A „nyelvfilozófiai” teoretizmus, látjuk, ezer sebből vérzik, ráadásul a poétika s a verselemzés dolgaiban úgyszólván semmilyen segítséget nem nyújt az elemzőnek. A „nyelvi világ” „líraelmélete” ugyanis óhatatlanul ideologikus: a Kulcsár Szabó Ernő-i vízióban a költészet nem sajátzerű szféraként (a köznapi, „clear cut” észlelést korrigáló jelenségként) tartatik számon, érdemesül figyelemre, hanem gondolati felismerések beteljesítőjeként, végrehajtójaként aposztrofáltatik. A „formatartalom” elemzéséhez, a „testies”, nyelvi, ritmikai, metrikai, poétikai jelenségek vizsgálatához így nem kapunk semmi muníciót, a konkrét poétikai, poétikatörténeti folyamatok megragadásához az elemzők ösztönzéseket inkább csak gyakorló irodalmárok munkáiból (Alföldy Jenő, Fülöp László, Kenyeres Zoltán, Láng Gusztáv könyveiből), esetleg a kognitív tudományok nyomán járó kognitív poétika egyik-másik nagy összefoglalásából nyerhetnek.⁹

⁸ I. m., 63.

⁹ A kognitív poétika egyik legnagyobb szabású, angol nyelvű összefoglalásának szerzője történetesen a Fűzfa Balázs szervezte konferenciasorozat több kötetében is publikált elemző tanulmányokat, lásd: TSUR, Reuven, *Toward a Theory of Cognitive Poetics. Second expanded and updated edition*, Sussex Academic Press, 2008.

A tudatfilozófiai teoretizmus és a nyelvi megelőzöttség fétise roppant repedésekkel van teli, e repedéseket azonban a hazai ezredfordulós irodalomértés nemigen akarja észrevenni. A látászavar okait keresve természetesen a pártállami évtizedek végtelenül ostoba, látókör-korlátozó, durván tiltó és erőszakosan kijelölő, politikai voluntarizmust érvényesítő atmoszférára is gondolnunk kell, hiszen a nyolcvanas évek útkezesései ebből a természetellenes időszakból nőttek ki, és az ezredfordulóra anomáliák sokaságát vitték át. A korábbi magyar magaskultúra szabadságától és nívójától megfosztott magyar irodalomértés – összefoglalóan ezt mondhatnánk – a kényszeres beszorítottság reflexeit örökölte meg, s a kompenzációs egyoldalúságok attitűdjeit tette magáévá: a nyitott, higgadt, körültekintő mérlegelés kulturális gesztusait jószerivel a fordított előjelű belekényszerítettségek, mitizálások, szubsztancializálások gesztusaival helyettesítette.

A látélet, azt hiszem, nemcsak a szó szoros értelmében vett irodalomelmélet, hanem a Hinterland, a fundamentumot szolgáltató kultúrfilozófia kérdéseiben is megvilágító érvényű. Illusztráljuk ezt most azoknak az anomáliáknak a felvillantásával, amelyek a modernitás krízistudatával, az újkori válságérzéslet problematikájával kapcsolatosak! A válságérzéslet, a pesszimizmus dilemmája ismeretesen már a nyolcvanas évektől nagyon súlyos örökségnek mutatkozik. A múlttal szakító (a *realizmus*, *nembeliség*, *népiség*, *közéletiség*, *progresszív haladáselvűség* fogalmaival leszámolni akaró) irodalmároknak új megértési műveleteket, új magyarázatokat kell kapcsolniuk ahhoz a tényhez, hogy az újkori európai filozófia, kultúra, irodalom David Hume-tól Søren Kierkegaard-on, Art-

hur Schopenhaueren át T. S. Eliotig, Albert Camus-ig és Samuel Beckettig jelentős mértékben válságfeltáró, válságkifejező, pesszimista műveket produkál.

A kommunista művészetszemlélet a maga önhitt magabiztosságában természetesen egykönnyen intézte el a dilemmát: a „retrográd”, „dekadens” nyugati irodalmat aggály nélkül ítélte el. Szabolcsi Gábor „a burzsoá pesszimizmus rothadást, halált, borzalmakat lihegő őrült látomásait” idézte meg 1959-ben publikált, *Szocialista realizmus és modernizmus* című tanulmányában.¹⁰ Juhász Mária abban látta a sznobizmus veszélyességét 1962-ben megjelent írása tanúsága szerint, hogy az „egyértelműen és következetesen csak a dekadens polgári irodalom felé orientálódik”¹¹ S még a társainál nyitottabb, megengedőbb Almási Miklós is arról beszélt az Új Írás első évfolyamának júniusi számában, hogy Gide „a játékoság helyeslésével, a morál ironikus köszöntésével” „a moral insanity típusát” szabadítja fel”, és hogy T. S. Eliot s Beckett „a polgári rendbe való megnyugvás” örömeivel, ironikusan, cinikusan fordítanak hátat a haladásnak. Szerinte „A modern kritikai realisták már régóta hiába keresik a hősiesség modern formáit, típusait”, és „Ezzel a kudarccal szemben ott áll Solohov korszakalkotó remeke, az *Emberi sors* [...]”.¹²

Szabolcsi Gáborék ítélő magabiztossága a kommunista emberszemlélet, kultúrfilozófia legfontosabb, mindent megelőző és fölülíró premisszájában gyökerezik: a Szovjetunióban, Közép- és Kelet-Európában létrejött új társadalom az emberi problémákat megoldotta-megoldja, a megteremtődött új emberi szituáció teljes életbizalomra ad okot, és har-

¹⁰ Kortárs, 1959/3, 459.

¹¹ Kortárs, 1962/1, 102.

¹² ALMÁSI Miklós, *Tűnődő séta a realizmus és a dekadencia körül*, Új Írás, 1961/4, 349–352. Az idézetek: 351, 352.

móniát teremt. E chiliasztikus ideológia nyilvánvalóan tart-
hatatlan, s a nyolcvanas évek Magyarországnán már a kultúra
résztevőinek sem kell föltétlenül hangoztatniuk. A „nyugati
kultúrpeszimizmus” kérdése mindazonáltal bonyolult, sok-
ágú, sokirányú dilemma. Kezeléséhez higgadságra, türe-
lemre, körütekintésre volna szükség. Olyasféle szakmai ko-
molyságra, mint amely például az amerikai Franklin L.
Baumer 1977-ben megjelent eszmetörténetét jellemzi. A ne-
ves tudós *Modern European Thought* című, ötszáznegyven ol-
dalas munkájában az egész középkor utáni időszak, a 17. szá-
zadtól számított újkor eszmetörténetét áttekinti, s közben
példaszerű alaposzággal térképezi fel a válság sokágú erővo-
nalait. Baumer szakszerű vizsgálódásából több fontos dolog
derül ki. A távlatok, perspektívák elhomályosodása e látletet
szerint is fontos összetevője az újkori európai humán kultú-
rának, s a krízisérzékelés a huszadik század felé közeledve,
úgy tűnik, mindegyre fokozódik. A válságérzület mindazon-
által – az eszmetörténész korrekt bemutatásából így látszik –
az újkori filozófia, művészet, irodalom számára nem *program*,
hanem *probléma*; a konstátáló, válságazonos, válságbelátó at-
titűdök mellett a krízis kezeléséért, meghaladásáért küzdő
gondolkozói, irodalmári attitűdöket is értékeremtő erőként
kell számon tartanunk a mi „napnyugati” kultúránkban. Az
eróziós változások sodrását Baumer egyébként a *becoming*, a
szilárdságra, létszerűségre irányuló képzeteket a *being* kifeje-
zéssel szemlélteti.

„There must be alertness to change, to new ideas, to
possible new interpretations of the world, to prevent
civilization from sinking into a Byzantine routine. On the
other hand, a radical becoming, dominating all intellectual
and cultural life, can destroy an intellectual community's will
to do more than to keep alive curiosity and to think critically
and without illusions [...] If this book has a moral, then, it

is that intellectual creativity of the highest sort depends on a healthy mixture, or tension, between being and becoming, between the permanent [...] and the impermanent. Intellectual Europe had this mixture up to the end of the nineteenth century, and even somewhat beyond, and may still have it again. But it will not be easy to recapture”¹³ – fogalmazza meg az eszmetörténész könyve záró részében, hogy a változásokra fogékony – bizánciánus merevségbe süllyedni nem akaró – civilizációnak igenis szüksége van a *becomingra*, a kereső, válságérzékelő nyugtalanságra. Ugyanakkor arra is figyelmeztet Baumer, hogy az erózió mindent elborító jelenléte elpusztíthatja a magasabb célokra néző kulturális akaratot; a teljességérzetet és a bizonyosságot képviselő *being* ugyancsak nélkülözhetetlen számunkra. Magasrendű kulturális kreativitás – a tudós így látja – akkor jön létre, amikor a *becoming* és a *being* egészséges feszültségben kapcsolódnak egymáshoz. Ez a kreatív, teremtő keverék a kutató szerint a tizenkilencedik század végéig meg is volt a mi európai kultúránkban, és akár még ma, a huszadik-huszonegyedik században is visszanyerhetjük.

A Franklin Baumer képviselte korrekt szakmaiságra az újkori európai válság dilemmáiról töprenkedve, úgy tűnik, nagy szükségünk volna. Ilyesféle mérlegelő, sok szempontú megközelítéssel azonban a mi házunk táján mindmáig nem találkoztunk. A kommunizmus kényszerzubonyát magáról lehányó irodalomértést, mint már többször említettem, nem a körütekintés, hanem a frusztrációkból fakadó, elsietett kompenzációs hév jellemzi; az életbizalmat elutasító indulat az ellenkező végletbe csap át, s újfent problematikus leegyszerűsítéseket teremt. A *válságfetizizmus* erőteljes nyomait már

¹³ BAUMER, Franklin L., *Modern European Thought. Continuity and Change in Ideas 1600–1950*, London, New York, Macmillan, 1977, 517.

Kulcsár Szabó Ernő első, 1984-ben megjelent könyve is mutatja. A kötet lapjain a kommunista irodalomszemlélet meghaladásának, a régi, korszerűtlen, „pragmatikus kód” érvénytelenítésének igénye húzódik végig vörös fonálként; az okfejtésekből azonban végül egész kis világ- és irodalommagyarázat keletkezik ki. A magyarázat háttérfilozófiáját az „emberkép forradalmian új átalakulása”, „az egyetemes világképválság”, az „új emberi szituáltság”, „az *egzisztencia* individuális értelmű hangsúlyainak erősödése”-típusú szókapcsolatok fejezik ki.¹⁴ Az új paradigmát teremtő kondíció már ekkor „univerzálialelvnek”, „önazonos abszolútumnak” mutatkozik. „[...] semmiféle szociális küldetés nem igazol olyan műalkotásokat, amelyekből hiányoznak az új emberi szituáltság egzisztenciaalkotó feltételei” – jelzi Kulcsár Szabó Ernő, hogy a szubsztanciális felismeréssel szemben csak a föltétlen engedelmesség, behódolás fogadható el, és az új helyzetet mindjárt lét-érvényű szférákba emeli át, kinyilvánítva, hogy a „világ s benne önhelyzetünk” korrekciós ellenőrzése „az irodalom jelszerűségének ontológiai sajátossága”.¹⁵

S az ezredfordulóra e válságfetisizmus tovább gyarapszik, izmosodik. A krízis, heterogeneitás, nem-azonosság képviselésében metaforikus absztraktumok sokasága lép fel, a helyeslő egyetértést elvárva, kikövetelve. A teljességirányú művészi törekvéseket nem egy neves kutatónk egyszerűen kitörli az értékteremtő lehetőségek köréből, a nagy presztízst nyert *válságazonos* attitűdöt viszont a műalkotások sine qua non-jaként kezeli, az autenticitás jeleként fogja fel, s az érték mércéjeként alkalmazza. A költői folyamatok irányát, költők jelentőségét, versek értékét latoló ezredfordulós elemző előtt

¹⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő* elbeszélés, Bp., 1984, 42, 44, 43. (A kiemelés magától Kulcsár Szabó Ernőtől.)

¹⁵ *Uo.*, 50, 59.

immáron soktornyos, pompázatos építményként tornyosulnak, vastag falként magasodnak, roppant erejű dogmaként tömbösödnek az átgondolatlan, megalapozatlan előítélet Potemkin-falvai.

MÁSOK

Sz. Tóth Gyula

TALÁLKOZÁSAIM SZÉP MAGYAR VERSEKKEL FRANCIÁUL

„Büszkéek lehetünk a nyelvünkre, (...) él és virázik...”¹
(Pusztay János)

A 12 legszebb magyar vers majdnem mindegyik francia fordításával foglalkoztam, többségükben részletesen, a „mikroelemzéseket” tartalmazó feldolgozások megjelentek a sorozat köteteiben.

Nagy anyag gyűlt össze.² Itt most nem is az egyes munkák szemezgető összefoglalása következik, inkább vázlatos summázatuk, kellő bizonyítékkal, a főbb tanulságokkal.

¹ PUSZTAY János, *A kis népek sorra feladják eredeti nyelvüket, áttérnek egy nagyobbra*, MARTON Attila = Napló online, veol.hu. <http://veol.hu/hetvege/pusztay-janos-a-kis-nepek-sorra-feladjak-eredeti-nelvuket-atternek-egy-nagyobbra-15407482013.09.22.> [2013. 09. 15.]

² Az első két vers (*Szeptember végén* és *Apokrif*) fordításáról nem készült elemzés, a fordítások a projekt kontextusában felkerültek a francia nyelvi honlapra, www.francianyelv.hu. A többiről készített tanulmányt lásd *A tizenkét legszebb magyar vers* 3–12. kötete, alkotó szerk. FÜZFA Balázs, Szombathely, Savaria University Press, 2008–2013.) A sorozat zárásakor, a költői versmondás és konferencia apropóján idézek egy korábbi jegyzetemből: „Petőfi is, meg sokan mások is, régóta forognak francia nyelven, *Szeptember végén* – *Fin septembre*. Aurélien SAUVAGEOT professzor, a magyar kultúra nagy barátja az EUROPE nevű (havil) irodalmi folyóirat 1973. februári számában tanulmányt közöl »Petőfi és a magyar nyelv« címmel. Ebben úgy összegez, hogy a modern magyar költészet Adyval kezdődik, ám az őt követő fiatal költők emlékeztetnek Vörösmartyra, Petőfire, Aranyra. Mintegy »megtestesítve« a magyar irodalom eme három nagy klasszikusát. És felteszi a kérdést: »Mit jelent ez nekünk, franciák-

Előzményként említendő irodalmi etapok és futamok. Keresd az eredetit! Ahhoz, hogy valaha is kellően értékelni tudjuk a saját irodalmunkat idegen nyelven, alaposan meg kell ismerni az idegen nyelvet. Találkozás a szegedi francia szalon a hatvanas évek közepén: a mű/darab mint lecke jelent meg; szereplehetőségek: tanuló, befogadó, kutató, egyetemi hallgató. Bármily nem modern, poros is volt az oktatás módszere, a hallgatónak a műalkotással, az irodalmi darabbal való találkozás, a szellemi bajvívás nyelvvel, gondolattal, formával jelentette az élményt. A művek megmaradtak a befogadóban. (Ha nem hőzöngő egyetemistának tétélezte magát, ekkor is megvoltak a vonatkozó ideológiai csábítások.) A hatvanas évek második felében a szemléleti és módszertani változások szellemi élénkséget hoztak, a művek egyre inkább

nak?» Szerinte Petőfi műve a kulcs nemcsak az 1848–49-es, de a mai Magyarország megértéséhez. Petőfi munkái (költemények, verses meseregény, cikkek, levelek) közvetítik mindazt az ismeretet, ami magyar. Aki nem ismeri ezeket, vagy csak kevésbé tanulmányozta őket, arra van ítélve, hogy kívül marad mindazon, amit a magyar nép gondolt, érzett, akart, elszenvedett és beteljesített.

A kalandozó magyar annak a felfedezésnek az örömeivel hajtja párnájára fejét, hogy Petőfit lefordították pandzsábi nyelvre és norvégra is. (És persze sok más nyelvre is, ha jól tudom: harminchatra.)

De hát *Petőfi, az egyetemes* című jegyzetemben (*Tanári notesz*, 1–2. 168, 2006. december 5., Bp.–Celldömölk, Mikro-Borgisz Kiadó, 2008) Márait idézem, aki, más mellett, (talán komplexebben Sauvageot-nál) így értékeli: »Amikor méltatják a költőt, arról kevesebbet beszélnek, hogy ez az ember nemcsak a *Talpra magyar*t írta, legkevésbé azt írta, hanem írta igenis a világirodalom legszebb lírai versét, a *Szeptember végé*nt, ami csupa mély áram, sejtelmes közlés és felelőének, és írta az *Apostolt*, amivel semmi esetre sem azt célozta, hogy a keresztény magyar rendőrtudósok egyszer megcenzúrázzák, hanem az univerzalizás felé lélegzett, egy emberiség felé érzett, és mindenféle népeket ölelt a zsinóros magyar dolmányon át szívére».

középpontba kerültek. Szegedy-Maszák Mihály, Hankiss Elemér szegedi megjelenése mellett, nekem a francia tanszéken közvetlenül Nagy Géza nyitotta szélesre az interpretációs mezőt, új tudások, háttértudományok megszerzésére készítetve. Ő a próza felé terelt és vezetett bennünket, korántsem kerülve meg a költészetet. Tapasztalhattuk: meghatározó a tanári felkészültség, a személyiség. Mélyült az élmény. Talán ennek is köszönhető, hogy első állomáshelyemen, a Szekszárdi Garay János Gimnáziumban, a tanórán kívül, folyamatosan, évekre bontott tananyaggal „Francia kultúra” szakkört irányítottam. Mert mire szól és kötelez a diploma? A tematika fővonala: „A társadalmi cselekvő ember a francia regényben”. Pedagógiai hozam: tanórán kívüli szervezés, tananyag, a feldolgozási metodikával a tanulók terelése az értelmezés felé, bátorítás a magyarórák feladataihoz, doktori értekezés.³

Az előzetes fonódó köteléke – gyönyörű rabság

A Szekszárd és Bezons testvérvárosi kapcsolatában végzett tevékenység során azt veszem észre, hogy a nemzetközi kommunikációban 1. a versek igen alkalmasak érzések, gondolatok összegző, tömör közvetítésére; 2. a franciák fogékonyság az effajta üzenetekre. Ráadásul a vers rövidebb, gyorsabban „átadható”, mint egy regény, s nyomban megbeszélhető. Hasonlókat éltem meg a franciatanárok nemzetközi kurzusain: a magyar vers kommunikációs darab, kulturális csereeszköz, „cserezabatos”. Működött a dolog. A Zsolnai József pedagógiai munkájához való csatlakozás kieléleli

³ SZ. TÓTH Gyula, *Az idegen nyelvi tudás problematikája. A francia nyelv tanórán kívüli tanításának elméleti és gyakorlati kérdései egy gimnáziumban*, Bölcsészdoktori disszertáció, Szeged, JATE, BTK, 1981.

a „Francia nyelvi programcsomagot”, (12 évfolyam, kezdő, középhaladó és felső szint), a nyelv tanításához és a francia nyelvű kultúra közvetítéséhez. Az átfogó cím: „*Correspondances*”, Baudelaire-től kölcsönözve, Szabó Lőrinc fordításában. (Ez a megoldás abban az időben még jogviták nélkül működött.) Az irodalomtanításhoz készült munkafüzetben (Je lis la littérature) a versek külön fejezetet kapnak: a franciák magyar fordításai mellett, magyarok is franciául. Pedagógiai hozam: a fordítás, a fordítók megismerése, műfordítási gyakorlatok végzése.⁴

Újabb meglepetés: éppen Luxemburgban került a kezembe egy könyv: *Dans cette banlieue. 50 poèmes hongrois du XXème siècle. A város peremén*. Egy évszázad félszáz magyar verse franciául. A produktum, a tartalom és a kiállítás meghatott, írtam is róla, felhasználva a Google-galaxis hatékony és jótékony működését.⁵

⁴ A kezdő és a középhaladó szinthez a programcsomag 1994-re készült el, nem csak a Zsolnai-követő iskolákban tanították, akkoriban még hiánycikk volt a jó francia nyelvkönyv. A felső szint anyaga már nem került terjesztésre.

⁵ Lásd az Európai kulturális füzetek sorozatban, válogatta és szerk. Georges KASSAI – György TVERDOTA, Új Világ Kiadó, 2005. Az ismertető *Szép magyar versek franciául*, megjelent: Magyarok Luxemburgban honlapon, 2008. január 8. [2013. 09. 9.] és <http://www.magyarok.lu/drupal/Varosperemen.htm>. [2013. 09. 9.] Az írás másik, rövidített változata megjelent: *Európa peremén*, Budapest, Köznevelés, 63. évf., 2007/35–36., 34. Így zártam a cikket: „Az idegen nyelven megszólaló költemények egyrészt behatóbban, érzékletesebben közvetíthetők az idegen befogadó számára, másrészt, így olvasva őket, mint ismerős-ismeretlenek hallatszanak vissza, s köszönnek ránk, s ráébresztenek bennünket, hogy mily egyetemes értékű lírával rendelkezünk. A magyar versek franciául is lélekből törnek fel, hevület táplálja őket, képekből font sistergő gondolatok formálják, s kápráztatják a szellemet – és így a szellem lebeg, tisztul, gondolatot és képet választ, s talál, a hevület csendesedik, a lélek megpihen kis időre – új szellem születik. A magyar vers nem attól lesz

Ilyen előzmények után belefutottam *A tizenkét legszebb magyar versbe*, Fűzfa Balázs projektjéhez annak indulása után csatlakoztam. Utólag felkutattam a poézismenet francia szálat: Petőfi *Szeptember végén* és Pilinszky *Apokrif* francia fordításait a forrásokkal együtt a projektvezető rendelkezésére bocsátottam, legyen mind teljesebb a kollekció. Arany *Szondi két apródjának* francia verziójára – noha a költő más műveiről több fordítás készült – nem bukkantam rá, nincs francia nyelvű fordítás. Aztán a „*Az európai szellem nyomában*” indító jelszóval rákapcsolódtam a líravonatra.⁶ Nagy lehetőséget és alkalmat jelentett, hogy tovább vizsgáljam a magyar versek francia hatásait. A motiváció megvolt, francia barátaim, ismerőseim számára alkalmanként közvetítettem fordításokat,

szép, hogy francia nyelven jelenik meg, nem ez a lényeg, hanem az, hogy egy másik szférában szólal meg, mint a templomban az orgona. Mire valóik verseink franciául? Válaszok: felmutatják európai műveltségünket, alakítják európai gondolkodásunkat. Válaszok nekünk és frankofonoknak. Kötelező ajándék franciaórákon és – a gyöngybetűkkel szedett lapok érzékien puha tapintású kötése – díszes szuvenír európai utasoknak – *Dans cette banlieue énorme...* Ebben a hatalmas külvárosban...” Nem mellesleg: a kötet jelentős forrásanyagnak bizonyult a későbbiekben, a Fűzfa-projekt több verse is megtalálható benne.

⁶ A „rákapcsolódás” jelei: Az *Apokrif* francia fordításáról nem, de a verselemzésekről készült összefoglaló, lásd SZ. T. GY., *A látóhatár végéig, s azon túl. Az Apokrif-kötet mint az értelmezések kézikönyve*, Agria, 2011/3. 231–243. *A Szondi két apródja*-versmondásról lásd *Színesedő harmónialevelek a drégelyi vár körül = Szondi két apródja, A 12 legszebb magyar vers 3.*, alkotó szerk. F. B. Szombathely, Savaria University Press, 2009, 343–345. Az indításkor készült írást lásd SZ. T. Gy., *À la recherche de l'esprit européen – Az európai szellem nyomában*. Kézirat, 2009. Itt körüljártuk a magyar–francia kapcsolatok irodalomtörténeti vonatkozásait, vizsgálva a francia eszmei hatásokat, illetve a franciák irodalmunk iránti viszonyát.

becsületesen visszajeleztek, őszinte tiszteletüket nem is rejtették véka alá: tetszett nekik a magyar líra. Sorra vettem a szóban forgó versek francia fordításait, és rajtuk keresztül igyekeztem megközelíteni a francia közvetítést, a megértést, a befogadást, a hatást. Azt kerestem, hogy a magyar költészet – a francia nyelv fényében – mennyiben „közelít” az európai költészethez, mennyiben egyetemes, és mint Babits, Kosztolányi, Gara László és több más kiváló irodalmár bizonyította: miként gazdagítja az európai irodalmat, s így a világirodalmat.

Fordításról – felfogások, közvetítők

A fordításokról sokat szoltam, mindig, az egyes versek kapcsán. A magyar versek francia adaptációjának vizsgálatában kiemelten foglalkoztam az átültetéssel, a két nyelv eltérő karakteréből adódó fordítási megoldásokkal, a különböző fordításelméletekkel. Nekem a fordítás volt a tengely, amely forgatja a verset nyelvről nyelvre, e körül kellett forognia az elemzőnek. A fordításelméletek napirenden voltak, ilyen-olyan megközelítésben. Még a kezdeteknél, Babits *Esti kérdésének* tárgyalásakor idéztem Fűzfa Balázst, aki az *Eszmélet* kapcsán azt írja: lehetetlen fordítani. Igen, de mégis meg kell próbálni a lehetetlent. Erre bíztat Szegedy-Maszák Mihály, úgy fogalmaz: „bajosan” lehet átmenteni egy-egy költemény értékeit, ám a fordítás „a leglehetőlenebb lehetőség”. A nagy kérdés és feladvány: a forrásszöveg (texte-départ) és a célszöveg (texte-arrivé) bonyolult-szép kapcsolatrendszere. És nekünk is vannak kiváló fordítóink, akik idegen nyelvről magyarra közvetítenek, a franciánál maradva: Babits, Kosztolányi, Illyés, Tóth Árpád, Tornai József nevét említve. Nyel-

vünk francia tolmácsolásában is több szereplővel találkozunk, nagy alakok, franciák, magyarok. A fordítói arcképcsarnok, szerencsére, igen változatos és gazdag.

Versről versre: fordítók, verziók

Nézzük a sorozatot versenként, ilyen tagolásban: a) Egy fordító – francia, b) Két fordító – francia és magyar, c) több fordító – francia, d) több fordító – franciák és magyarok. Lássuk tényszerűen: egy francia fordító: Eugène GUILLEVIC, *Szeptember végén – Fin septembre*, Jean-Luc MOREAU, *Levél a hitveshez – Lettre à sa femme*; Pierre EMMANUL, *Apokrif – Apocryphe*, ugyanezt: Maurice REGNAUT, két francia fordító, együtt: Lorand GASPARD és Sarah CLAIR, *Apokrif – Apocryphe*; Eugene GUILLEVIC et Jean ROUSSELOT, *Esti kérdés – Question du soir*. Három francia fordító: *A közelítő tél – L’approche de l’hiver*, az elemzést a fordítók által készített nyersfordítás alapján végeztük. Sok francia (15–17): *A vén cigány – Le vieux Tzigane*, az elemzést a szintetizált változat alapján végeztük. Két fordító, egy magyar és egy francia: a) *Ki viszi át a szerelmet*: GUILLEVIC – *Qui portera l’amour?* TIMÁR György – *Qui fera passer?* Mindkét fordítást elemeztük, b) Yves BONNEFOY és TIMÁR György, *Kocsi-út az éjszakában – Le chariot nocturne*, a francia fordító munkáját elemeztük, c) Robert SABATIER és TIMÁR György – *Valse triste. A kötetben a Timár-verzió áll a központban, de Sabatier-fordítást is vizsgáltuk*, utalunk rá. Egy magyar és három francia: *Hajnali részegség – Vertige matinal*, Timár György fordítását elemeztük. Több magyar és több francia: *Eszmélet – Éveil*, Timár György fordítását elemeztük. (A fordítók és a pontos források az egyes kötetben megtalálhatók.)

A fordítások feldolgozásának stratégiájáról

A kezdeteknél, a klasszikus kutatásmetodikai iskolát követve, alaposan feltérképeztem a téma háttéroidalmát, a magyar nyelvű forrásokkal együtt. Bőven el voltam látva. Miközben élvezettel merültem el az irodalomban, azt vettem észre, szép lassan elfelejtettem a fordítást. Azt, amiről tulajdonképpen írnom kell. Tolongtak a fejemben az elemző kritikusok mondatai, egyre távolabb kerültem a francia verziótól. Időre volt szükségem a visszahangelődásra. Felhagytam ezzel a módszerrel, a továbbiakban egyből a franciának álltam neki, igyekeztem minél jobban a hatása alá kerülni. És lesz, ami lesz, azt írtam le, aminő következtetésekre ily módon jutottam. Ez segített abban is, hogy a műről a korábban tanult, s még a fejemben keringő salangoktól is megszabaduljak. Örömteli érzés volt. Ezek után vettem alaposan szemügyre a magyar nyelvű irodalmat, és lelkesen vettem észre, mely kutatók jutottak hasonló megállapításokra az eredeti olvasat nyomán. Az is kitűnt, hogy a magyar irodalomtörténészek jó része egyrészt sablonokat használ, nemcsak követik egymás munkáit, de véleményalkotásban őrzik a már ismert beidegződéseket. Másrészt észrevehető a nagy nevek talán túlzó tisztelete. A verssorozat konferenciái kedveztek a felszabadultabb értelmezéseknek.

Összegző tapasztalatok

A francia–magyar irodalmi közvetítői kapcsolatok régi keletűek, irodalomtörténetünk jeles fejezetei. A fordítók maguk is kiváló költők, a magyar és a francia nyelv és irodalom alapos ismerői.

A francia nyelv gazdagsága befogadó, nyelvi eszközei alkalmasak a magyar költői kifejezőeszközök fogadására, átültetésére. A francia fordítás mozgásba hozza a verset, új dimenziókba viszi: az újabb nyelvi képek színesítik a költeményt, tágítják a gondolatok, így az értelmezés határait. A francia nyelvű olvasás új életre keltheti a szöveget, a nyelv cselekvővé válhat az olvasó által.

Többértelművé válnak a művek. A fordítás lehetőséget ad a „termékeny” újraértelmezésre. Ami lehetőséget ad esztétikai-filozófiai újraeszmélődésre, a magyar irodalomtörténetben, az irodalomtanításban meggyökeresedett ítéletek újragondolására. A fordítás „kiigazítja” egy-egy költőnk félreértett személyiségrajzát, líráját (Babits, József Attila). A francia fordítás lehetővé teszi, hogy megszabaduljunk egy-egy költő költészete kapcsán összehordott politikai-ideológiai sallangtól (József Attila). A külföldi közvetítők-értékelők elfogulatlanabbul közelítenek a műhöz, kizárnak számukra olyan zavaró tényezőket, amelyek az alkotó személye körül hazai környezetben kialakult, s munkásságára hatóan is stigmaként kíséri végig. Vagyis, ahogy Cocteau írja: „az ő szemük előtt a szerző nem fődí el a művet”. Például József Attila esetében végképp szakítani tudunk az évtizedek óta beidegződött „proletárköltő”-képtől, ezt egy művészeti kapcsolódás is megerősíti. Nevezetesen Wagner Nándor József Attila szobra: amikor megpillantottam a szobrot, az az alak jelent meg előttem, amely az *Eszmélet* francia fordításának (Éveil) értelmezése nyomán kirajzolódott. Élmény születik: a nyitott „olvasói tudat autonómiája” találkozik az érzékeny „nézői tudat autonómiájával”. A francia verzió kánonokat bont, tabukat dönt.⁷

⁷ A szobor kivetített fotóival az Academia Humana Alapítvány 2013. szeptember 23-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban megrendezett emlékestjén találkoztam. A „mi” költőnk hasonlított Wagner Nándor József

A 12 legszebb magyar vers-projekt a figyelmet a szövegre irányítja, a francia fordítás erre kiváló lehetőséget kínál, általa közelebb kerülünk költőink szövegéhez, s kiderül: a francia és a magyar lírának milyen sok fontos közös sora van. A két kultúra találkozik.

A fordítók birkóznak a szöveggel, az átültetés során számos nehézséggel találkoznak, mint például Moreaunak Radnóti hexameterével támadt konfliktusa. A fordítók „társ-szerzők”, s talán azért is sikerrel végzik a nehéz munkát, mert a magyar költők „nem hazudnak”. Ha magyar és francia fordítja ugyanazt a verset, az eltérés nyilvánvaló. Lásd *Ki viszi át a Szerelmet* – Guillevic lágyabb, Timár keményebb. (Még a sokat olvasó franciás magyar bölcész végzettségű is felhorkant az utóbbit olvasva. Míg a *Valse triste* esetében egy

Attilájára. Wehner Tibor érdekes és fontos adalékokkal szolgált az 1954-ben felállított szobor fogadtatásáról. A művészettörténész idézett a korabeli kritikákból: „A IV. Magyar Képzőművészeti Kiállítás alkotásait elemző, a *Szabad Nép* című napilap 1954. január 18-i számában közreadott kritikájában Németh Lajos művészettörténész megállapította: »A tehetséges Wagner Nándor József Attila-szobra – ha elhibázott is – a helyes irányú keresést bizonyítja. A művész szakítani akart a megszokott szavaló pózzal, a kiüldöztetett járulékokkal. Szobra belső feszültségtől, tűztől égő, rohanó, fiatal, sovány férfit ábrázol. A kezdeményezés, hogy hamis póz helyett életet adjon, helyes volt, azonban nem sikerült József Attila igazi egyéniségét megragadnia – egzaltált, beteges alakja mintha épp az öngyilkosságba menekülőt jelenítené meg.«

A műkritikus Péter Imre, a *Természet és Társadalom* című lap kritikusa, ennél is szigorúbb ítéletet fogalmazott meg: »Wagner Nándor József Attila-szobra egyike a kiállítás legproblematisabb munkáinak. Nem így és nem ilyenek akarjuk látni József Attilát, a nagy proletárköltőt. Mégis, mélyen megrendít a beteg, halálba induló költő alakjának felidézése, emlékeztetünkbe idézi a Horthy-fasizmust, amelyben a költőnek el kellett pusztulnia.«

(Lásd WEHNER Tibor, *Wagner Nándor, a Filozófus szobrász*, Holnap Kiadó, 2006, a magyar-angol kétnyelvű kiadásban 47. és 49.) Itt összecsengéseket érzünk: ez az a kép, amelyről Fehér M. István is értekezett a *József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája* című könyvében (Kalligram, 2004).

francia hölgynek a magyar fordítás (Timár) tetszett jobban, indokolta is.)

A francia fordítások is meggyőznek: a választott versek szépek, aktuálisak ma is, aktuálisabbak, mint valaha. (Például, többek mellett, Vörösmarty költészete). A francia is így érez, a gondok hasonlóan jelen vannak.

A francia recepció erősíti a versek tartalmát, gondolatát, költészetünket az európai irodalomba emeli. Az egységesítési folyamatban, a magunk épülésére több tartós értékünk van, mint gondolnánk – írjuk és tudjuk be ezt javunkra.

A munka fontos hozadéka, hogy ráirányíthattuk a figyelmet a fordítás jelentőségére, a fordítókra, akiknek a megbecsülése nem áll arányban a végzett munkával. Hogy a fordítók ismerete helyet kapjon az iskolai tanításban is.

És még egy (két) tanulság. A francia fordítások, az elemzések rövidített változatával folyamatosan felkerültek a franciannyelv.hu honlapra: *A magyar-francia kapcsolatok gazdagításáért* indító címmel. Francia ismerőseim is így szereztek róluk tudomást. Néhány követő hozzászólás érkezett, a szakma, a nyelvtanárok, a francia tanszékek, doktoranduszok nem érdeklődtek.

Még a munkamenet elején, kutatási céllal, kérelmet nyújtottam be franciaországi ösztöndíjra, a programgazda szakmai támogatásával. A franciák elutasították a kérelmet. A versek francia verzióit sorra megküldtük az érintett hivatalos francia szervezeteknek, tudomásuk volt a vállalkozásról. A gyakran változó ügyeletes referensek kerülgették a témát.

Mennyire ismert irodalmunk Franciaországban? Gara László 1930-ban a *Magyar irodalom Franciaországban* című írásában így panaszkodik: „Fölösleges és káros volna tehát továbbra is illúziókban ringatnunk magunkat. A franciák nemcsak, hogy nem várnak bennünket tárt karokkal, de még csak nem is kíváncsiak ránk. A nagyközönséget aligha hódíthatjuk

meg egyhamar, sőt még az is kérdéses, hogy valaha eljutunk-e hozzá. Kárpótolhat azonban bennünket az elit megbecsülése, amely több, ha kevesebb is, mint Páris. Franciául nemcsak franciák olvasnak és Párison keresztül az egész világ hozzáértő közönségének tudatába bekerülhetünk.”⁸

És ma? A működő kultúrdiplomácia biztosít programokat (irodalmi csoportok találkozója, könyvbemutatók, „a polgárok európai éve” nagykövete Lackfi János, a kiváló franciás költő, műfordító). És a magyar versek hatása a franciák körében? Szűkebb körben vannak visszajelzések, széles olvasói ismeretség, elterjedés, a gyakori francia nyelvű publikációk mellett, nincs. Egyéni akciók, magánkutatások (lásd fentebb) nyomán összegzésként azért nyugodtan mondhatjuk: Európának van költői arca.⁹ A szép magyar versek francia fordításai megerősítik Kodöböcz Gábor szavait: „A költészet mint megtartó és megtisztító erő” létezik.¹⁰ És állhatatosan, mint a csöndben bűgő generátor, táplálja a takarékra váltott európai szellem fáradni látszó fényét.

⁸ Vö. GARA László írása a Nyugat 1930. 10. számában az Irodalmi figyelő rovatban a Fordítások címszó alatt.

⁹ Vö. SZ. T. Gy., *Európa költői arca. Franciákkal Babits nyomában*, Irodalomismeret, 2013/3., 62–67.

¹⁰ Lásd KÖDÖBÖCZ Gábor, *A költészet mint megtartó és megtisztító erő*, Agria, 2013/2., nyár, 99.

KÉSŐBB

Pusztay János

12 VERS

Húzd rám cigány, megittad az árát.
Elmondanám ezt néked, ha nem unnád:
Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Még nyílnak a völgyben a kerti virágok.
A mélyben néma, hallgató világok,
Hervad már ligetünk, s díszei hullanak.
Hűvös és öreg az este,
...e lágyan takaró, / fekete, sima bársonytakaró.
Létem, ha végleg lemerül,
Milyen furcsa ma a hold,
Mert elhagyatnak akkor mindenek,
Földtől eloldja az eget a hajnal.

Csontolányi (Kosztolányi) Dezső

HAJNALIG RÉSZEGSÉG

(egyelőre töredék)

*a névhez analógia: Csontváry Kosztka
(a *csontvár* a szláv *koszt/y/* 'csont' fordítása)

Meginnám ezt még szépen, ha nem unnám.
Múlt éjszaka – háromkor – elfogyott
a tintám.

Le is fekiüdtem. Ám a lé a zagyban
küzdött tovább, durrogva-korgva nagyban,
csak hánykolódtam részegen az ágyon,
nem jött az álom.

Hívtam pedig, így és úgy, csalfa csókkal,
százig olvasva, s hangos altatókkal.

Az, amit ittam, borzasztón hatott rám.

Izgatta belem negyven borovicskám.

Meg más egyéb is, a keverték, minden.

Hát fölkelek, kihányom az egészet,

kitántorgok a fürdőbe, ingben,

köröttem egy kocsmányi készlet,

a szájamon lágy, csigerízű mérgek,

s amint botorkálok itt, mint a részeg,

az erkélyre kinézek.

Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?

Te ismered a házam,

s ha emlékezni tudsz a

butéliákra, azt is tudhatod,

milyen szegényes, kotyvasztott

ilyenkor este a magamfajta cucca,
amit iszom.
Zárt palackokra látsz a balkonon.
A butykosok *feldöntve és vakon*,
vízszintesen fekszenek,
s megforduló szemem kancsítva néz szét
ködébe csalfán csillogó üvegnek,
mert a mindennapos merevrészség
borult reám. Hukk.
Mellettem az üvegek s a dugójuk,
s a piák flaskába *zárv*a mind, borosba,
melyet józanul kinyitnék álmodozva,
de – mondhatom – ha így nekiveselkedsz,
minden tütü olyan, hogy belegebedhetsz.
Egy keltőcujka kotyog az üvegből,
csak lassan csurran, nyomban be is döntöm,
és a félholtra *szól a*
barsány riasztó: „ébredj nyakalóra”.

Apám is alszik, boltan és bután,
mint öt kevert után,
ha összeomlik, nyom *virít alóla*,
s nem sejtí senki róla,
hogy *őtőle folyt-e vagy popsi-cola*.

De kinn, barátom, ott kinn mily derűs még,
valami tiszta, fényes rumszerűség,
reszketve és bitangul ver a hőség.
A kisbolt,
egészen úgy, mint hajdanában is volt,
mint a gatyám madzagja, ami megfojt,
mint a sok tinta, mi beleimben *szétfolyt*,
s a csillagok

*lélekző lelke szikrázva ragyog
mindkét borközi
szemembe, mely a tremenszet előzi,
kimondhatatlan szesszel és nahát,
ők, akik nézték kandi bál vadát,
s most néznek engem, aki jól elestem
s nem bírok megállni egyenessen.*

*Én nem tudom, mi történt vélem akkor,
de úgy rémlett, egy tárgy forog belemben,
s belém markolt pörkölt, s mind, amit megettem
rég, s egy üveg bor.*

*Olyan sokáig
bámultam a kisbolt gazdag csodáit,
hogy már pirkadt is keleten s a fényben
a butellák szikrázva, szinte kéjjel
meg-meglíbegtek, s a távolba roppant
fénycsóva lobbant,
egy mennyei korcsma kapuja tárult,
előtte sor nyúlt,
valami reb bent,
indulat támadt a vendégseregben,
s a hajnali hodály mély
árnyékszékétől szaglott a kvártély,
künn az ivócsarnok bélsárban úszott,
a kocsmá hőse a lépcsőn lecsúszott,
eső-kelő úr, a lé óriása,
ha bál terem, a majom földi mása,
s mozgás, üvegcsörömpölés, bukás,
halk szitok, káromkodás,
mint amikor már a nyakára hágnak
a sörnek, bornak meg a pálinkának.*

*Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem
s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
már pattanok, szívem, mielőtt kigyúrnak,
csak utána nézek a tárcámnak,
annak, kiről nem tudja senki, hol van,
annak, mit nem lelek se részegen, se józan.
Bizony madám, izmaim józanulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban
felesek- s fröccsöktől botoltam,
s csak remélem, hogy egy nagy ismeretlen úrnak
vendége voltam.*

Smidéliusz Kálmán

LE-NYOM/AT-OK

(Masszi Ferenc illusztrációi *A 12 legszebb magyar vershez*)

Mint minden valamirevaló eseménynek, ennek a mostani kiállítás-megnyitónak¹ is szövevényes előtörténete van. Ab ovo az indította el a láncreakciót, hogy hat évvel ezelőtt dr. Fűzfa Balázs tanár úr – előre kitervelten, fondorlatos módon – 12 aranyalmát csent. Máig tisztázatlan, hogy ezek a Heszperidák kertjéből valók-e, avagy Vörösmarty Tündérfájáról. Maradjon ez örökre az ő titka. Mentségére legyen mondva: más meg egyszerre két macska volt álmában.² Tudjuk, bölcsészeknél van ilyen.

Azután az alfabéli álmokra, helyesebben: az álombéli almákra önkezeléssel rávéssett 12 nevet egy-egy verscímmel, és közénk gurította. Ám – valamennyiünk szerencséjére – egy sem jutott el Ériszhez, a vizsály istennőjéhez. E dicséretes cselekedetének termése az a konferencia- és nyomában könyvsorozat, amelynek éppen most érkeztünk a végállomására.

A főszórás mellékszálaként kapcsolódott be dr. Pusztay János, nyelvészprofesszor úr, aki a 12 legszebb magyar verset azért fordíttatta le a rokon nyelvekre, hogy Siófokon, a nem hivatalos finnugor világkongresszuson – könyvbe gyűjtve – ajándékként megkaphassák a résztvevők. Az illusztrációs munkákra Masszi Ferencet³ kérte fel. Együttműködésükből már korábban is több könyv született.

¹ Az alábbi írás a 2013. április 28-án, a celldömölki Berzsenyi Dániel Gimnáziumban rendezett kiállításmegnyitó szerkesztett-bővített változata.

² KARINTHY Frigyes: *Ötőrai záróra*

³ Masszi Ferenc (1953, Pápa) a Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola tanára, a NYME óraadója; eddig fél száz egyéni és csoportos kiállítást, továbbá ugyanennyi általa illusztrált könyvet jegyez.

Masszi Ferenc elmondása szerint az illusztrációk több mint egy év alatt készültek el. A 12 vers szövegét folyamatosan kézközelben tartotta egy füzetben. Alkalmi olvasgatásuk közben „firkás” ötleteket, ceruzás vázlatokat készített mind-egyikről. Több technikát is kipróbált, végül a cinkmarás-linómetszet kombinációja mellett döntött. Ezek nyomataként kelt életre két évvel ezelőtt – afféle párhuzamos történetként – a 12 színes művészi kompozíció.

Tudatos és következetes alkotási módszerei eredményezik, hogy szemlélődés közben az első benyomásunk az: rendkívül egységesek a kiállított művek. A kinyomtatott versekkel közös térbe sűrítve remek összegzői és optikai kiegészítői is az előző hat év konferenciáinak. Jelenlétük és jelentésük eseményné válik itt, a kiállítási térben, olyan summázattá, amely a versek és képek egybeolvasását-egybeolvasását teszik lehetővé.

Mindkettőnek, a versnek és az erről készített illusztrációnak is a természetes lelőhelye, közege a könyvlap. Ott másokkal együtt, kicsinyítve bújnak meg afféle szétszórt epizodistaként, itt viszont kiállított műtárgyként többletfigyelmet követelő főszereplők. S mint ilyenek, persze nemcsak ránk, de egymásra is hatva új dimenziókat nyitnak számunkra. Például arra eszmélhetünk rá, hogy a „legszebbjeink” mennyire komor, humortalan világra nyitnak/zárnak a papírlap fehérségéből kisötétülve szövegablakokat és ezek nyomán rámás képtereket.

Utóbbiakat, ha közelebbről szemügyre vesszük, azt állapíthatjuk meg, hogy mindegyiken hasonló, erősen redukált formák variálódnak. Össze- és szétszaladó vonalakat, illetve ezek által körvonalazódó, amorf tömböket, térformákat látunk, valamint különböző foltokat, színes fedéseket, sraffozásokat, továbbá ezek hiányait, kihagyásait. Elsőre csupán

ennyit érzékelünk. A hétköznapi életben a legtöbb és legfontosabb információkat begyűjtő szemünk itt furcsa világot pásztáz. Látszólag hiába vadászik a háromnapos konferenciák során kialakult, rendkívül árnyalt versemlekeink grafikai megfigyeléseire, a szavakból felépülő versvilág nyomaira, mintázataira.

Tudjuk, hogy az illusztráció sohasem kerülhet fedésbe tárgyával, a verssel, amelyet lehetetlen egy az egyben képre váltani, az időben kibomlót térbe zárni. A kettő viszonya meta-fizikai, azaz a „túliség”-gal jellemezhető leginkább. A költemény egyszerű „képmássá” már azért sem válhat, mert természeténél fogva többjelentésű, így az akármilyen szintű megértése mindig befejezetlen és lezárhatatlan marad. Következésképpen e poliszémia és ennek sokféle, akár jócskán eltérő értelme is számtalan illusztrációra adhat okot és lehetőséget.

Masszi Ferenc illusztrációinak a befogadása elsősorban azért nehéz, mert a nyelv szavaira jellemző – a hangalak és a jelentés közötti – önkényes viszonyt ötletesen kiterjeszti saját képnyelvére is. Ennek révén a költői életvalóság és az erről szóló vers dualizmusa a költemény, valamint illusztrációjának dualizmusaként egy redukált kódrendszeren keresztül lényegül át képpé, képfolyamatokká. Az ismétlődő struktúrákkal, a motívumok variációival egyszerre tud allegorikusan részletezni és szimbolikusan sűríteni. Ezért a futó, felületes pillantás itt bizonyosan kevés. Legfeljebb csak azok számára elég, akik arra szocializálódtak, hogy valami azért remekmű, mert nem érthető. Masszi Ferenc illusztrációit ráérősen kell szemlélni, időt kell hagyni arra, hogy a képelemek képfolyamatokká álljanak össze, ugyanis a minimálisra redukált képnyelve talányosan örvénylő jelentésmélységeket, hangulatokat rejt, amelyeknek a felfedezése felértékeli a befogadó szerepét.

A szemlélődő számára az okozza a legnagyobb fejtörést, hogy ez az egyéni jelrendszer hogyan és mennyire alakítható vissza értelmes szavakká. Tehát egy versbeli valami (adott szöveghely) hogyan vizuálódik képként valamivé (mivé válik), és ezt a befogadó miként alakíthatja vissza önmaga számára szövegbeli valamivé. Másképpen szólva: a jelölt (vers) és a jelölő (illusztráció) interreferenciájának, egymásra utalásának és egymásrautaltságának elbeszélhetőségéről van szó. A folytatásban ezt a visszakódolást kísérelném meg röviden, a konferenciák sorrendjét követve.⁴

(1) Petőfi Sándor: *Szeptember végén*

A nedvzöldbe alulról emelkedik fel vertikálisan az a tusfekete, több részből álló térforma, amely fátýolszövetdarabokból és koporsószegekből formálódik meg talányosan („Én feljövök érte a síri világból”...).

(2) Pilinszky János: *Apokrif*

A képtér bal oldalán, alul és oldalt egy-egy körívet látunk: az alsó ül belül (körülbelül), az oldalsó áll. Az ezek által behatárolt belső, centrális térben mintha egy csontváz lábszáralábfeje sötétedne („állok a napon”). A jobb alsó sarokban egy egész alakos ember sziluettjét látjuk: „Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van.” E fölött, a kompozíció jobb oldalán: „halott redő, ezer rovátka rajza, / egy jó tenyérynői törmelék”; és láthatóvá válik, hogyan „csorog az üres árok”.

Itt most mi, befogadók állunk négy-„Szemközt a pusztulással”...

(3) Arany János: *Szondi két apródja*

A cselekményes ballada illusztrációját a bal felső sarokból kiinduló, egyre szélesedő folyam/zuhatag áradása (az idő árja?) teszi mozgalmassá. Benne a sötét kört magába záró

⁴ Pusztay János finnugor műfordításokat tartalmazó könyvében – amelyben a Masszi-illusztrációk is megjelentek – a költők születési évszáma szerinti a sorrend.

szabálytalan négyszög (váralaprajz / feltárásnym?), amelyből bizarrul sűrűsödő formák (csontvázak?) folynak / ömlenek ki, lefelé...

(4) Babits Mihály: *Esti kérdés*

A kép olyan, mintha jobbról egy takarómintázatú-szöveges fél láb („az est / e lágyan takaró”) lépne be elmosódó lábfejjel a zárt térbe, a „féltett föld”-re, a fűszálak közé...

Ahogy a versben, végül itt is minden kérdéssé / kérdéssé válik...

(5) Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*

A rettenet kegyetlen sötétje alkotja a vertikális kompozíció bal oldalát. Az ellentétes oldal világosabb, valóságát betűformák értékelik fel. A kettő közé ömlik bele ívesen egy folyam („mint egy hűvös hullám: / a 2 x 2 józansága hull rám” – és ezáltal ránk is...).

A képen a malomkerékszerű hullám – groteszk szójátékként – emberi hullákat sodor a mélybe. Minden zuhan, hanyatlik...

(6) Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*

A méregzöld mintázatba jobbról ferdül/dől bele az a fekete-fehér, sűrűen mintázott tömb, amelynek egy darabja a kompozíció bal alsó sarkába zuhant már. Fölül, a mintázatban egy koromfekete rés, amely ablakként nyílik ki/rá az Éjre, a Sötétségre.

A létezésünk titkaira...

(7) Nagy László: *Ki vízi át a Szerelmet*

A homályból vonalkázódó, körvonalazódó „túlsó part” allegóriaként válik horizontális főszereplővé.

De vajon – szó szerint és „átvitt”, kettős értelemben – perspektíva-e?

(8) Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*

A képen a „Minden Egész eltörött” kettőzött verssor részleteződik, teljeseedik ki térré. A képi egyensúlyt a hasadó/szét-eső formák közé tétován bekanyarodó, a Semmiből a Semmibe tartó út teremti meg. A lent és a fent (szimbólum!) átlósan hasad ketté.

(9) Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*

Az egymásba fonódó/kapaszkodó, kusza ágakból-indákból konstruált, ám lezáratlan (befejezetlen) íves lugas a kép felét betöltő fehér üresség (ami a negatív tájleírás, a hiányok vizuális jelölője) fölé magasodik. A zöld és sárga háttér az elmúlt tavasz és nyár képi emlékezete.

(10) Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*

A bekeretezett képteret a fehérlő Semmi íve osztja ketté. Balra, lent egy „firkás” férfifej (szemekkel, orral) figyel riadtan fölfelé, oda, ahol a zöld háttérből ijesztő madárszárny feketedik ki (a Vész haragját jelöli?) és egy csonka/sérült hegedűnyak...

(11) József Attila: *Eszmélet*

A Semmi és a Valami optikai randevúja (a boncasztalon)!

A képen több réteg mosódik egymásra/egymásba („Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ.”). Bal oldalon, legfelül, felső réteggként egy szakadozottan fekete háló/agylebeny részlete/metszete („Im itt a szenvedés belül”). Az „ami van” és az „ami nincs” vizualizálódik minimál kompozícióvá...(eszméletlenül jól)...

(12) Weöres Sándor: *Valse triste*

A kompozíció vertikálisan három részből áll (a valcer egy-két-hái mint ritmikus térformák?). Balról lépcsőzetes vonalak (mint lépcsők és kottavonalak, felül violinkulcs-görbülettel?) töltik meg az álló téglalapot. Jobbra, fent egy fekvő (ablakos) téglalap, benne stilizált arcok/maszkok, könnyecseppek, amelyek lefolyó rácsozatokká sötétülnek, sűrűsödnek. A két oldal között sötét nyaláb oszon lefelé, míg bele nem vásik a

faltba. Mellette, az előtérben egy szívre emlékeztető sziluett, artéria-részlettel („Az ember szíve kívásik”).

Végül: legalul a Semmiben minden semmivé halványul. Azt gondolom, ezek a rövid képleírások, idézetek is azt erősítik meg, hogy összességében az illusztrációkon mindig egy-egy versrészlet válik térben megjelenített formává, színné, ritmussá, azaz kompozícióvá. A képterekben, a képi folyamatokban mindig egy-egy leplezett tárgyas elem bújócskázik velünk. A befogadó számára pontosan ezek megtalálása, és az adott versekkel, versrészletekkel történő szembesítésének a játéka nyújt felfedező kalandot, esztétikai élvezetet.

A Masszi-illusztrációk nem tudnak, és az ábrázolás szintjén nem is akarnak egyszerű, konvenciókat követő másolatok lenni. Annál inkább a költemények független reflexiói, az egy-egy értelmezett vers mentális lenyomatainak optikai lenyomatai. Ugyanakkor a nyomat-technikából következő tetszőleges másolhatóság – a fotókhoz hasonlatosan – ontológiailag megkérdőjelezi az eredetiség és egyediség fogalmát. A 12 kifüggesztett, megcímkézett versfüggőség képi függetlenségre törekvése és az eredeti–másolat felcserélhetőségének ambivalenciái centrális paradoxonná sűrűsödnek össze a kiállítási térben.

A 12 illusztráció azt igazolja számomra, hogy összességében Masszi Ferenc sikeresen találta meg és ki azt az unikális vizuális kódrendszert, amely egyéni módon tudja a versbeszédbeli egyszerűt képileg bonyolulttá, talányossá tenni, máskor meg a bonyolultat leegyszerűsíteni, továbbá a részletet hiteles egészként kifejezni, esztétikai élménnyé teljesíteni számunkra.

MASSZI FERENC ILLUSZTRÁCIÓI
A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERSHEZ

Petőfi

Pilinszky

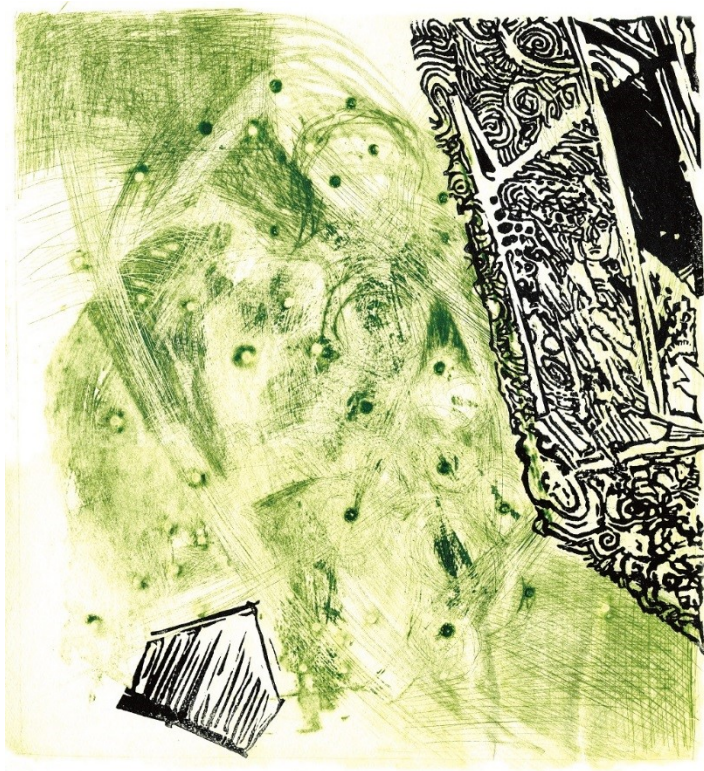
Arany

Babits

Radnóti

Kosztolányi

Nagy László

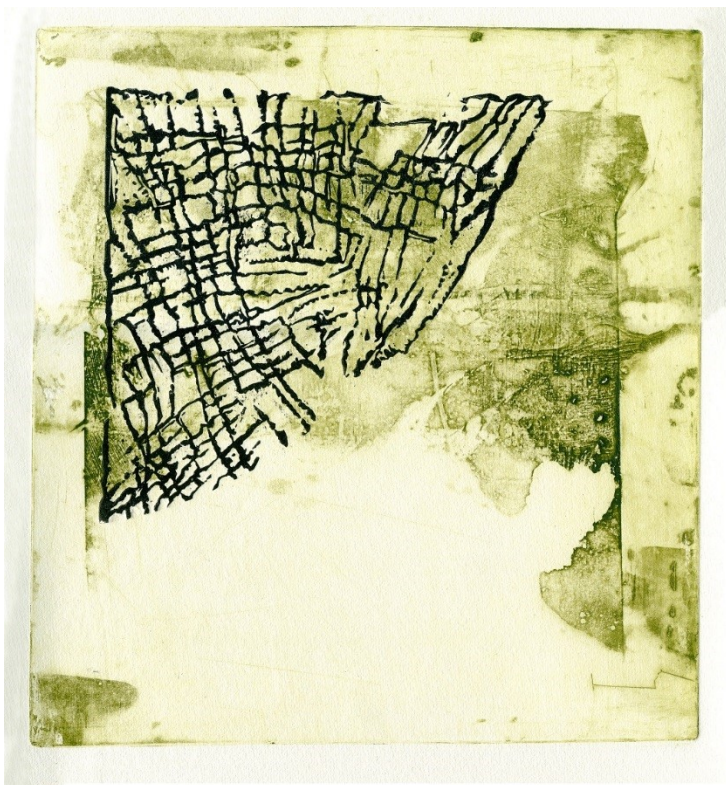
Ady

Berzsenyi

Vörösmarty

József Attila

Weöres

ÉS

A MAGYAR FAKULTÁCIÓ ELSŐ FÉLÉVÉNEK BEMUTATÁSA

2013/14-ben két évre terveztem a magyar fakultáció hetente duplaórás tanmenetét: az első félév líra, a második félév epika, a harmadik félév dráma, hiszen a negyedik félév már az emelt szintű érettségi tételek kidolgozására kell. Heti duplaórában az alap négy magyaróra mellett ez a tematika kiválóan bevált a 2009/10–2010/11-es fakultációs csoportomnál. Bár akkor az epika elvitte az első évet, mert ilyenkor felmérem az alap magyarórákat tartó tanárok igényeit, és tulajdonképpen a nagyepika maradt a fakultációra, a kolléganő inkább a lírát tartotta fókuszban. Ez tavaly másként alakult. A 12 diák sokkal több osztályból jött, és a négy magyartanár közt és köztem nem alakult ki ilyen munkamegosztás, bár felmértem, hogy ki milyen műveket választ drámából, epikából. Ezért most kiadósabb volt a líraelemzést gyakoroltató félév, amelynek kompetenciafejlesztési célja, hogy a végére bármilyen lírai szöveget kap a diák, olyan elemzési készséggel fogjon neki, hogy ismeretlen szöveggel is bántani tudjon. Mivel az emelt szintre nagyobb tárgyi tudás kell, mint a középszintű érettségire, ezért nem elég, ha a 12. év végére alakul ki az elemzési önállóság.

Az egész fakultációt azzal szándékoztam bevezetni, hogy Fűzfa Balázs 12 legszebb vers-projektjéből Pilinszky *Apokrifját* játszom be, ahogyan ezer diák „hangokból épít katedrális” (2008. április 17., tévéből vettem fel). Ahogyan együtt olvassák fel Jordán Tamás vezényletével a verset, és hozzá írott zenével (Másik János szerzeménye), grafikákkal van

összemontázsolva a tévéműsor, azzal az irodalom közösség-építő, rituális szerepét szerettem volna a fakultációindítás-ként hangsúlyozni, miszerint a kultúra nem régi, és nem csak merev hagyomány, hanem a jelenben összetartó erő és ünnep egyben. Ezzel kapcsolatban az első és egyetlen egy órára szántam csoportdinamikailag összehozó feladatnak, hogy a csoport saját legszebb 12 versét találják ki, állapotodjanak meg benne. Ez olyan jól sikerült, hogy hét is egyezett a Fűzfa Balázs választotta 12 verssel: négy esetben a szerző, három esetben a szerző és a választott vers is.

Aláhúzom az egyezéseket: Petőfi Sándor: Szeptember végén; Pilinszky János: Apokrif; Arany János: Szondi két apródja; Babits Mihály: Esti kérdés; Radnóti Miklós: Levél a hitveshez; Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség; Nagy László: Ki viszi át a szerelmet; Ady Endre: Kocsi-út az éjszakában; Berzsenyi Dániel: Közelítő téli; Vörösmarty Mihály: A vén cigány; József Attila: Eszmélet; Weöres Sándor: Valse triste. Ezen nagyon elcsodálkoztunk, majdnem ötven százalékos egyezés volt, ha nagyvonalúan csak a szerzőket számoljuk, és mivel ők még a 10. évfolyamos gimnáziumi tananyagban nem tanulták József Attilát, Weörest, de még a nagy romantikusokat sem, igéző hatással bírt a kultúrának ilyen zsigeri megléte. Felbuzdulva a megbeszélés sikerén (noha nem volt tétje), ki is osztottuk, hogy ki melyikből tartana előadást. Én egyébként nem vettem részt a megbeszélésen, kimentem, hogy ne is befolyásoljam a diákokat, tehát nem tudtam, ki melyik verset mondta be, és hogyan alakult ki a csoport 12 legszebb verse. Máskülönben mindenki nekem címezte volna első órai megszólalását, és ezzel csillagszerkezetet alapoztunk volna meg a csoportban, és a jelenlétem kivonásával próbáltam őket egymással való kommunikációra késztetni. Tulajdonképpen spontánul kibomlott az első félév tematikája ezen az első

órán. E szerint terveztem meg a félévet, beosztottam a diákokat, hogy melyik héten ki tart önálló verselemzést, ami 11. osztályban igen komoly feladat. Természetesen kiegészítettem Vörösmarty *A vén cigány* (a *Szép Ilonka* volt a csoport szerint az egyik legszebb vers), és Nagy László *Ki viszi át a Szerelmet* (időközben csatlakozott még két diák) című versével, és hozzátettem Tóth Kriszta *A koravén cigányát*, hogy posztmodern költemény is szerepeljen a palettán. Illetve még annyit módosítottam „faktos” anyagként, hogy József Attilától ne csak a *Mama* című vers szerepeljen, hanem az anya-gyermek motívumot gyűjtse ki a tanuló több versből, és egy kis szöveggyűjteményt állítson össze a csoport számára. Másrészt az egyik tanuló választotta Tóth Árpád *Esti kertben* című verse mellé kértem még az *Esti sugárkoszorút* is összehasonlítani. Ez később kulcsfontosságúvá vált.

Szeptemberben Ady Endre: *Őrizem a szemed*, Petőfi: *Szeptember végén*, októberben Kosztolányi Dezső: *Hajnali rézségység*, Tóth Árpád: *Esti kertben*, Babits Mihály: *Esti kérdés*, Radnóti Miklós: *Nem tudhatom*, novemberben Csokonai: *A Reményhez*, Balassi: *Adj már csendességet*, József Attila *Mama* – anya-motívum, Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*; decemberben Vörösmarty: *A vén cigány*, Tóth Krisztina: *A koravén cigány* című versével összehasonlítva, januárban Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*. Ez volt a tervezet, de aztán volt, hogy át kellett variálni, meg időben is sok csúszás volt.

A magam részéről egy-egy feladattal készültem arra az esetre, ha nem volna elég mélyenszántó vagy tanulható a diákok saját előadása. Egyszer volt rá szükség, rögtön a Petőfi-versnél arra, hogy az órán bevessem, ott egy saját feladatot találtam ki, amelyet azon az őszön a költői 12 vers-konferenciát záró eseményre vittem előadni (lásd a függelékét). Egyébként kialakult egy olyan munkamenet, hogy én az előadásokból hiányzó verselemzési háttértudással kapcsolatban

egészítettem ki az tanulók által elhangzottakat, és ahhoz adtam oda az általam az órára előkészített feladatokat írásbeli, beadandó leckének. Ugyanis elvárás volt, hogy mindenki elolvassa a verseket, és hozzászóljon az előadó elemzéséhez. Ezáltal kialakult egy olyan jól beszélgető, 12 főből álló csoport, akik együtt tudnak gondolkodni. Én tulajdonképpen csak a kisötösöket regisztráltam, és jegyzeteltem az elhangzottakat velük együtt. Valójában az óra megtartásához (dupla óra egyben tartva hetente egyszer) nem volt szükség az én feladataimra, még azok nélkül sem fért bele egy vers egy hétbe (pedig milyen praktikus lett volna a 12 legszebb vers 12 hétre, pont egy félévre, de hát az ünnepek és a tanár két hiányzása miatt ez nem valósulhatott meg így). Tulajdonképpen teljes önállóságot kaptak a diákok már az óra megtartásában is, az önálló készüléskor is.

Az én szerepem a házi feladatok megkomponálásában állt. A céljuk az volt, hogy az azokkal való munka az órákkal párhuzamosan egyrészt egy tudásszintre hozza a csoportot, másrészt, hogy az előadások egyre jobbak legyenek. Az első alkalommal egy olyan feladatsort adtam a *Hajnali részegség*hez, amely a 12 vers konferencián is szerepelt, és nagyon nagy előny, hogy megvolt a handout.¹ Azután a költői képeket rendszereztem az egyik óra végén, mert hiányoltam a módszeres stilisztikai elemzést az előadásokból. Először egy olyan nyelvtanfeladatsort adtam oda, amelyben az allegóriát és a szimbólumot kellett megkülönböztetni, utána az órán elemzett *Esti sugárkoszorút* kellett az *Óda* harmadik részével összehasonlítani a nőalak ábrázolása szempontjából. Ez utóbbi telitalálatnak bizonyult, mert a fa-motívum tulajdonképpen szimbólum, miközben a női test allegóriáját adja ki a

¹ Mellékelve FENYŐ D. György, *Ötletek a Hajnali részegség tanításához* = *A 12 legszebb magyar vers 6. Hajnali részegség*, szerk. FÜZFÁ Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2010, 454–473.

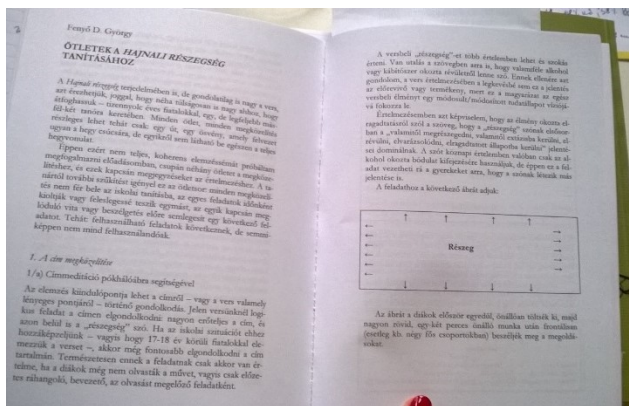
szervekhez kapcsolódó felsorolás. Majd az *Esti kérdés* kapcsán kellett otthon eldönteni házi feladatban, hogy allegória-e vagy szimbólum az este képe, ami egyáltalán nem egyértelmű kérdésfelvetés. Végül az egész *Eszméletet* kellett feldolgozniuk részletes stilisztikai elemzéssel, amely annyira nagy-szabású feladat, hogy félig viccesnek tekintették, ötletes megoldások születtek, hogyan lehetséges ilyen sok képet feldolgozni technikailag, egyet mellékelek is.

Végül nagyon szépen összeálltak a versek, összefoglaltam stilisztikailag egy-egy példát hozva mint versszervező elvet. Hasonlatra épül az *Esti kertben*, allegória alapvetően *A Reményhez* és az *Esti kérdés* alapképe; szimbólum az *Esti sugárkoszorú* alkonyi fényélménye, és végül komplex képre példa az *Óda*, amelyben a képek egyszerre részei egy a női test és az egész univerzumot összefogó allegóriának, illetve az életfa szimbólumának. Ezenkívül az este képe több versben is visszatér: *Esti kertben*; *Esti sugárkoszorú*; *Esti kérdés*; *Nem tudhatom*; illetve a természet képei majd mindegyik szövegben: *Esti kertben*; *Esti sugárkoszorú*; *Esti kérdés*; *Nem tudhatom*; *Ki viszi a szerepet*; *A vén cigány* és *A koravén cigány* egyaránt természeti képekkel fejez ki emberi létállapotot. Nagyon szép dolgozatok születtek az idő ábrázolásából, illetve az est képeinek összehasonlításából. Egyet csatolok a mellékletben.

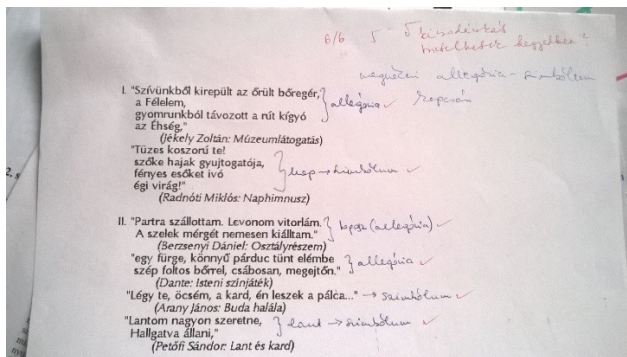
A líra-blokk legvégén poétikatörténetileg összefoglaltam az összes vers stílusát korszak szerint időrendbe téve. Úgy vélem, hogy a klasszikus modern és a késő modern korszakváltást sikerült kidomborítani ezekkel a szövegekkel, hiszen Kosztolányi a határán áll, Tóth Árpád és Ady szecessziós-szimbolista, József Attila és Nagy László pedig késő modern. A Nagy László előadás olyan kiválóra sikeredett, mintha mindaz evidencia lenne, amit tanultunk. A kronológiát felborító szövegválasztással egy olyan szöveghálót képeztünk

ezzel a fakultációs líra blokkal, amelybe a 11. és 12. évfolyamos szövegeket beleillesztve, kitöltve a csomópontokat, rendszerezett tudásra lehet szert tenni.

Mellékletek:

Fenyő D. György feladatai a Hajnali részegséghez.

Stilisztika házi feladat

*Reflexió a 11. évfolyamos magyar fakultáció
líra blokkjának bemutatására*

Év végén négyen elmentek a csoportból, a cések közül valaki sikeresen vizsgázott és csatlakozott. Ezt úgy értelmezem, hogy a csoport nem lett homogén: volt, aki kívül maradt az erős sodrású diskurzuson. Az *Egy mondat a zsarnokságról* elemzője és az *Adj már csendességet* elemzője a legvégén kilencedikes verselemzéssel kívül maradt a számukra túl erős sodrású diskurzuson, leadták év végén a tanulók a magyar fakultációt. A két vendégtanuló is lemorzsolódott. Viszont jelentkezett a cé, azaz humán osztályból egy lány, aki négyesre vizsgázott az éves tananyagból. Úgyhogy tizenkettedikre ez a csoport egy cés, azaz humán fakultációvá alakult. Még sosem találkoztam ilyen mértékű fluktuációval magyar fakultáción, alapvetően az a célom, hogy a nem emelt szinten érettségizőket is bent tartsam a csoportban, nem kenyerem az elitizmus. De ebben az esetben szabadon döntöttek a diákok, hogy elmennek, és én el is fogadtam a döntésüket. A vendégtanulóknál az intézmények közötti kapcsolat bonyolultsága miatt volt inkább a lemorzsolódás, az egyikük kifejezetten maradni szeretett volna.

Most, hogy áttekintettem a fakultáció anyagát, arra jöttem rá, hogy sokkal több szövegről volt szó, mint tizenkettő. Az egyes szövegek mellé szorgalminak vagy házi feladatnak adtam föl, hogy olvassák el azt is, másrészt a házi feladatok József Attila-versei lefedik azokat a szövegeket, amelyek alapján az életművet tanítom tizenkettedikes szóbeli tételnek. Az egész lírablokk csúcspontja József Attila költészete köré rendeződött, mert a képelemzési feladatoknak mintegy véletlenül az ő versei voltak a témái, majd egyre tudatosabban hozzá kapcsoltam a többit is. Ezután a *Mama* és a köré csoportosuló versek (*Kései sirató; Ad sidera; Anyám mosásban*

– *gyászkeszű*; *Elégia*-részlet; *Anyám meghalt*; *Gyermekeké tettél*-részlet, *Anyám*) motivikus elemzése – amely kiváló tanuló előadásban hangzott el, mintegy az esszenciáját jelentették az egész félévi tanulási folyamatnak, noha utána még folytatódtak a kiselőadások – nagyon magas mércét jelölt ki számukra.

Hogy kialakult a közösség, azt az epika-blokkban remek beszélgetések mutatták, kissé szakköri formát öltött az első félév egyetemi szemináriumát idéző munka után, de ezt nem is bántam. Vitaindítókat kellett írniuk a regényekhez, ez volt a szóbeli produktum: igazi párbeszédnek voltak, egymásra reagáltak, nem a versre, ahogy az első félévben. Sikertől egy csoportot létrehozni, amelyben önállóan, szabadon beszélnek a diákok, lehet hibázni, nem kiválóan produkálni, mégis igényesek és eltökéltek a munkában.

A líra-blokk értékelése a következőkből állt: egy szóbeli produkció – a választott vers önálló elemzésen alapuló bemutatása, szorgalom: órai munkából, hozzászólások, házi feladatok elkészítéséből kisötösök, illetve egy írásbeli megnyilatkozás: házi dolgozat. Ez utóbbinak az volt a tétje, hogy egy eddig meg nem beszélt szempont szerint hasonlítsanak össze két, három verset. Nagyon szép témák születtek, két-három dolgozat egyetemi szemináriumi dolgozat szintjét is eléri. Elvileg bármilyen és bármennyi verssel lehetséges a szövegek „összedolgozása”, lényeg a felfedezés közös élménye és a diákok önállósága, de úgy, hogy olyan tanuláshoz vezessen a szövegek feldolgozásának gondolatmenete, ami viszont közös, és a további befogadáshoz elég általános érvényű.

A líra-blokk alapvető szempontjául kifejeződő téma, az allegória és a szimbólum megkülönböztetése két eseménnyel is megerősítést nyert. Egyrészt elmentek az emeltszintezni készülő tanulók az ELTE-re nyílt napra, és ott is ez volt a

téma egy egyetemi előadás keretében. Másrészt az az évi emelt szintű érettségiben az Ady-verset elemző feladat kapcsán pont erre a háttértudásra volt szükség.

Nagyon fontos szerintem a feladatosítás, avagy mai divatos kifejezéssel a gameification, amelynek során a diákok maguk hozhatják meg azokat a játékszabályokat, amelyek mentén dolgozzák ki a feladatot. Amíg a diákok a „learning by doing” módszerével élnek, azalatt a tanár a tudás forrásából instruktorrá, közvetítővé válik. A tanár tehát a tudás megszerzését szervezi, és közelebb menve a diákokhoz, személyes dialógusba kerülhet velük. (Ezért nem egyetemi szemináriumjellegű mégsem a fakultáció ilyen szervezése. Másrészt pedig a tanár számára saját tanítása kreatív megközelítését jelenti „doing by learning”.) Ez a diákok és a tanár számára is nagyon inspiráló. A 2015. februári IROM-konferencián is előadtam ezt az anyagot (mely a pedagógus kettő, illetve a kutatótanári pilot portfólióm része egyben), és ott arra jutottam, hogy magam is nagy ajándékot kaptam azzal, hogy a diákok „szabadon” választhattak verset: az *Esti kertben* című vers fődíjazott volt, hiszen nagyon jól illett a versek közé, ez katalizálta mintegy a stilisztikai elemzést. Ami egyébként elég bonyolult ügy, de nagyon is rendszerbe lehetett állítani az ebben a versben szereplő hasonlat által. Végül nagyon szépen összeálltak a versek, összefoglaltam fentebb stilisztikailag egy-egy példát hozva, mint versszervező elvet.

Eredeti	Csoportmunka
<i>Petőfi Sándor: Szeptember végén</i>	<i>Petőfi Sándor: Szeptember végén</i>
Pilinszky János: <i>Apokrif</i>	TÓTH ÁRPÁD: <i>ESTI KERTBEN – Esti sugárkoszorú</i>
<i>Babits Mihály: Esti kérdés</i>	<i>Babits Mihály: Esti kérdés</i>
RADNÓTI MIKLÓS: <i>Levél a hitveshez</i>	RADNÓTI MIKLÓS: <i>Nem tudhatom</i>
<i>Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség</i>	<i>Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség</i>
ADY ENDRE: <i>Kocsi-út az éjszakában</i>	ADY ENDRE: <i>Őrizem a szemed</i>
Berzsenyi Dániel: <i>A közelítő tél</i>	ILLYÉS GYULA: <i>EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL</i>
Vörösmarty Mihály: <i>A vén cigány</i>	Vörösmarty Mihály: <i>A vén cigány – Tóth Kriszta verse</i>

JÓZSEF ATTILA: <i>Eszmélet</i>	JÓZSEF ATTILA: <i>Mama – anya-motívum</i>
Nagy László: <i>Ki viszi át a szerelmet</i>	Nagy László: <i>Ki viszi át a szerelmet</i>
Weöres Sándor: <i>Valse triste</i>	CSOKONAI: <i>A REMÉNYHEZ</i>

A szabad választás, amint látható a táblázatból, inkább csak variációja a kánonnak. Verzállal szedtem, ahol a szerző egyezik, kurzívval, ahol a vers is, és kiskapitálissal, amelyek csak a csoportnál jelennek meg. Ezek közül kettő a korábbi irodalmi tanulmányokból ismert, kettő eredetileg iskolán kívülről. Figyelemre méltó, hogy a csoport anyagából Arany költészete hiányzik kirívóan.

A csoport tagjai közül két lánnyal készítettem interjút a konferenciára visszacsatolásért. Túl terjedelmes lenne egészében közölni a 45 perces beszélgetést, ezért csak a lényegét, illetve a számomra is újdonságot jelentő részeket emelem ki. Az első, amit nem tudtam volna meg enélkül az egy évvel későbbi visszatekintés nélkül, hogy azon az első órán, amikor kimentem, hogy egymás közt kooperálva alkossák meg a csoport saját legszebb 12 versét, akkor mindenki egyet mondott, és aztán azt is dolgozta ki. Viszont, nem a saját legszebb verseket vették számba, hanem az „eredetit” akarták kitalálni. Talán ettől is volt olyan sok egyezés. Az a lány, aki a *Hajnali részegséget* választotta, elemezte, olyan színvonalon 11. év elején, mint sokan mások 12. év végén sem, azt

vallotta, hogy neki nagy motivációt jelentett olyan verset elemezni, amit eleve ismer, és tetszik neki. Milyen nyilvánvaló, pedig ilyenre alaphelyzetben szinte sosincs lehetőség magyarárórn! Ez heurisztikus élmény számomra. Másrészt pedig szerintem sokat jelentett a közösség szempontjából az, hogy milyen verset választ valaki, róla is elárul valami bensőségeset, és ezáltal jobban megismerték egymást. Tetszett nekem, hogy milyen naivan írják le az óra formáját: valaki előad, készül, a többiek jegyzetelnek és hozzászólnak, még nem tudják, hogy ez szemináriumi forma. Viszont ennek a számomra újszerű eleme, hogy nem merevek a keretek, bárki bármikor hozzászólhat, és hozzá is szóltak sokan: dialogikus jelleget adott a nagy csoportaktivitás. Ez nem volt jellemző az én tapasztalataim szerint az egyetemen. Nem nyomasztotta a diákokat a megszólalás lehetősége, hanem szabadon éltek vele.

Arra a kérdésre, hogy mire emlékeznek, és mi a közismert, és a kevésbé ismert közülük, most így 12. év végi ismereteik szerint, azt válaszolták, hogy a *Mama*, de ahhoz sok más anya-motívumot tartalmazó nem ismert vers volt hozzá kapcsolva, Ady, Radnóti versei. Viszont ők is kiemelték az *Esti kertben* című verset, mint ami nem közismert.

Végül pedig arra kérdeztem rá, hogy nem okozott-e nehézséget az, hogy nem kronologikus rendben haladva, hanem az alapórákkal párhuzamosan előre szaladtak a stílusirányzatokon. Szerintük ez nem volt zavaró vagy kaotikus, ellenben az a hozadéka megvolt, hogy a különböző korokból és a szerzői életműből kiszakított szövegekre jobban koncentráltak önálló műalkotásokként. Ugyanakkor a végére mégiscsak összeállt egy nagy kerek egész, meglátták, mennyire összefüggenek a „dolgok”.

Ez az értelmezés nagyon pozitív visszajelzést jelentett számomra. Nagy örömet okozott. Az a lány, aki az *Esti kertben*-t

hozta a csoportba, a szerenádton úgy értelmezte az egész fakultációt, hogy a tanárnő, mármint én sokat dolgozik, elemez verseket, és ezeket megmutatja nekünk, beszélgetünk róla, egy nagy beavatás az egész. Én úgy fogalmaznám meg, hogy a hagyományos tanítás-tanulás egyirányú felfogásától eltérően sokkal inkább közös gondolkodásról, felfedezésről és egyenrangú dialógusról van szó.

FÜGGELÉK

Élmény és motiváció kérdése az érintőképernyővel kapcsolatban

Betiltani a magyarórán az okostelefonokat nem lehet, nem érdemes, inkább kanalizálni kéne az órai munkába. Egyrészt minden szöveg fent van az interneten, és maga a technikai eszköz használata motiváló lehet. Az az igazság, hogy képernyőfüggő a diákok többsége 11–12. osztályra minden addigi magyaróra ellenére és azzal együtt.

Másrészt a motiváció szerintem fordított logikával működik. Amikor lufikra írom az elemző mondat kérdéseit, igéit: hogy valamely szövegelem mit fejez ki, és dobáljuk a lufikat hetedikben, akkor nem csak arról van szó, hogy a lufik miatt megszeretik az elemző nyelvet, amiről nyilván tudják, hogy nagyon nehéz, és senki nem beszél úgy a környezetükben. Tehát átlátnak a szitán, hogy úgy mondjам, nagyon is okosak a diákok. Viszont szeretik a lufikat, mindenki szereti. És a lufik kedvéért foglalkoznak a feladattal. Tehát az a motiválás, hogy keressék valami olyat, amit eleve szeretnek a diákok, és annak a pozitív élményéhez kapcsolom a tananyagot. Hosszú távon nagyon meghálálja az a személyes kötődés, ami kialakul, az az iránti érdeklődést: hogy a Másikat, az

egyenrangú dialóguspartnernek tekintett diákat mi érdekli, mit kedvel.

Az előző félévben volt szerencsém konzultálni egy Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen diplomázó jelölt szakdolgozatához, és magyartanárként belekeveredtem a mestermunkájába munkatársnak. Nagyon érdekes volt, hogyan nyúl egy médiadesigner Arany balladáihoz, és média szakos tanárként inventív élmény volt a felfedezés örömeivel olyan feladatokat kitalálni a *Hírlapítás* című balladához, amelyek scrollozós mozdulatokkal hajthatóak végre érintőképernyős felületen. Az interaktív könyv új médiumnak tekinthető, és a magyartanítás jövője az azon végzett munka lehet.

Mi a különbség a között, hogy a bár mégoly színes papírdarabkákat húzogattja a tanuló a padon vagy a képernyőn manipulál a szöveggel? Tartalmilag semmi! Nagyon fontos a feladatosítás, hogy feladatokon keresztül jusson el a diák a műhöz, nem másodlagos szövegeken keresztül: a tanár szóbeli vagy a tankönyv írott szövegén keresztül.

Petőfi: Szeptember végén

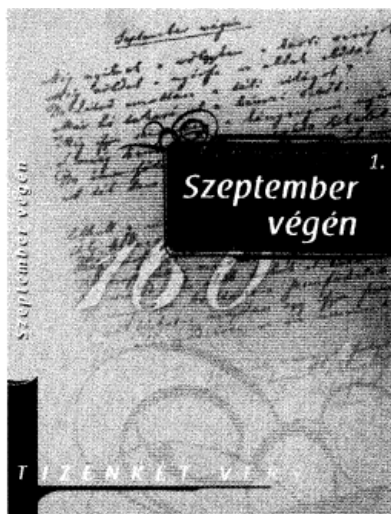
☐ **Még** nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.
Még ifjú szívemben a lángsugarú nyár
S **még** benne virít az egész kikelet,
De ime sötét hajam őszbe vegyül **már**,
A tél dere **már** megüté fejemet.

☐ Elhull a virág, eliramlik az élet...
Új, hitvesem, új az ölemben ide!
Ki **most** fejedet kebelemre tevéd le,
Holnap nem omolsz-e **sírom** fölbe?

Oh mondd: **ha** előbb halok el,
tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfődet?
S rábírhatsz-e **majdan** egy **ifju** szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

☐ **Ha** eldobod **egykor** az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból.
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörteni vele könyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

Az a feladat, hogy a tanulók az előre, rendezetlenül kapott szavakat a még és a már szavak alá csoportosítsák. Ezt régen vonalak húzásával lehetett volna végrehajtani, ma színes papírokon, kivágva a padon tologatnánk, és a cél, hogy érintő-

„A 12 legszebb magyar vers”-program 2007-ben indult, a Szeptember végén születésének 160. évfordulóján (a programot lásd részletesebben az Irodalom és kultúra című fejezetben, a 303–304. oldalon!). A versekhez 12 tanulmánykötet kapcsolódik. A képen az első kötet borítója látható a könyvgerinccel együtt

tabloid formátummal: sok színes kerettel, ugyanúgy lineárisak maradnak. Bár a linkek, a többletinformáció kidolgozott, de ahhoz, hogy ezek intermediálisan működjenek, mondjuk okostelefonos alkalmazásként, olyan feladatokra van szükség, amelyek érintőképernyőre vannak adaptálva.

képernyőn a mutató ujjukkal scrollozó mozdulattal húzzák a megfelelő oszlopba a szót. Azt szerettem volna ábrázolni, hogy van egy közös időmetszete a „még” és a „már” tartamának, amiben még ott a múlt, de már elkezdődik a jelen stb., és bal oldalra húzhatóak azért a szavak. Az ilyen egyszerű feladatnak érdemes nem leegyszerűsítőnek lennie a vers értelmezése szempontjából, hanem lehetőleg komoly megoldandó problémák felé mutatónak.

Tehát bármilyen hősies is a mai tankönyvek igyekezete, hogy interaktív felületet szimuláljanak a

A multimédia lényege a játék és az azonos időbeli történés, ami inkább drámai jelleget ad a befogadásnak, pontosabban, mintha a folyó darabba a néző is beavatkozna. Nem kell sorolnunk mai életünk jellegzetes példáit, a valóságshow-ban szavazó nézőre, aki nek az sms-ben is fut a véleménye a képernyő alján.

Az, hogy másodszorra kezdtem el a kétéves magyar fakultációt az *Apokrif* felvételéből készült tévé-filmmel a 12 vers-projektről, tehát a szövegek mondásáról, az élmény alapjáról teljességgel meggyőzött engem ez a projekt, és a diákoknál, akik akár sosem látták egymást, rögtön működik. Legutóbb együtt is mondtuk a szöveget az 1000 hanggal, igaz, ehhez bevetettünk egy technikai eszközt, a projektort, a számítógépet. De Másik János zenéjének és a szép grafikáknak hála egy olyan összművészeti élménnyel indítottunk, ami aztán megadja az alapvető megközelítést az irodalomnak, a művészetnek. Szerintem nagyon fontos, hogy ez a tévé-műsor nem veszítette el aktualitását, hanem maradandó, hat évvel későbbi is érvényes, holott éppen ez alatt a hat év alatt zajlott az az infokommunikációs robbanás, amely az okostelefonokkal a diákok zsebébe rakta az internetet. Ezzel újabb kihívás elé állítva a magyartanítást.

„A fenti verssor ihlette meg a 80-as években az Élet és Irodalom egyik glosszáíróját, miszerint: »Elhulla! Virág! Eliram! Lik az élet.«”

Csaba BAN, Kosztolányi szerint...
= www.proz.com/topic/16482
[2008. 02. 17.]

elt
há-
ek
ldi
ke-
on-
fi-
ké-
gy
ak,
sül

hozzád, ezzel szemben igaz,
hogy te hagytál el enge-
met. B. G.

Ne dobja el
használt özvegyi fátolót.
Cégünk levelezőlapra vagy
telefonhívásra érte jön a síri
homályból és oda leviszi azt.

Pap Kinga

A KÖZÉPISKOLÁS KORÚAKNAK SZÁNT KOMPLEX ANYANYELV- ÉS IRODALOM- PEDAGÓGIA DILEMMÁIRÓL, MÉRÉSEKRŐL, TAPASZTALATOKRÓL

Mottó:

„A nyelvészeti és általában a társadalomtudományi kutatások egyik lehetséges célja, hogy a szabályok tudatosítása, illetve a velük kapcsolatos attitűdök megváltoztatása révén bizonyos cselekedetek változtathatók legyenek.”
(SZABÓ 2012: 15)

Bevvezetés

A 2013-ban Koltón rendezett konferencián az akkor javában zajló: *A nyelvi agresszió formái és funkcionális jegyei a középiskoláskorúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban* című doktori kutatásom részeredményeit ismertettem, az ehhez kapcsolódó anyanyelv- és irodalompedagógiai innováció lehetőségeiről, és a kérdésben felmerülő dilemmákról tartottam előadást. Korábbi kutatásaim ugyanis a komplex anyanyelv- és irodalompedagógia újfajta szerepvállalásával voltak kapcsolatosak, mely szerepvállalás képes reagálni a középiskoláskorúak nyelvi minimalizálódására, az ezzel összefüggő olvasásdeficitre, a szövegértési és szövegalkotási problémákra (PAP 2009; 2012a; 2012b; 2013; 2014a). Ezen komplex pedagógiai gondolkodás kiindulópontja, hogy az irodalomértés alapvetően nyelvi kérdés, az anyanyelv az anyanyelvi nevelés számára pedig – mely élőnyelv-pedagógia is – az irodalomban nyelvi adatként kínálja magát, hisz az irodalom maga a

működő, „élő” nyelv. Ez a fajta komplex pedagógiai gondolkodás akkor válik hatékonyá és eredményessé, ha a célcsoport, jelen esetben a középiskolás korúak nyelvhasználati sajátosságaihoz alkalmazkodik, arra reagál, azt befolyásolja, azt alakítja át. Ennek tudományos megismerésére szolgált a doktori kutatás, mely elsősorban a középiskolások nyelvhasználati szokásait, a nyelvhasználatról és a nyelvről alkotott metanyelvi, metapragmatikai és metakognitív ismereteiket tárta fel. Ebből a kutatásból tudjuk, hogy a nyelvhasználati színterek közül az irodalomolvasás visszaszorulása az ezzel összefüggő szövegértési és szövegalkotási problémák az ide kapcsolódó nyelvi minimalizálódás szoros összefüggésben van a középiskolás korú populáció nyelvhasználatának egyik markáns jellemzőjével, az egyre szélesebb körben használt nyelvi agresszió gyakoriságának növekedésével. A jelenség a nyelvhasználati rendjét szabályozó nyelvi norma és az ahhoz fűződő nyelvi attitűd átalakulásával magyarázható, mely tulajdonképpen társadalmi és erkölcsi értékek változásának, változásának nyelvhasználati következménye, az egyén felől pedig a tudatos nyelvhasználat deficitjével függ össze (vö: PAP 2014b). Éppen ezért a kutatás magát a komplex anyanyelv- és irodalompedagógiai folyamatot attitűdformálásként is interpretálta, ezért a nyelvi agresszióval kapcsolatos nyelvi attitűd vonalainak feltárása a disszertációban jelentős szerepet kapott (vö: PAP 2014b: 93–180).

Időközben a doktori kutatás lezárult, újabb és pontosabb adatok születtek, ezért ebben a tanulmányban a disszertáció egy kis részletét, az adatközlők olvasásgyakorisággal kapcsolatos adatait, a nyelvi agresszió és irodalom kapcsolatára vonatkozó attitűd mérését mutatom be, melyhez az adatokat kérdőíves módszerrel és szociolingvisztikai interjúval gyűjtöttem, és diskurzuselemzéssel vizsgáltam.

1. A nyelvi attitűd fogalma

Az attitűd a szociálpszichológia legrégebbi és ma is legjelentősebb fogalmának egyike, innen került át a nyelvtudományba, a pedagógiába is. A szó eredeti jelentése 'testtartás', 'póz', 'térbeli helyzet' (SCHLENKER 1980: 201). Gordon W. Allport szerint: „Az attitűd tapasztalat révén szerveződött mentális és idegi készenléti állapot, amely irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén reagálására mindazon tárgyak és helyzetek irányában, amelyekre az attitűd vonatkozik” (1935/1979: 49). Az attitűd tehát mindig valamilyen entitáshoz (az attitűdtárgyhoz) kapcsolódik, a legfontosabb ismérve, hogy csupán befolyásolja, de nem determinálja a viselkedést. Belső pszichikai tartalom, melyhez közvetlenül nem lehet hozzáférni, csupán közvetve, az emberek kinyilatkoztatásain és cselekvéses megnyilvánulásain keresztül; ugyanakkor tanulást, illetve külső visszacsatolást feltételező társadalmi produktum (NEMESI 2009: 141). Petty és Cacioppo szerint a fogalom úgy használandó, mint „valamilyen személyre, tárgyra vagy problémára vonatkozó általános és időben hosszantartó pozitív vagy negatív érzelem” (2003: 54). Jellemzi tehát bizonyos állandóság, viszont a világban való lét folyvást átalakít(hat)ja. Az attitűd nem egy homogén pszichikai képződmény, hanem érzelmi, kognitív és viselkedéses összetevőkre bontható, melyek nem azonos hangsúllyal szerepelnek. McGuire definíciójában az attitűd egyfajta rendszerező elv, mely – „a gondolkodás tárgyait a megítélés dimenzióin helyezi el” (1985: 239) – ez segíti az embert a világban való tájékozódásban, döntéseinek meghozatalában. Ugyanakkor igen fontos szerepe van nemcsak a világhoz való viszonyulásban, hanem az identitás, az önmeghatározás kialakulásában is (SALLAY 2001: 15; MARKUS–NURIUS 2003: 292).

2. A nyelvi agresszióhoz kapcsolódó nyelvi attitűd alakulása a beszédtevékenység-típusok függvényében

Az attitűd mentális készenléti állapot és rendszerező, úgynevezett „elő” ítélő elv, amely a gondolkodás tárgyait valamilyen képpen értékeli, a viselkedést befolyásolja, de nem determinálja, éppen ezért tanulással változtatható, egy-egy attitűd le is cserélhető. A nyelvi agresszióhoz kapcsolódó nyelvi attitűd érzelmi és kognitív tartalmai társadalmi eredetűek, bizonyos mintákhoz igazodnak. Ezért a nyelvi agresszió megítélése, a hozzá való lojalitásunk vagy elutasításunk, stigmatizálásunk attól függően változhat, hogy milyen értékrendet képviselünk, milyen tanult motívumok, szociális attitűdök, értékek és meggyőződések épülnek a viselkedést meghatározó öröklött motívumokra. (NAGY–ZSOLNAI 2001).

A középiskolás korúak körében végzett vizsgálatok alapján elmondható, hogy a nyelvi agresszió bizonyos beszédhelyzetben kedvelt és gyakran kizárólagos beszédstratégiává válik. Érdekes módon ugyanakkor – a Domonkosi (2007: 146) méréséhez hasonlóan – jelentős nyelvi problémaként jelenik meg a korosztály számára. Kutatások bizonyítják, hogy a nyelvi agresszió gyakori hallása (ebben a tekintetben mindegy, hogy valaki agresszor, áldozat, vagy csak tanúja az eseményeknek) hozzászoktatja a személyt a nyelvi agresszióhoz. Az agresszív filmek, videojátékok nézője emocionálisan érzéketlenné válik a valós élet agresszivitásával szemben, azaz a tényleges agresszió látványa iránt közömbös lesz, illetve változik álláspontja abban is, hogy mikor megfelelő és szokásos a nyelvi agresszió alkalmazása (VETRÓ et al. 2010: 402; KATONA et al. 2009: 46–56). Ezek a változások a nyelvi attitűd változásaiból következnek.

Egy-egy beszédtevékenység megítélése, gyakorisági mutatói tehát hatással vannak a nyelvi attitűd változásaira,

ugyanis a választott beszédtevékenység-típusok mintaközvetítő felületek, melyek az interakciók során fejtik ki hatásukat, az explicit információ és érzelmeközvetítés mellett implicit ideológia és attitűdkinyilvánítások is egyben. A kérdőívben¹ felsorolt tizenegy beszédtevékenység a következő szempontok szerint jellemezhető, csoportosítható:

- informális/spontán, formális/rögzített;
- szabályozott/ellenőrzött, szabályozatlan/ellenőrizetlen;
- társadalmilag kanonizált attitűdkinyilvánítások, illetve egyéni, társadalmilag nem kanonizált attitűdkinyilvánítások.

Ezen szempontrendszer alapján a csetelésben mint interakcióban informális/spontán, szabályozatlan/ellenőrizetlen, egyéni, társadalmilag nem kanonizált attitűdkinyilvánítások, a szépirodalom olvasásával létrejövő interakcióban viszont formális/rögzített, szabályozott/ellenőrzött, társadalmilag kanonizált attitűdkinyilvánítások történnek. Igaz ez még akkor is, ha a kortárs irodalomban gyakran éppen a beszéd agresszív volta tematizálódik.

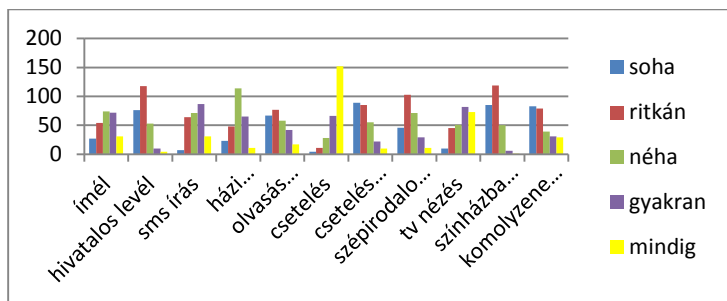
¹ Kutatásunkban 261 középiskolás korú adatközlő vett részt, melyből 122 fő fiú, 139 lány, 15 éves 48 fő, 16 éves 62 fő, 17 éves szintén 62 fő, 18 éves 89 fő. Az adatközlők iskolatípus szerinti besorolásakor ötféle kategóriával dolgoztunk, különbséget tettünk gimnáziumi és „elit” gimnáziumi tanuló között, a kutatásban részt vettek szakiskolás, szakközépiskolás tanulók és egy speciális felzárkóztató, az ún. Arany János Kollégiumi Program növendékei.

	Milyen gyakran írsz ímélt?	Milyen gyakran írsz hivatalos levelet?	Milyen gyakran írsz sms-t?	Milyen gyakran írsz házi dolozatot?	Milyen gyakran olvasol idegen nyelven?	Milyen gyakran csetelsz (Facebook)?	Milyen gyakran olvasol magyar nyelvű szépirodalmat?	Milyen gyakran nézel tv-t?	Milyen gyakran jársz színházba?	Milyen gyakran beszélsz, csetelsz?
Választott	261	261	260	261	261	261	261	261	261	261
Nem választott	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Átlag	3,08	2,03	3,3	3	2,5	4,34	2,44	3,6	1,9	2,1
Középérték	3	2	3	3	2	5	2	4	2	2
Leggyakoribb	3	2	4	3	2	5	2	4	2	1

1. táblázat: A választott beszédtevékenységek statisztikai adatai

Az 1. táblázatról leolvasható, hogy átlagosan a színházba járás, a magyar nyelvű szépirodalom olvasása (mint kulturális beszédforma) karöltve az informális helyzetben történő idegennyelv-használattal a legritkábban választott beszédtevékenység, annyi különbséggel, hogy az idegen nyelv-használat esetében a *soha* a leggyakoribb érték, a színházlátogatás, olvasás esetében a *ritkán* a domináns. A mintában az olvasás tekintetében a *2-es*, a *ritkán* a középérték, ami azt jelenti, hogy az adatközlők feléig, vagyis 130 főig maximum a 2 kategória szerepel. Ez az adat

az anyanyelv- és irodalompedagógia művelői számára vészjósló, hiszen a szabadon választott idegennyelvű szövegek olvasása szinte teljesen együttmozog a magyar nyelvű szépirodalom olvasásával, amely a középiskolás korúak kötelező tevékenysége. Az adatok azért is figyelemreméltók, mert az adatközlők között a gimnáziumi és „elit” gimnáziumi tanulók vannak számbeli fölényben, akik számára az értelmiségi pálya a kitűzött cél, melyhez a kulturális beszédmódok átörökítése alapvető feltétel. Az előbb említett beszédtevékenységek gyakorisági mutatói a teljes mintán a következők (vö: 1. ábra):

1. ábra: A beszédtevékenység-típusok gyakorisági mutatói
Likert-féle skálán az elemszám alapján

A szépirodalom-olvasás esetében az adatközlők a *gyakran* kategóriát 11%-ban, a *mindig* kategóriát a teljes mintából mindössze 4%-ban választották, ez utóbbi arány 11 főt jelent. A *csetelés* vezet, a teljes mintában a *gyakran* kategóriát jelölte meg az adatközlők 25%-a, a *mindig* kategóriát 58,2%-a, ez együttesen az adatközlők 83%-át érinti, ezzel az olvasásnak mintegy pozitív irányú tükörképét képezve. Összevetésük azért is érdekes, mert mindkét tevékenység olvasással jár, vagyis a szépirodalom olvasásának hanyatlása nem az olvasással mint

tevékenységgel függ össze, hanem a személyes érintettséggel, a spontán, önkéntes jelleggel és a beszélgetés kettős irányával, hiszen a csetelés nemcsak befogadás, hanem önközlés is. Elsődlegesen nem a világ megismerésére, új kognitív tartalmak, készségek megszerzésére irányuló társalgástípus, hanem egyfajta önközlés, amelyből a metakommunikáció kontrollja hiányzik.

A beszélgetés választott partnereinek és a beszélgetések típusainak összefüggésében elmondható, hogy a középiskolás-korúak leginkább a kortárs csoport tagjaival beszélgetnek, mely beszélgetések jelentős része virtuális kapcsolat révén valósul meg. Ezért a középiskolás korúak nyelvi attitűdjének formálódása jelentősen függ a kortárs csoportok csoportnormáitól és a virtuális kommunikáció normájától.

3. A nyelvi attitűd alakulása a nyelvi agresszióról alkotott metakognitív, metapragmatikai ismeretek alapján

A nyelvi agresszió használatának okait kutató kérdésekre adott válaszok adataiból arra következtethetünk – látván az adatközlők válaszainak tartalmi sokszínűségét, hogy a középiskolás korúak a nyelvi agresszió különböző megnyilvánulásainak racionalizálását a stratégiával megvalósított funkció célja és oka felől végzik el. Vagyis a nyelvi agressziót mint jelenséget a közvetlen hozzá kapcsolható „verbális” haszon felől értik meg. A racionalizálás elemei a nyelvhasználati tapasztalatból, valamint a rá vonatkozó társadalmi előítéletekből származnak, és metapragmatikai természetűek.

A szociolingvisztikai interjúk diskurzusában szereplő vélemények nyelvi megformálása és a vélemény tartalmának társadalmi megítélése között függvényszerű összefüggést találtunk, ami a következőképpen jellemezhető. Ha az illető

vélemény társadalmi megítélése negatív – még abban az esetben is, ha az adatközlő nem a saját nyelvhasználatát, hanem általában a középiskolás-korú populáció nyelvi agresszióját jellemzi – olyan gátló tényezők indulnak működésbe, melynek közvetlen hatása elsősorban a megnyilatkozás stílusában és nem tartalmában válik tetten érhetővé. Ilyenkor az interjúban az adatközlő véleménye megformálására távolodó, bizonytalan stratégiát alkalmaz, ez pedig annak bizonyítéka, hogy a nyelvi agresszióhoz kapcsolódó nyelvi attitűd a nyelvhasználatra közvetlenül hatást gyakorol, annak nem csak tartalmi, de diszkurzív megvalósulását is befolyásolja. Továbbá azt is jelenti, hogy a nyelvi agresszióról alkotott tudatos gondolkodásból származó fogalmi tényezők az attitűd tartalmához képest – a beszédprodukció szempontjából – háttérbe szorulnak. Ha azonban a közlésre szánt vélemény tartalma társadalmilag elfogadott vagy kevésbé stigmatizált, akkor az adatközlő stratégiája határozott, kidolgozott, emocionális jegyekkel jellemezhető. Ennek alakulását mutatjuk be a szociolingvisztikai interjú kulturális beszédmódok és nyelvi agresszió kapcsolatának megítélését feltáró kérdésre adott válaszok diskurzuselemzésével.

3.1 A nyelvi attitűd és a kulturális/szubkulturális beszédmódokban jelentkező nyelvi agresszió megítélésének viszonya

Kulturális beszédmódokon azokat a szövegeket értettük, amelyek a szórakozás és a művészet kulturális/szubkulturális kódjait jelenítik meg, melyek a középiskolás korú populáció közízlésének formálói, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a tanulással le nem kötött idejük nagy részét ezen kulturális/szubkulturális kódok „fogyasztásával” töltik. Ezen felületek által közvetített nyelvi agresszió elfogadásának

mértéke, egyáltalán annak érzékelése, hogy az illető kulturális kód agressziót közvetít vagy sem, nagy különbségekkel jellemezhető. Ez pedig közvetlenül utal a hozzá kapcsolódó nyelvi attitűd tartalmára. A szociolingvisztikai interjú 24-től 27-ig terjedő kérdései foglakoztak annak feltárásával, hogy az adatközlő szokott-e olyan zenét hallgatni, amelynek szövegvilágára a nyelvi agresszió használata jellemző, zavarja-e, ha filmben vagy regényben – ugyan szublimált formában – megjelenő nyelvi agresszió befogadójává válik.

A kérdések megfogalmazásával a kutató azt az előfeltevést közvetítette, hogy a kulturális kódok között van olyan zenei irányzat, olyan irodalmi szöveg, olyan film, amely a művészi kifejezés anyagául a nyelvi agressziót használja.

A válaszok tartalmát illetően összességében elmondható, hogy a nyelvi agresszió használatát az adatközlők legkevésbé az irodalmi szövegekben, leginkább pedig a filmben tudják elfogadni, az erről való megnyilatkozásokat általában orvoslás nélkül tették meg a fiatalok, vagyis az attitűdjükben a film és a nyelvi agresszió, illetve az ehhez kapcsolódó humor összefüggő és elfogadott jelenség, nem arcromboló számukra, hogy az ezzel kapcsolatos tapasztalataikat a kérdező számára elővezessék. Általában a nyelvi agresszió filmen keresztül történő fogyasztását mint folyamatot úgy jellemzik, hogy nincs rájuk hatással, nem látják benne a mintaközvetítés lehetőségét, az ebből fakadó veszélyeket, véleményük szerint immunisak rá. Ez pedig könnyen összefüggésbe hozható a korábban említett deszenzitivitás-elmélettel.

Fiú, tizenegyedikes, szakiskolás, közepes tanuló:

D: Hát.... persze. Hát igazából a vígjátékokat szeretem és általában' abba, ha durván is beszélnek, az ilyen poén szinten, de hát nem zavar. A komoly filmeket meg, amiket nézek, és csúnyán beszélnek... ott se zavar. Tudom, megszoktam már.

Fiú, kilencedikes, gimnazista, közepes tanuló:

D: Nem zavar is... élvezhetőbb is, jobban ki tudja akkor fejezni magát, jobban fedi a valóságot. Nem. Egyáltalán. Nevetni kell, mert ott olyan poénok vannak, amik egy felnőtt számára is viccesek és hiába van benne káromkodás, vagy erőszak, akkor is vicces.

Az agresszív zenék hallgatása már korántsem ezt a képet festi, mivel a jelenség elsősorban a rap muzsikához köthető, mely köztudottan a fiatalok kedvelt műfaja, az ő ízlésüket szolgálja ki, ezért általában, ha valaki bevallja, hogy szokott olyan zenét hallgatni, amiben diszfemisztikus szöveg hallható, rendszerint valamilyen orvoslással, arcunkával igyekszik a stigmatizált döntés miatt védeni pozitív arcát.

Az arcunka következményeként jelentkező bizonytalan, kivonódó stílus, mely a diskurzus minden szintjén jelentkezik (fonetika, morfoszintaktika, diskurzusjelölők, lexémák, szerkesztettség), azzal az attitűddel függ össze, hogy a rap mint zenei stílus közmegítélése éppen a szövege miatt köztudottan negatív. Ezért az ilyen típusú zene hallgatása a nyelvi agresszió fogyasztását, elfogadását, netán igenlését jelent(het)i, mely implicit tartalom felvállalása formális beszédhelyzetben (interjú) az adatközlő pozitív arcát fenyegeti, ezért véleményét távolodó, bizonytalan stratégiával közölheti. Vagyis a diskurzus szintjén a szöveg széttöredezettségével, a gyakori hezitálásokkal, a kijelentések agrammatikus-

ságával azt üzeni beszédpartnere számára, hogy azonosul az-
zal a társadalmi stigmatizációval, hogy erről a kérdésről nyil-
vánosan alig lehet beszélni.

A válaszok első csoportjába azokat az adatokat tettük,
amelyekben az adatközlő a zene és a szöveg különbségére
hivatkozik, ezzel azt üzeni, nem tartja magát az agresszió fo-
gyasztójának, annál az egyszerű oknál fogva, hogy zenehall-
gatás közben kizárja a szöveget, ami az agressziót hordozza.

Fiú, tizenegyedikes, szakközépiskolás, közepes tanuló:

*D: szoktam de **nem a szövege miatt...***

Lány, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: szoktam de **nem figyelek a szövegre***

Lány, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: Ezek rám így nincsenek hatással, így meghallgatom, meg van egy
kettő, amit még szeretek is, de konkrétan **a szövegért egyiket se.***

Fiú, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: Érdekes, mert annyira nem, **nem a szövegre figyelek,**
amikor zenét hallgatok, szeretem az ilyen pörgősebb ritmusos zenéket.
Van egy-kettő amit hallgatok, de nem, nem jellemző.*

Fiú, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: Van egy-kettő igen!...És az azért mert ööö...Nem tudom, hát,
ja... mer aaaaz ilyen... **kicsit az ilyen, jaaa...***

Fiú, tizenegyedikes, szakiskolás, közepes tanuló:

*D: Szoktam, deee... **nem szeretem,** azokat jobban szeretem,
amiben nincs. Másbogy is ki lehetne fejezni, nem kell csúnyán beszélni,
hogy elmondjam, amit én gondolok.*

Lány, kilencedikes, szakközépiskolás, közepes tanuló:

D: Szoktam, de angol szövegeket.

Fiú, kilencedikes, gimnazista, közepes tanuló:

*D: Igen, de csakis **kizárólag angolul**... Hát azért[t] annyira durva szövegek nincsenek, bááár, igen... tetszik. Nem sok... nem sok... nem szok..., nem szoktam sok zenét hallgatni sokszor, deee... vagyis hát otthon igen, de... meg nem is hallgatok nagyon magyar zenéket. Igazából az **angol zenékbe** meg nagyon nem tudom, hogy hol vannak a csúnya beszédek vagy károm...kodások.*

Az arcmunka, az önreprezentáció védelme megvalósulhat a beszélő és a kortársak zenehallgatási szokásainak az összehasonlítása révén, hogy mivel mindenki ezt hallgatja, már nem is a személyes döntés eredménye, hanem társadalmi kényszer a zenén keresztül történő agressziófogyasztás.

Fiú, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: **szoktam mert mindenki ezt hallgatja**... (Vagyis nem személyes döntés eredménye.) igen... Hát nem azért hallgatom, mert trágár szavak vannak benne, hanem mert ez is már, hát már nagyon **népszerű...vagy nem tudom mi**... Megszokott, hogy minden vagy inkább a rap stílusban előfordul, hogy trágár szavakkal van tele az egész szöveg, mert **attól még tetszik a zene meg a ritmus**.*

A válaszban tagadja, hogy hallgatna ilyen típusú zenét, mivel ez a kijelentés nem lehet arcfenyegető a társadalmi normák szerint, a közlést általában határozott, bevonódó stílus jellemzi.

Lány, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

D: Persze. Nem sokat, mert **nem szeretem**, minthogyha, nem szeretem a végig, végig durva beszédet, vagy durva beszédet tartalmaz. Egy idő után zavar, a folyamatos trágár beszéd, nagyon zavar egy idő után, úgyhogy **se magyarul, se angolul nem szeretem azokat** aaa azokat a szövegeket, amikben nagyon sok trágár beszéd van... Zavar egy idő után **ennyi**, nem is szoktam azt hallgatni.

K: milyen hatást tesz rád? Mi az hogy zavar? Pontosan mit érzel?

D: konkrétan?...bántja a fületem

Fiú, szakközépiskolás, tizenegyedikes, közepes tanuló

D: Nem. Nem. Nem szeretem. (Hármas megerősítés, egyértelmű távolodás.)

K: Zavar benne a csúnya beszéd, vagy miért?

D: Eleve a stílus sem tetszik. Az a zenestílus.

A válaszok következő egységeiben az adatközlők a rap zene hallgatását olyan érvekhez kapcsolják, amelyeknek magas a társadalmi megbecsülésük, ilyen például az az érv, hogy a rap értékes és hallgatható, még ha agressziót tartalmaz is, mert művészet, vagyis egy adekvát beszédmód, melynek fontos szerepe van az emberi szellem kibontakozása, a teljesebb emberi élet megélése, az önismeret formálódása stb. szempontjából:

Lány, tizenegyedikes, szakközépiskolás, jó tanuló:

D: Hát ööö, **elgondokozok**, hogy abból rám mi igaz, és hogyha talállok benne ilyen igazságalapot, (Választékos stílus.) akkor azt úgy, úgy, szeretem hallgatni.

Fiú, tizenegyedikes, szakiskolás, közepes tanuló:

*D: Szoktam, de inkább a poénok miatt, mert írok is, rap szövegeket, meg stúdiózással is próbálkozik. Ezekből **meríték ihletet.** Underground rap-et hallgatók, tetszik. Olyan szövegeket akarok írni, amilyeneket ők. Nem a durva beszédre gondolok, hanem, mondjuk arra, mikor olyan versszakok vannak, amikben csak *i, i* van. Ezek **nagyon jók, és nehéz ilyet írni.***

Az arcmunka során az adatközlők hivatkozhattak a rap zene adta szublimációs lehetőségekre, mely az előbb említett művészi kifejezésmód sajátosságaihoz köthető, annyi különbséggel, hogy ezekben az esetekben a feszültségoldás mint funkcionális lehetőség, mint egyfajta pszichológizáló érték kerül az érvelés élére:

Fiú, tizenegyedikes, szakközépiskolás, jó tanuló:

*D: Igazából csak akkor zavar, hogyha ilyen nyugodt vagyok, amúgy hogyha igazán ideges vagyok, mert valaki fölbúzta az agyamat (Erősen emocionális bevonódást figyelhetünk meg, erre utal a szleng használata.), akkor **még jót is tesz, mert a zene kifejezi azt, amit én érzek, és ez által én lenyugszom.***

Fiú, tizenegyedikes, szakközépiskolás, közepes tanuló:

*D: Hát abban nyugtat meg, hogy hát... **kimondja lényegében a gondolataimat.** Hogy hát... **más ordít helyettem.***

Fiú, kilencedikes, gimnazista, közepes tanuló:

*D: Csak azt. Általában...általában magyar zenész közül, kétőt... hármat, deee **angolból igazából sokkal többet.** Tehát megnézem a magyar fordításokat és általában azt vettem észre (Az arcmunka része, hogy a megnyilatkozásban kívülről szemléli önmagát, ez a távolítás mechanizmusának az egyik jelentős eleme.), hogy olyan számokat hallgatók, amibe sok a káromkodás, de ez azért van, mert amikor ideges vagyok, akkor hallgatom ezt és*

akkor... ez még rátesz egy lapáttal, hogy.. húú, most gyűjtsuk fel a házát, satöbbi. Tehát ilyen gondolatok jönnek elő, és akkor kitombolom magam a zenében.

K: Értem. És akkor igazából már nem akarsz utána bosszút állni?

D: Nem. Tehát például, amikor lányokra vagyok mérges akkor, van egy ilyen című szám, hogy Tirpa Gádzsik, és akkor ott elbordja az összes nőt, úgy..

K: Lekurvázza, vagy mit csinál?

D: Hát, igen... is.

K: Meg még mit csinál?

D: Hát, most mondjak egy idézetet? (Visszakérdezés, elbizonytalanodás, megváltozik az arcunka, az előbbi határozott, bevonódó stratégia, bizonytalan, távolító jegyeket mutat.)

K: Igen, például.

D: „Nem feküdtem le a hógoddal, állva kúrtam.” **Tehát hasonló.** (Egy sort idéz, de a szöveg még idézetként sem vállalható, a *tehát hasonló* lezárja a fordulót, jelezve, hogy nem csak ennyi, de a beszélő maga nem kíván erről többet mondani.)

K: Értem, és akkor ez az indulatokat segíti?

D: **Így kiűzi belőlem, úgymond.** És akkor, szoktam mondani a szöveget és akkor az **úgy még jobb!**

K: Értem, tehát akkor te is éneklek vele?

D: Igen, és **így... mittudomén,** beülök a kocsiába és ott van egy ilyen száraz wattos hangfal és basszus... Ablak le, és **így...**

Az irodalmi szövegek esetében a leginkább elutasítók a nyelvi agressziót illetően az adatközlők, általában ez a jelenség szorosan összefügg az olvasásgyakorisággal, vagyis minél

kevesebbet olvasnak a középiskolás korúak, annál előítélete-
sebbek, és annál kevésbé tudják elfogadni, egyáltalán értel-
met tulajdonítani a szépirodalomi szövegekben található
nyelvi agressziónak.

Fiú, tizenegyedikes, szakközépiskolás, közepes tanuló:

*D: Neeem... nem szoktam... Nem szoktam ilyet ol-
vasni... Meg bááát egy irodalmi műben azért... ne legyen ká-
romkodás.... szerintem. Tehát azért... úgy, nem is igen
látni káromkodást egy irodalmi műben (Véleményt formál anél-
kül, hogy tapasztalata lenne, vagyis van attitűdje akkor is, ha
nincs hozzákapcsolódó élmény, ez a társadalmi szintű előí-
télet racionalizációjára jó példa, melyet a szerintem és a látni
kifejezések közti perspektivikus távolság is leképez a diskur-
zusban.)*

Fiú, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: Hát ott már valami hátsó szándéka van. Szóval ott már
valami többletjelentésnek kell lenni, hogyha egy versben van,
vagy regényben beszélnek... Szépirodalomnál, hát ott már zavaró. Ott
már valami figyelemfelkeltés lehet a célja.*

Fiú, tizenegyedikes, gimnazista, jó tanuló:

*D: Hát annak, annak helye van biztos, tehát az nem
csak úgy véletlenül kerül bele aaa műbe, hanem annak valami
jelentősége van... nyilván hogyha így belekerül.*

Fiú, tizenegyedikes, szakközépiskolás, közepes tanuló:

*D: Igen... amit én is olvastam... búzamezős (Dragomán
György Fehér király című regényének A háború című fejeze-
tére utal az adatközlő.)*

K: milyen hatással volt rád?

D: Hát az is kicsit megdöbbenett, mert nem gondoltam volna, hogy az írók is használnak ilyen ööö trágár meg **ilyesmi szavakat** a könyvben, mer én ezt így nem tudom elképzelni, hogy ha én... mert **ugye én verseket írok, de egy csúnya szót nem tudok**, mert van egy vers, minek az a vége, hogy egy lány ütése hidd el **kibaszottul** fájhat, na már **ez is ilyen furcsán jött ki, csak nem, nem jött oda más szó, és akkor muszáj volt oda beírni, mert nem jutott eszembe más.**

K: Ezt te írtad?

D: Igen...De az is, amikor ööö van egy ööö... ugye olvasom a versemet, mint például volt a költészet napja alkalmából a kollégiumban ilyen versmondás, és megtudták, hogy vannak saját verseim, és hát el kellett nekem olvasni, és ööö amikor ezt a versemet olvastam, akkor nem tudom, nem tudtam olyan, **tökre olyan érzésem volt**, mint-hogyha ezt ki szeretném onnan javítani valami másra, és nem szeretném azt kimondani. Hát nem, nem tudom, mert **ugye nem nagyon szoktak csúnya szavakat hallani tőlem az emberek**, és akkor ne a versemben hallják meg, **meg ilyesmi.** Nem tudom, olyan **rossz érzés kimondani.**

4. Összegzés:

Az interjú adatainak diskurzuselemzése összefüggésben a kérdőívek statisztikai elemzésével, arra a jelentős különbségre hívja fel a figyelmet, ami a középiskolás korúak nyelvi agressziójával kapcsolatos normatív és stratégiai jellegű tudása között feszül. Miközben ugyanis az adatközlők egyrészt a nyelvi agressziót az elkövető felől értelmezik, illetve a helyzeti normákat tekintve metanyelvi szinten a kérdőívekben és az interjúban egyaránt amellet foglalnak állást, hogy a nyelvi agresszió manapság szokványos, divatos jelenség – mely a hétköznapi

spontán diskurzusok jellemzője –, elfogadásról, hozzászokásról beszélnek, addig a diskurzusstratégiák szintjén, miközben a nyelvi agresszió konkrét jelenségeiről, saját nyelvhasználatuk értelmezéséről folytatnak diskurzust, a téma kényelmetlensége miatt, folyamatos arcmunkával biztosítják a homlokzatvédelmet. Vagyis a pragmatikai tudatuk azt a normát követi, hogy a nyelvi agresszió stigmatizált nyelvi valóság, melyről formális közegben csak nagyon jelentős arc munka mellett lehet nyilatkozni. Ez pedig azt jelenti, hogy pragmatikai szinten a nyelvi agressziót nem tartják szokványos, divatos jelenségnek, hanem arról tesznek bizonytságot, ellentmondásban a megnyilatkozások tartalmával, hogy nyelvhasználatuk nagyon markáns szabályokat követ, függetlenül a beszélő nemétől, korától, iskolázottságától. Megnyilatkozásaik során akár involválódó, akár kihátráló stratégiát követtek is az adatközlők, minden esetben figyelmet fordítottak a saját arc megkonstruálására, pozicionálásra, védelmére, mely arc munka a diskurzus megvalósulásának minden szintjét érintette (fonetikai, morfoszintaktikai, diskurzusjelölők, lexikon, szerkesztettség).

Az adatközlők alapvetően két irányt követtek a társas interakciók során: vagy kihátráltak valamilyen stratégiával (pl. bizonytalan, távolodó, határozott távolodó, bizonytalan visszakozó), és így védték arcukat az interakcióban, vagy a familiáris/informális viszony megteremtésére törekedtek azért, mert nyelvi attitűdjük szerint a nyelvi agressziót még metaszinten is kizárólag informális közegben vagy valamilyen indulattal terhelt állapotban lehet használni. Ezzel ellentmondásban az adatok között akadtak olyan példák, amelyekben az adatközlő a formális helyzet ellenére „elengedte” magát, és a nyelvi agresszió részét képező diszfemisztikus nyelvhasználatot nemcsak metanyelvi szinten, de a diskurzus szintjén is alkalmazta. A jelenségre többféle magyarázat is

adható: 1. a beszélő figyelme lankad, mely mentális deficitnyomot hagy a diskurzus megmunkálásán; 2. a válaszadás során megnő az emocionális, indulati érintettség, mely közvetlenül a pillanatnyi érzelmi arousal megbomlásával, instabilitásával függ össze; illetve 3. a személyes énkép felmutatásával összefüggésben ez a lazaság explikációjának verbális eszköze.

A stílusrepertoárok számbavétele mellett az elemzés alapján azt a következtetést vonhatjuk le az egyéni stílusmegjelölések révén, hogy a nyelvi agresszióról való véleményformálás formális keretek között vagy egyáltalán nem lehetséges egy középiskolás korú számára, és rendre elutasítja a kérdésre való választást, általában a *nem tudom* orvoslásával vagy anélkül, vagy vállalja, mikrofonba mondja véleményét, miközben különböző stratégiákat követve orvosol, folyamatos arcmunkát végez.

A középiskolás korúak nyelvi agresszióról alkotott elképzelése elsősorban a nyelvhasználati gyakorlatból származik, és a jelenség érzelmi/indulati hátterére vonatkozik, a nyelvhasználatot irányító stratégia természetéről, metakognitív, metapragmatikai tényezőkről kevesebb információval rendelkeznek (itt némi különbséget fedezhetünk fel az iskolatípus szerinti elkülönülés alapján, a gimnáziumi tanulók ebben a tekintetben tudatosabb nyelvhasználóknak bizonyultak). Viszont a nyelvhasználati gyakorlatban a nyelvi agresszióval összefüggésben nemtől és iskolatípustól függetlenül az adatközlők kreatívan használják az arcmunka során azokat a stratégiákat, melyekről normatív tudásuk alig van.

A tudatos nyelvhasználóvá nevelésben a komplex anyanyelv- és irodalompedagógiának kulcsszerepe van, mely pedagógia nem mellőzheti tovább az élőnyelvi ismeretek elmélyítését, melyre a jelenlegi tananyagszervezés azonban alig biztosít teret. Lényegesen nagyobb hangsúllyal szerepelnek a hagyományos nyelvészeti diszciplínák, míg a nyelv használatának makropragmatikai és szociolingvisztikai megközelítései, ezen belül a nyelvi agresszió különböző eseteinek társalgásközpontú problematizálása szinte teljesen hiányzik a közoktatásból, miközben a nyelvi variabilitáshoz igazodó, a helyzetnek megfelelő, adekvát nyelvhasználati repertoár kialakítását mind a NAT előírásai, mind a központi és a helyi tantervek célkitűzései megfogalmazzák. Az anyanyelvi nevelés azonban e kérdéskörben általában a stigmatizáció szintjén megreked, így a családból hozott tabusítási mechanizmus gyakran tovább erősödik. A nyelvi agresszió eseteit elszigetelt és stílusos kérdésként esetleg egy-egy rétegnyelv lexémaköréhez kapcsolva tárgyalja a tananyag, de nem kezeli nyelvhasználati problémaként, nem vizsgálja annak hatásmechanizmusát, következményeit, működéselvét, miközben a kortárs irodalmi szövegek, de gyakran a klasszikus irodalom is nagyszerű és számos nyelvi adatot kínál a nyelvhasználat ezen jelenségének rendszeres vizsgálatára. Kiegészíthetjük mindezt azzal, hogy egy nyelvhasználati jelenség, jelen esetben a nyelvi agresszió több szempontú problematizálása, a nyelvhasználati rendben való elhelyezése, teljesebb megértése pedig hozzájárul magának az azt felkínáló irodalmi szövegnek a teljesebb megértéséhez.

Az élőnyelv és benne a nyelvi agresszió tanításának komplex anyanyelv- és irodalompedagógiai hiányához még hozzáadódik a társadalmi változások hatásaként jelentkező

kommunikációs normaválság, melynek nyelvi vetületei a nyelvhasználók bizonytalanságát bizonyos nyelvi kérdésekben tovább növeli (Heltai 2004). Ugyanakkor a gyermek a nyelvi élményei alapján a nyelvhasználati szokásaiból elvonatkoztat bizonyos pragmatikai, grammatikai, szemantikai, szociálpszichológia szabályszerűségeket, melyek általában nem reflektálódnak sem a családi, sem az iskolai közegben. Ezért elmondható, hogy a nyelvi agresszióval kapcsolatos ismereteik elsősorban a nyelvi agresszió felismerésével és hatásával kapcsolatosak, és a nyelvhasználati gyakorlatból származnak. Ezért az ismeret nem egységes, szubjektív, nem reflektált, nem differenciált, főként stratégiai jellegű, ráadásul az attitűd szintjén nagy ellentmondásokkal jellemezhető.

Az oktatás célkitűzéseivel összhangban a jelenség hosszú távú kezelése, az attitűdformálás érdekében az élő nyelv, benne a nyelvi agresszió nyelvi rendszerének problematizálása, tanítása a kortárs anyanyelv- és irodalompedagógiai innovációs törekvések egyik központi feladata kell, hogy legyen, nem kisebb horderejű ügy érdekében, mint amit Kassai Ilona fogalmaz meg: „A 21. század legfontosabb kérdése, hogy tudniillik hogyan lehet ránevelni a földkerekség tízmilliárdnyira becsült lakosságát arra, hogy békében éljen egymással és a környezettel, alapvetően nyelvi kérdésként fogható fel” (2002: 7).

IRODALOMJEGYZÉK

- ALLPORT, G. W. 1979. *Az előítélet*. Gondolat. Budapest.
- CACIOPPO, J. T. 2003. Az érzelem és az értékelés neuropszichológiája. In: FORGÁCS József (szerk.) *Az érzelmek pszichológiája*. Kairosz Kiadó. Budapest. 53–79.
- DOMONKOSI Ágnes 2007. *Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben*. In: DOMONKOSI Ágnes –

LANSTYÁK István – POSGAY Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelv művelésről. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 71. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 141–153.

KASSAI Ilona 2002. *Előszó*. In: RÉGER Zita *Utak a nyelvhez. nyelvi szocializáció– nyelvi hátrány*. második kiadás MTA. Budapest.

Katona Nóra – Szitó Imre 2009. A vizuális médiában megjelenő erőszak hatása a gyermekekre és serdülőkre. Mester és Tanítvány 22: 46–56.

MARKUS, H. – NURIUS, P. 2003. *A lehetséges énképek*. In: V. KOMLÓSI Annamária – NAGY Lajos (2003. szerk.) *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 292–322.

MCGUIRE, W. J. 1985. *Attitudes and attitude change*. In: Gardner LINDZEY – Elliot ARONSON (eds.) *Handbook of social psychology*, vol. 2. New York, Random House, 233–346.

NAGY József – ZSOLNAI Anikó 2001. *Szociális kompetencia és nevelés*. In: FALUS Iván (szerk.) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Osiris Kiadó. Budapest. 251–269.

NEMESI Attila László 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó. Budapest.

PAP Kinga 2009. *A nyelvi agresszivitás poétikája a Szondi két apródjában*. In: FÜZFÁ Balázs (szerk.) *A 12 legszebb magyar vers 3., Szondi két apródja*, Savaria University Press. Szombathely. 133–146.

PAP Kinga 2012a. *A nyelvi agresszió szöveglétesítő és leépítő szerepe – forma és funkció szerint – Kristóf Ágota: A Nagy Füzet című regényében*. In: FÜLÖP Péter (szerk.) *Tavaszi Szél Konferenciakötet*. Budapest. 247–254.

PAP Kinga 2012b. *A nyelvi agresszió komplex anyanyelvi- és irodalompedagógiai megközelítése a késő modernitás és a posztmodernitás néhány alkotása segítségével (Ottlik Géza: Iskola a határon. Kristóf Ágota: A Nagy Füzet)*. In: FINTA G. – FÜZFÁ B. (szerk.) *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely. Savaria University Press. 105–125.

PAP Kinga 2013. *A nyelvi agresszió a kortárs irodalomban és az ifjúság nyelvhasználatában*. In: *Irodalomismeret* 195–233. forrás:

http://www.irodalomismeret.hu/files/2013_4/pap_kinga.pdf
(utolsó nézet: 2014. 04. 21.)

PAP Kinga 2014a. *A középiskolás korúak nyelvi attitűdjének nyelvi agresszió szempontú vizsgálata.* In: Alkalmazott Nyelvtudomány 2014/XIV/1-2; 45-66.

PAP Kinga 2014b. *A nyelvi agresszió formai és funkcionális jegyei a középiskolás-korúak spontán társalgásában és az osztálytermi diskurzusokban.* Doktori Disszertáció. Kézirat.

SALLAY Hedvig 2001. *A self vizsgálata: kérdések, problémák és kibívások.* Alkalmazott Pszichológia. 1: 15–28.

SCHLENKER, B. R. 1980. *Impression Management.* Brooks/Cole. Monterey. 33–4.

SZABÓ Tamás Péter 2012. *„Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos” a javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében.* Gramma Kiadó. Dunaszerdahely.

VETRÓ Ágnes 2000. *Agresszió a képernyőn, a képernyő agresszivitása.* In: HÁRDI István (szerk.) *Az agresszió világa.* Medicina Könyvkiadó Rt. Budapest. 315–340.

Szabó Anett

80 OLDAL A MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM KÖRÜL

Szakiskolai közismereti kísérleti tankönyv, 9. évfolyam

Könyvismertetőm célja bemutatni egy olyan, szakmunkások számára készített tankönyvet, amely jelentős újításokat hoz az eddigi tankönyvcsaládokhoz képest. A tankönyv az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet gondozásában jött létre 2013-ban. Egy komplex tankönyvről van szó, mely öt tantárgykört sűrít magába: *osztályközösség-építő program, matematika, természetismeret, kommunikáció–magyar, történelem–társadalomismeret*. Recenzióm középpontjában elsősorban az új tantárgy: a KOMA, vagyis a kommunikáció–magyar került, melyet középiskolában eddig nyelvtan és irodalomként tartottak számon. Ez a része a tankönyvnek azonban az irodalmon és a nyelvtanon túl nagyobb teret biztosít a kommunikációnak, illetve a művészeteknek is. A tankönyvnek úttörő szerepe van, hiszen már önmagában az formabontónak számít, hogy természettudományt és humán tárgyakat próbálnak egy kötetben közölni, így tehát elmondhatjuk, hogy egy nagyon komplex tankönyvről van szó. Ez mindenesetre praktikus, hiszen a diáknak öt könyv helyett mindösszesen egyet kell iskolába vinnie, amely nem vastagabb egy átlagos tankönyvnél. Másrészről pedig a takarékosági szempontok sem elhanyagolhatók: nyilván több ezer forint spórolható meg a szülők számára egy ilyen tankönyv választása esetén.

A könyv az eddigi hasonló tankönyvektől eltérően csupán 82 oldalt szentel ennek a tantárgynak, melyben már a szöveggyűjtemény is benne foglaltatik. Hátrányos helyzetbe kerül ezáltal a nyelvtan is, az irodalom is, hiszen a KOMA

keretein belül már nem csak e két tantárgyról esik szó, a 82 oldalban, tehát már nem is 82 oldal szól a magyarról, hanem sokkal kevesebb. A könyv tartalma egyúttal megfelel a szakmunkásokra vonatkozó kerettantervnek is.

Megírásakor nyilván figyelembe vették az aktuális igényeket, hiszen a kommunikáció–magyar rész a tantárgyon kívül több, sok esetben praktikus problémakört is érint, mint például szituációs feladatok a mindennapokban, álláskeresés, de említi még a ma olyan nagy népszerűségnek örvendő közösségi oldalak problematikáját is. Szükség is van erre a ma világában, hiszen nem csak az internet, de az ilyen jellegű oldalak is nagy szerepet kapnak nemcsak a diákság napjaiban, hanem sokszor szabadidejünkben, de szabadidejünkön kívül is. A tankönyv alapján munkáltató, számtalan interaktív, szituációs feladatot kínál arra, hogy a diákok mintegy fejlesszék magukat a tanórák keretén belül. Szintén hangsúlyt kap még a tananyag elején a helyes tanulási stratégia elsajátítása, melyhez sok példát és segítséget nyújt a könyv. Szót ejt még a televízióról, az aktuális valóságshow-k hitelességéről, ami szintén remek kommunikációs lehetőséget ad, illetve érveket lehet felsorakoztatni az ilyen jellegű tartalmak ellen, illetve mellett. A probléma itt csak annyi, hogy itt is kispadra kerül a magyar mint tantárgy. Az eddigi középiskolai, illetve gimnáziumi tankönyvek zömével ellentétben a könyv külleme esztétikus, kedvet csinál arra, hogy a diákok foglalkozzanak vele. A könyv nyomdai kivitelezésének a stílusa tetszetős, hiszen az oldalakat lapozgatva minden tantárgynál sok színes képet találhatunk, ami azért is különösen előnyös, mert mindamellett, hogy motivál és figyelemfelkeltő, segíti a diákokat abban, hogy önálló véleményt alkossanak, illetve nyilvánítsanak. A cél a tankönyv részéről a rugalmasság és az érdeklődés felkeltése: kiemelkedően hasznos, hogy internetről is letölthetők az egyes anyagok, ami azért is nagyon jó,

mert így valóban bármikor és bárhol hozzáférhető lesz a tankönyv, illetve, ha a diák otthon felejtene a tankönyvet, akkor is lehetősége nyílik, hogy bekapcsolódjon a tanórába anélkül, hogy a padtársával kellene közös könyvet használnia.

Figyelmet érdemel a tankönyv szövegének tördelése. Nem sűríti a szöveget, egyes szövegrészeket ki is emel, amely fontosabb a tanuláshoz, illetve valamiért nem elfelejtendő. Tartalmilag a mindenből egy keveset elvén halad, de arról a kevésről tényleg részletesen, ami szükséges, azt leír. Kéthetenkénti duplaórát vesz alapul, és minden órán mind a négy elem, ami a KOMA tantárgyhoz tartozik, említésre kerül: az irodalom, nyelvtan, kommunikáció és a művészetek is. Nyelvtan tekintetében sok újat az általános iskolához képest nem hoz, inkább a meglévő ismeretekre igyekszik tenni a hangsúlyt azáltal, hogy gyakoroltat, illetve letisztázza a meglévő tudást. Ugyanakkor hangsúlyosak a feladatlapok, amelyekkel lehetőség nyílik a továbblépésre, gyakorlásokra is. Az irodalom tekintetében is valamelyest hasonlóak a tapasztalatok. Más tankönyvcsaládoktól eltérően nem vették bele az írók és költők életútját, ezekről viszonylag kevés az információ. Az irányt adó, triviális művek szerepelnek benne, de ezen túlmenve a mai, aktuális témaköröket is érint, illetve, a teljesség igénye nélkül beleveszi a kortárs magyar irodalmat is: Parti Nagy Lajost, Tóth Krisztinát, sőt, Ottlik Gézát is, de zeneszövegeket is olvashatunk. A tankönyv korrekten adja az egyes irodalmi fogalom-meghatározásokat, de az elsajátítandó tananyagon túlmenve is ötleteket és irányt ad egy-egy téma önálló feldolgozására, illetve segít tájékozódni egy téma mélyebben való tanulmányozásában (*Szeretnél többet tudni?*). A tananyagban vannak olyan részek, amelyek már-már ugródeszkaként funkcionálnak az érettségi kapujába. Ebben az oktatási anyagban nem is annyira az ismeretközlés, mindinkább az irodalom megkedveltetése, fogékonyságra

való terelés a cél, ami sokszor vékony jégre is visz, hiszen az irodalom mindig egy olyan része volt az oktatásnak, ahol a diákok jobban megnyílnak maguk és a diákok, illetve a tanár előtt, mint bármely más tanórán.

Amit ilyen kevés oldalszámban fel lehet dolgozni, azt a könyv fel is dolgozza. A könyv alapvetően egyszerű és érthető felépítésű, a megszokottól valóban eltérő, hogy ténylegesen a napi és az aktuális kérdésekkel is foglalkozik, néha az embernek olyan érzése támad, mintha egy nyelvkönyvet is tartana a kezében, hiszen gyakorlati és szituációs feladatokat is kínál a könyv. Továbbá érdekesség még, hogy a könyvben található az osztály közösségének szóló feladatok, melynek célja, hogy a diák tanuljon meg közösségben együtt haladni a cél felé. Elmondhatjuk tehát, hogy egy olyan tankönyvet alkottak a szerzők, amelyek a kor igényeihez igazodnak: rövid, tömörít, és csak a leglényegesebbeket kéri számon. Igyekszik megszerettetni a tantárgyat az olvasóival, célja a tananyagközlésen kívül felkelteni az érdeklődést. Bár kevés a könyvben az ennek a tantárgynak szentelt felhasználható oldal, érződik a struktúrában, hogy itt minden mindennel összefüggésben van, hiszen ahogyan a *Holt költők társasága* című filmben a Robin Williams is mondta, az irodalmat nem kilóra mérik.

Nem biztos, hogy annak jelent többet a tantárgy, aki „egész” vagy „teljes” könyvből tanulhat, hiszen már régen megmondták azt is, hogy nem a mennyiség a lényeg, hanem a minőség. Nem utolsó sorban az, hogy egy tantárgy oktatása mennyire lesz sikeres, nemcsak a tankönyvön múlik, hanem a tanár hozzáállásán, tudásán, gyerekszereteten, illetve, hogy az adott gyermek mennyire mutat érdeklődést az adott témakör iránt. Egy jó tankönyv célja, hogy irányt mutasson, ismeretanyagot is közöljön, ami jelen tankönyv esetében inkább a kedvcsinálás irányába ment el.

Kérdéseket vetett fel az, hogyan lehet közel 80 oldalba belesűríteni több tantárgyat, ráadásul úgy, hogy csupán kéthetente szánunk rá időt. Hiszen, mint fent említettem, ebben a pár oldalban nemcsak a nyelvtan és az irodalom foglaltatik benne, hanem a kommunikáció, illetve a művészetek is.

Toldi Éva

HOVATARTOZÁS-STRUKTÚRÁK A VAJDASÁGI MAGYAR OLVASÓKÖNYVEKBEN (Egykor és ma)

Pillantás a múltba

Amikor a Szerbiában megjelenő, a kisebbségi magyar nyelvű oktatásban használatos magyar nyelvű olvasókönyveket vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a fontos tényt, hogy – különösen a múltban – rendkívül szigorúan követniük kellett a tanterv előírásait. A tanterv pedig részletesen leírta, milyen szövegek kerüljenek az olvasókönyvbe.

A Milošević-rezsim bukásával egybeeső szerbiai rendszerváltozás után 2003-tól kezdve egy átfogó oktatási reform is elkezdődött, amelynek első fázisa, az általános iskola megújítása 2010-ben ért végét, ami azt jelenti, hogy az évenként egy-egy osztályt érintő oktatási reform a nyolcadik osztályos új tantervek meghozatalával általános iskolai szinten befejeződött.

Az irodalomoktatásban rendkívül kíváncsok volt a változtatások bevezetése. A tanárok várták a megújulást, ugyanis az előző nagyarányú reformra még az 1980-as években került sor. Jugoszlávia ekkor még egy ország volt, öt tagköztársaságának és két autonóm tartományának irodalomtanításához pedig létrehozta egy ún. törzssanyagot, amelyet kötelezően tanítani kellett minden nyelven, emellett a hét közigazgatási egység mindegyike saját programot is illeszthetett a kötelező lista mellé.

A Szerbiában élő magyar kisebbség számára ez azt jelentette, hogy a tananyag kötelezően tartalmazta szerb, horvát,

szlovén, macedón, bosnyák, albán szerzők műveit és feldolgozását, s ezek mellé lehetett beiktatni magyar írók alkotásait, ám ezen felül a Vajdaság többnemzetiségű jellegének tudatosítására az itt élő nagyobb nemzeti közösségek képviselőinek szövegeiből is válogatást kaptak a diákok: vajdasági szlovák, román és ruszin írókat is tanultak. Az elképzelésben elvileg nem volt semmi kivetendő, ezáltal a soknemzetiségű ország minden nemzetének irodalmából tanult mindenki valamit, egy változatos interkulturális kép bontakozhatott volna ki a diákok előtt, ha a szövegek nem már elavult irodalmi ízlést tükröztek volna. Egy mesterségesen teremtett és fönntartott, régi ideológiai kultusz maradványai voltak, melyben nem a mű irodalmi értéke, hanem eszmei mondánivalója játszott fontos szerepet. Mindez a gyakorlatban sem a gazdagodás irányába mutatott, mert így a saját nemzeti irodalom és kultúra megismerése nem kapott elég teret. Az irodalmi szövegek nagy része nem a sajátot közvetítette, hanem az idegent, méghozzá igen nagy mennyiségben zúdította azt a tanulókra. Ráadásul az olvasmányok többsége fordítás volt, ami az idegenséget még inkább növelte. A fordítások egy része ugyanis alkalmi munkaként került át a másik kultúrába, és a gondos lektorálás ellenére is a nyelvi idegenség érzetét keltette, nem szolgálta a kisebbségben élő magyar nyelven tanuló diákok anyanyelvi kompetenciájának megszilárdítását.

A törzsanyaggal nemcsak a tanárok voltak elégedetlenek, hanem a diákok sem szívesen tanulták, szinte egyfajta passzív rezisztencia alakult ki az oktatási folyamat résztvevőiben. A tanterv- és tankönyvmódosítás megkezdésének azonban nem ez volt az oka, hanem a társadalmi események váltották ki. Az ország háborút indított, s egy idő után nem volt már kíváncsi a horvát, macedón, szlovén szerzők tanulmányozására, az addig kultikus tekintélynek örvendő írók egyszerre alkalmatlanoknak bizonyultak iskolai oktatásra. Ezzel

együtt az idegen megismerésének a testvériség-egység ideológiájában gyökerező kultusza tarthatatlanná vált, hiszen a szemünk előtt játszódott le annak az ideológiának a felbomlása, amely népek kölcsönös megismerését és békés egymás mellett élését nemcsak hirdette, hanem követendő normaként elő is írta. A kisebb reformok sora azonban nem volt látványos és deklaratív: fokozatosan koptak ki azok a szerzők, akik akkorra már az állam számára is idegenek lettek.

A 2003. évi átfogó reform idején a Szerbiában használatos magyar olvasókönyvekben is még jócskán voltak fordítások. Közöttük olyanok is, igaz, már nem túl számosan, amelyek „antifasiszta” jellegűek voltak, a második világháborús szenvedéseket idézték, de tulajdonképpen kimerítették a partizán giccs fogalmát. Nem hallgatható azonban el, hogy némely olvasmány kifejezetten izgalmas kulturális párhuzamok felismeréséig vezetett volna el, ha a megfelelő korosztályt szólítják meg. Az egyik tankönyvben például egymást követi a *Kőműves Kelemenné*, a román *Manole mester* és a macedón *Székadár építése* című népballada, amelyekben a befejezett feleség vándormotívumát fedezhetjük fel. A szövegek kiváló alkalmat nyújthattak volna a komparatistikai felismerések számára, azonban a középiskolában – nem az általános iskola ötödik osztályában. A másik példa Miloš Crnjanski *Örökös vándorlás* című regényének feldolgozása nyolcadik osztályban. A méltán híres regény a szerb nép legnagyobb mítoszát idézi, a nagy vándorlásra vonatkozik, amelynek során a XVII. század végén Csernojevics Arzen pátriárka vezetésével mintegy hatvanezer szerb család felke-rekedett, a törökök elől észak felé menekült, és Magyarországon keresett menedéket. Mióta közössége egy részének el kellett hagynia ősi földjét, azóta tartja magát a szerb nép az örökös vándorlás népének. Az olvasókönyvben szereplő részlet azonban olyan naturalisztikus hűséggel ábrázolta az

engedetlen, parancsot megtagadó katona megkínzását, majd kivégzését, hogy elrettentett tanárt és diákot egyaránt. A célközönség elvétele és a túl könnyen kiolvasható ideológiai mozzanat kontraproduktívnak bizonyult.

Az új tankönyvek lehetőségei

A szerbiai oktatási rendszer ma is igen erőteljesen centralizált, ennek megfelelően továbbra is szigorúan tantervközpontú, ami a tankönyvírásnak is meghatározza a kereteit. A tankönyvek állami jóváhagyásának egyik legfontosabb kritériuma ma is, hogy megfelel-e tanterv által előírt tartalomnak. Ez azonban már korántsem olyan szigorú kötöttség, mint az előző időszak tantervközpontúsága. Meglehetősen sok regényrészletet kínál fel, s ezeket a részleteket a tankönyvíró választhatja meg. Ezenkívül úgynevezett kiegészítő szövegeket is tartalmazhat, amelyek minden olvasmány végén *Olvas még!* címmel jelennek meg, és a differenciált oktatást segítik. Míg korábban az olvasókönyvek főként szöveggyűjtemények voltak, egy-két kérdéssel és sablonos életrajzzal, most a szöveg feldolgozásának módja szintén fontossá vált.

Az ismertetett tapasztalatokra való reakcióként az új tantervek, következésképpen az olvasókönyvek is, amellett, hogy mellőzik az ideológiai vonatkozású szövegeket, szinte teljes egészében kiiktatják a szerb irodalom alkotásait. Évfolyamonként legfeljebb egy szerbből fordított művet találunk. Ötödik osztályban a Szent Száváról szóló hősi éneket, amely a műfaji sajátosságokat tudatosítja, és a magyar népballadától való eltérésre hívja fel a figyelmet. Hatodikban a tanulók a szabadkai születésű Danilo Kiš: *Korai bánat* című ifjúsági regényének egyik részletét dolgozzák fel. A magyar zsidó apától és montenegrói anyától származó író regényeit szerbórán is

tanulják a diákok. Sokáig vitát váltott ki, vajon szükség van-e erre, vagy a szerb irodalom elsajátítását a szerbórák tanrendjébe kell iktatni. Az utóbbiak szerint a szerb nyelv tanítása egyébként is specifikus nyelvtanítás, a környezet nyelvének elsajátítása során természetes a kultúrával való megismerkedés is, ezért szerbórán a helye. Egyre népesebb az utóbbi időkben azoknak a száma, akik szerint a szerbtanításnak hagyományos idegennyelv-oktatásnak kellene lennie, irodalmi szövegek vizsgálatával ugyanis a tanulók nem sajátítják el az órákon kellőképpen a szerb nyelvet, ami különösen azokon a településeken szembeötlő, amelyeken a magyarság számosabb, és az iskolán kívül nincs lehetőség a nyelvtanulásra. A tanulók ezért nem rendelkeznek az irodalmi szövegek komplex megértéséhez szükséges nyelvi kompetenciával, ezért jó, ha ugyanazt a szöveget szerbórán és magyarórán is feldolgozzák. Az élményjelleg a nyelvi kompetencia foka nagymértékben meghatározza. Az ehhez hasonló párhuzamos elemzés tudatosítja az anyanyelvi ismeretszerzés előnyeit, amelynek a későbbi oktatási folyamatban lesz jelentős szerepe. A hetedikes *Olvásokönyv* a Kosztolányi Dezső által is nagyra értékelt 20. század eleji szerb líra bemutatása során a fordítás sajátosságaira irányítja a figyelmet. A nyolcadikos *Olvásokönyv* Ivo Andrić híres hangversét, a *Lili lalaunát* helyezi az avantgárd irodalom kontextusába, valamint Vida Ognjenović kortárs író nő vajdasági vonatkozású *Gyermeklángfű* című elbeszélésének részletével ismertet meg.

(*A kedves idegen*) A többségi nemzet irodalmát már nem tárgyalják olyan részletesen magyarórakon, ami nem jelenti, hogy a tankönyvek nem foglalkoznak a saját és idegen kérdéskörével. Az ötödikes *Olvasókönyv* első mondata is már az énre és identitására kérdez rá:

„– Ki vagy?” – kérdezi a kis herceg Antoine de Saint-Exupéry regényének részletében. Válaszként pedig olyan zavarba ejtő mondatokat olvashatunk, mint amilyeneket a tanulók is hallhatnak a mindennapokban: „– Te nem vagy idevalósi – mondta a róka. – Mit keresel itt?”

Az idegen, vagyis a kis herceg egy távoli bolygóról érkezik a földre, és nem érti jelrendszerét. Nem működnek az idegennel kapcsolatos sztereotípiák, mert a Róka sem szokványos Föld-lakó, és az idegenből jött sem ellenséges szándékkal közeledik hozzá. Mindketten felismerik a másik idegenségét, és meg akarják érteni a másikat, érdeklődéssel, sőt kíváncsisággal fordulnak egymás felé.

A diákok különösen érzékenyen reagálnak a szövegre, mert igen korán tudatosodik bennük kisebbségi helyzetük, kultúrájuknak, nyelvüknek a többségitől eltérő vonásai. *A kis herceg*ben egészen nyilvánvaló a két kultúra találkozása, és az is, mennyire mások ezeknek a kultúráknak a jellegzetességei, de az is, hogy a kultúra tapasztalatszerzés vagy tanulás útján sajátítható el. A kis herceg önérzékes idegen, aki tudatában van annak, hogy jogai vannak, sőt annak is, hogy szerethető. Olyan idegenségérzetet áraszt, amelynek hátterében öntudatos, harmonikus személyiség húzódik, a számára idegen környezet pedig szilárd értékekkel rendelkezik. Saját és idegen találkozása ezért nem tragikus, sokkal inkább megnyugtató.

„Az idegen klasszikus szociológiai elmélete a konfliktusra koncentrál.”¹ Tankönyvszerzői módszertani-didaktikai döntés eredménye, hogy az identitás kérdéseinek megjelenítése során az idegen ilyen jellegű felfogása legnagyobb nyomatékkal a nyolcadikos *Olvasókönyv*ben jut szerephez, ezért a továbbiakban ennek változatait mutatom be néhány példán.

A tankönyv meglehetősen sok mai szerző munkáját tartalmazza, és egyik célkitűzése, hogy az irodalmat olyan esztétikai minőségként tanítsa, amelyet önértékei miatt kell ismerni, és hogy felismertesse, az esztétikai tapasztalat van olyan mély és személyiségfelrázó erejű, mint a racionális világtapasztalat. Arra mutat rá, hogy egyetlen szöveg megértése sem okozhat nehézséget, ha figyelmesen olvasunk, a megértés alapjául pedig nem más szolgál, mint az irodalmi alkotás, a szöveg maga, amelyet, ha kellően összpontosítva veszünk szemügyre, lépésről lépésre fejlenek fel előttünk jelentésrétegei. A pártideológia ellenében szerveződő irodalomértés gyakran a kizárólagos szövegközpontúság érvényesítését tartja relevánsnak, melynek koncepciója az irodalom zártkörűségén alapul, sem az alkotó, sem a referencialitás nem játszik benne fontos szerepet, csupán maga a szöveg. Még a befogadó sem fontos. Ez az irodalomfelfogás a szövegek autonómiáját tartja fontosnak, mivel mindenáron az ideológiai értékszférák dominanciáját kívánja kiiktatni.

A kizárólag szövegközpontú vizsgálat azonban amennyire adekvát értelmezést is kínál, annyira le is szűkíti a szövegmegközelítés technikáit. Az iskolai irodalomoktatásban az irodalmi művek esztétikai jellegzetességeinek elsajátítása mellett – és nem helyett! – ugyanolyan jelentőségű lehet

¹ FLEISCHMIDT Margit, *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa* = FLEISCHMIDT Margit szerk., *Multikulturalizmus*, Bp., Osiris Kiadó, 12.

az is, hogy alkalmazható tapasztalatokhoz jussanak a tanulóknak. Az *Olvasókönyv* nyitott a szövegen túlmutató értelmezés irányában is.

(*Az egzotikus idegen*) Az idegen eleve a máshonnan jött szinonimájaként értelmezhető, az utazás, a migráció természetes közegében tűnik fel. Ezért az idegen az utazási irodalomnak és az etnográfának is kedvelt „hőse”. Ennek a megközelítésnek a határterületén jár Székely Tibor *Lármás szellemek éjszakája* című útirajza. Az idegenséget, illetve otthonosságot az ízek is kiválthatják. Nemcsak az érzéseknek, hanem az érzékeknek is szerepük van megkonstruálásában, ebben az esetben az ízérzékelésnek. Az utazó vallomása árnyaltan járja körül kérdést: „Amikor valamely idegen országban járok, mindig keresem a helyi specialításokat, nem azért, mert talán ízletesebbek az otthon megszokott ételnél, hanem azért, hogy valami újat megkóstoljak és megtanuljak. Különbözik sem azért látogatók el távoli országokba, mert az enyémnél jobbat keresek, hanem azért, hogy olyasmit lássak, ami elér attól, amit már ismerek.” A gasztronómiai jellegzetességek alkalmat adnak arra, hogy a saját kultúra étkezési szokásainak megismertetésére, de arra is, hogy az általuk tapasztalt ízvilág saját és idegen jellegét is megkülönböztessék, és összehasonlítsák saját tapasztalataikkal. Az útirajz naturalisztikus hűség-gel ábrázolja, milyen élvezettel eszi kedvenc csemegéjét, egy kukacfélét az egyik indián törzs tagja, és az utazó abbéli erőfeszítését írja le, hogyan győzi le viszolygását, és kóstolja meg azt az edelt, amelyet a másik kultúra tagja jóízűnek tart. Az idegenség megtapasztalásának és megismerésének vonzó voltát közvetíti a szöveg.

(*Az idegenség percepciójának változása*) A csoportidentitás felől közelíthető meg Karinthy Frigyes *A orosz tanuló felel* című no-

vellája. A saját és az idegen kérdését jellegzetes megvilágításba helyezi. Kezdetben a rossz tanuló mutatkozik idegennek, hiszen ő az, aki kír környezetéből, aki egyedül van, és viselkedése eltér a társadalmilag helyesnek bizonyulótól. A tanár könnyörtelensége és a jó tanuló érzéketlensége megváltoztatja az idegenség perspektíváját, a befogadó emocionális hozzáállása a rossz tanuló iránt érzett rokonszenv segítségével megszünteti idegenségét.

(*A traumatikus idegenség szépsége*) A traumatikus idegenségtapasztalat egyik megnyilvánulási formája a holokauszthoz fűződik. Kertész Imre *Sorstalanság* című regényében a Buchenwaldba szállított elbeszélő, Köves Gyuri, félig öntudatlan állapotban, az én-identitás teljes elvesztése közepette egyedül saját testének idegenségét tapasztalja: „itt volt a testem, pontosan tudtam róla mindent, pusztán csak én magam nem voltam már valahogy benne. Minden nehézség nélkül észleltem, hogy ez a holmi, oldalán, fölötte más hasonló holmikkal, itt fekszik, a kocszi zötyögő padlatának hideg s mindenféle gyanús nedvektől nyirkos szalmáján, hogy a papiroskötés már rég lemállott, szétfoszlott, leszakadozott, ingem, rabnadrágom, amibe az útra öltöztettek, pusztá sebéimhez tapadt – de mindez nem érintett közlelő, nem érdekelt, nem befolyásolt többé.” Amikor az elbeszélő eljut a létezés végső határának megtapasztalásáig, akkor érzi magát először „könnyen, békésen, elandalodva”, sőt kellemesen. A traumatikus idegenség szépsége, a koncentrációs tábor boldogsága a mindhalálig jó kisfiú tapasztalata. Az élet akarása mindenk fölött álló imperatívusz, amely a „szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban” gondolatában sűrűsödik össze. Ami az „ész, belátás, józan értelem” kategóriáin túl van.

Zygmunt Bauman szerint a társadalmi kapcsolatoknak két alapvető formája van: a barátság és az ellenségeség. Az idegen az ismeretlen attribútumaival rendelkezik, és egy harmadik formát jelent, mindkettő szempontjából érthetetlen és problematikus. Az idegen azért is zavarja meg a világ rendjét, mert megingatja a bináris osztályozásra épülő, szigorúnak hitt társadalmi rendet. Az idegennél nincs anomálisabb anomália. Barát és ellenség, rend és zűrzavar, kint és bent között helyezkedik el.² A nyolcadikos *Olvasókönyv* a csoportidentitás mellett nagy teret enged a nemzeti identitás kérdéseinek.

(*Lokális identitás – otthon maradóknak*) Az olvasókönyvekben vajdasági magyar írók munkái is rendszeresen megjelennek, a sajátként megélt, a régióból vett téma bemutatása mellett arra is felhívva a figyelmet, hogy ezen a tájon is születnek értékes irodalmi alkotások. Herceg János *Módosulások* című regényének cselekménye az elbeszélő szülővárosában, Zomborban játszódik. Módosulás történik a család életében: beköltöznek a város széléről egy előkelőbb negyedbe, de módosulnak a történelmi események is. Az első világháborút követő időszokról van szó, a magyarok, szerbek és németek lakta város társadalmi szerkezetének megváltozásáról, amiről legpontosabb képet a helyi trafikban és a patikában lehetett szerezni, mert a kaszinó és az olvasókör csak délután tartott nyitva. A multikulturalitás érzékeltetésére a regényben olyan tömény mondatokban találhatunk, amelyek felidéznek a megszokott vármegyei hangulat szertefoszlását, s azt a

² Lásd Zygmunt BAUMAN, *Modernség és ambivalencia* = FLEISCHMIDT Margit szerk., *Multikulturalizmus, I. m.*, 47–59.

kényszert, hogy mindenkinek alkalmazkodnia kell a körülményekhez, vagy szembe találja magát a menni vagy maradni gondolatával: „A házat is egy [...] elszánt disszidenstől vetjük, nemes Kisléghy Nagy Elemér irodatisztól, aki ropogós magyar neve ellenére svábos kiejtéssel beszélt, minthogy eredetileg kiugrott plébános volt egy német faluban.” A regényrészlet alkalmat ad arra, hogy a lokális identitás kérdései kerüljenek előtérbe, amelyek a hibrid identitás kialakulását példázzák. A szülőföld és a nemzeti identitás témája köré sűrűsödik a szöveginterpretáció, s a történelmi események hozta változások, a Trianon okozta történelemkép is szóba kerül. Irodalom és történelem határterületén párhuzam vonható múlt és jelen történései között. A kor értelmiségi rétege is azokkal a kérdésekkel találkozott, mint ami a mai ember és a tanulók családjának személyes tapasztalata: menni vagy maradni. Változik tehát a térkép, a történelmi tér, és ezzel együtt a személyes terek otthonossága is. Az elbeszélő a résztvevő nosztalgiájával gondol a módosulásokra, benne áll az eseményekben, nézőpontja belső és személyes, önéletrajzi ihletettségű. A regényben a saját fogalma mint a regionális kultúra, a mikroközösség megismerésének igénye jelenik meg. Arra is alkalmat teremt, hogy a multikulturalitás hétköznapijait dolgozzák fel a tanulók, valamint hogy településük történetével foglalkozzanak, családi eredettörténetet írjanak.

(*A szülőföld – turistáknak*) A Herceg-regény párdarabja az *Olvasókönyvben* Szerb Antal: *Budapesti kalauz Marslakók számára* című könyvének részlete. A narrátor az útikönyvek stílusát imitálva mutatja be a potenciális turistának, a Marslakónak a várost. A turista a változékonyság, az idegenség jellemzőivel rendelkezik, sőt olyannyira tudatlan, hogy a Marslakó nevet is kiérdemli. A narrátor viszont ebben az esetben sem kívülálló, hangja humoros-nosztalgikus, amikor a város régi és új

képét, régi és új mentalitását vetíti egymásra. Szerb Antal szövege humoros olvasatát adja ugyanannak a témának, és rávilágít, hogy egy-egy témakör, egy-egy szöveg más-más szempontú megközelítése nem oltja ki az olvasatokat, hanem ellenkezőleg: gazdagítja a látókört.

(*A regionális identitástapasztalat karikatúrája*) A lokális identitást az eredetmítosz is támogatja. A szlovákiai magyar irodalom jeles képviselője, Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* című regényének részletében a falu legfőbb problémája, hogy nincs kinek szobrot állítania, mert kialakulásához nem köthetők hősi mítoszok, nincs híres szülőtte. A mindenáron való nemzeti nagyság keresésének paródiája a szöveg, amelynek humora a nemzeti szólamok ürességét bizonyítja. Egy sor sztereotípiát fogalmazza meg a dicső múlt utáni vágyat: „Híres szülöttek nélkül pedig egy város olyan, mint az árva gyerek. Gyámolíthatják ezerfelől, az igazi apa hiánya akkor is égetni fogja.” A nemzetek közötti békés együtt élés szólamának paródiájaként olvassuk a részletet, melyben hosszas tanakodás után az előjárók úgy döntenek, Kossuthnak állítanak szobrot, ami ellen a szlovák városatyák tiltakoznak, követelve Stúr szobrának elkészítését. Kompromisszumkészésben sincs hiány: „Legyen az egyiknek szobra a tér déli oldalán, a másiknak meg az északon. Valaki azonban, megvilantva csorbítatlan valóságérzékét és megcsillogtatva éles elméjét, közbevetette, hogy így akkor ezek *szemben* állnának, azt a látszatot keltve, hogy a város magyar és szlovák polgárai is szemben állnak egymással, így ez az elképzelés pedagógiai szempontból és a két nép közös érdekeire való tekintettel, alapvetően elhibázott. Álljanak csak szépen egymás mellett. Ez viszont történelemhamisítás lenne, okvetetlenkedett megint valaki, hiszen Kossuth és Stúr nem álltak egymás mellett, ellenkezőleg: szemben álltak, bármennyire sajnálatos is a dolog.” A szobor története akkor nyeri el igazi ironikus

dimenzióit, amikor a befogadó a jelenre vonatkoztatva értelmezi: a mai vajdasági valóságban is léteznek hasonló események, 2011 tavaszán az adai Damjanich-szobor körül alakult ki botrány. A szerb származású Damjanich, az aradi vértanúnak egyike a szerb nép szemében áruoló, mert az 1848-as forradalom és szabadságharc idején a magyarok oldalán harcolt, ezért a szobor eltávolítását követelték. A regényrészlet megismerésével a tanulók ráismerhettek, hogy a több nézőpontot tekintetbe vevő gondolkodásmód helyett a sztereotípiákban történő, egyoldalú véleménynyilvánítás esetével van dolguk, ezt pedig előzetes ismereteik, irodalmi olvasmányaik alapján tehették meg.

Az idegenségtapasztalatok feldolgozása, a megértés eredményei

A szövegértést a nyolcadikos *Olvasókönyv*ben olyan feladatsorok támogatják, amelyek különféle olvasási módokat kínálnak fel: a reprodukív szövegolvasás adatokat keres a szövegben, az értelmező magyarázza a talált „adatokat” és szerkezeti egységeket, a kritikai értékeli az olvasottakat, a kreatív pedig továbbgondolja, sőt továbbalkotja az irodalmi alkotásokat.³ Az utóbbi eljárás azzal a folyamattal száll szembe, amely az irodalmi szövegek kultikus jellegét sugallja, miszerint a benne szereplő írókat és műveiket csakis tökéletesnek szabad feltételezni, diákok és tanárok feladata pedig nem lehet más, mint hogy ezt a kétségbevonhatatlan tökéletességet bizonygassák.⁴

³ Lásd ADAMIK Tamás – A. JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra, *Retorika*, Bp., Osiris Kiadó, 2004.

⁴ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy irodalmi kultusz megközelítése* = TAKÁTS József szerk. *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, Bp., Kijárat Kiadó, 2003, 170–133.

Ezek az olvasási stratégiák a szövegválogatással egyetemben a toleráns személyiség kialakulását segítik. Hozzájárulnak ugyanis, hogy tudatosodjék: a világ jelenségei mindig többféle szempontból szemlélhetők, az igazság attól függően mutatkozik igaznak, kinek a szempontjából nézzük. Valamint ahhoz is, hogy felismerjék, az igazságok társadalmi státusa lehet mellérendelő is: az egyik fél igazsága nem igazabb a másik fél igazságánál. Ugyanannak a témának lehetséges többféle megközelítése, mind műfaji, mind tartalmi változatossága. A humoros szövegek éppen az egyoldalúságot figurázzák ki, a szűklátókörűség válik nevetség tárgyává. Az olvasókönyvek segítik a lokális identitástudat megerősítését, amihez hozzátartozik a hibrid identitás tudatosítása is. Kisebbségi helyzetben ma is átélhető a goethei–fausti gondolat: „Zwei Seelen wohnen, ah! in meiner Brust”. A kettős vagy többes identitás mellett a hibrid identitás sem nem rendkívül ritka, sem nem szégyellnivaló. A saját identitás feldolgozása mellett lehetséges az idegen kultúra megértése, sőt elsajátítása is. Az idegenségtapasztalatok pedig a megértés által otthonosságélménnyé válnak.

A témák és feladatok az élménypedagógia módszerét követve segítik a kisebbségi élet gondjainak felismerését, valamint a multikulturalitás gyakran kevésbé idilli tapasztalatának, a környezet által érzékelt idegenség kiváltotta retorzióknak és az ebből eredő sérelmeknek a feldolgozását. És annak tudatát is, amely kisebbségi nézőpontból nem mindig magától értetődő: hogy a különbözősre minden embernek joga van, ezért félelem nélkül felvállalható.

Források

BENCE Erika, *Olvasókönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2009.

CSORBA Béla, *Olvasókönyv az általános iskolák 5. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2007.

HORVÁTH Mátyás, *Olvasókönyv az általános iskolák 5. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004⁸.

PINTÉR MOLNÁR Edit – KOJIC CSÁKÁNY Erzsébet, *Olvasókönyv az általános iskolák 6. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2008.

SÁTAI Pál, *Olvasókönyv az általános iskolák 6. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2007¹⁰.

TOLDI Éva, *Olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2010.

VARGA Zoltán, *Olvasókönyv az általános iskolák 7. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005⁸.

VARGA Zoltán, *Olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2007⁸.

Irodalom

ADAMIK Tamás – A. JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra, *Retorika*, Bp., Osiris Kiadó, 2004.

BAUMAN, Zygmunt, *Modernség és ambivalencia* = FLEISCHMIDT Margit szerk., *Multikulturalizmus*, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 47–59.

BICZÓ Gábor szerk., *Az Idegen. Variációk Simmelről Derridáig*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2004.

DÁVIDHÁZI Péter, *Egy irodalmi kultusz megközelítése* = TAKÁTS József szerk., *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve*, Bp., Kijarat Kiadó, 2003, 170–133.

FLEISCHMIDT Margit, *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa* = FLEISCHMIDT Margit szerk., *Multikulturalizmus*, Bp., Osiris Kiadó, 1997

HALL, Stuart, *A kulturális identitásról* = FLEISCHMIDT Margit szerk., *Multikulturalizmus*, Bp., Osiris Kiadó, 1997, 60–85.

TORGYIK Judit – KAROLOVITZ János Tibor, *Multikulturális nevelés*. <<http://www.uni-miskolc.hu/~btntud/multikult.pdf>> [2011. 05. 01.]

SZIGETI L.. László, *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon, 2002/4. 395–420.

Váradi Izabella

ÉLMÉNNYEL VAGY ÉLMÉNY NÉLKÜL?

A romániai magyar irodalomoktatás reformkísérletei
a 2010-es évek elején

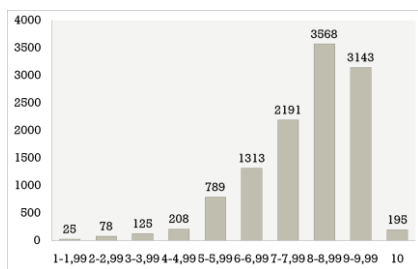
A diagnózis

Miután az új tanterv- és tankönyvcsaládot megteremtő, '90-es évek elején sebtében meghozott reformintézkedések történelemmé váltak a magyar nyelv és irodalom oktatásában, a 2011-es új tanügyi törvény annyi változást ígért, ami szükségessé tette az anyanyelvtanítás újabb tartalmi és módszertani megújulását. A tanügyi törvény ugyanis azzal, hogy bevezette az előkészítő osztályt, és a IX. osztályt az általános iskolákba helyezte át, okot teremtett arra, amire az erdélyi magyar oktatás korábban is kereset ürügyet: tantervreformot hozni. A radikálisnak számító elképzelés rögtön demográfiai kételyeket ébresztett a kisebbségi oktatással mindig is különlegesen sokat foglalkozó erdélyi társadalomban: vajon felkésültek-e az általános iskolai pedagógusok arra, hogy kilencedikeseket tanítsanak? Mi lesz az a tananyag, amit „rájuk lehet bízni”? Összefoglalás vagy inkább alapozás lesz a IX. osztály tananyaga? Feltételezi-e az új tanterv a teljes középiskolai tananyag átcsoportosítását? Kompetens-e a szakma arra, hogy a tantervi módosításokkal együtt új kánont teremtsen, és vállalja-e ennek felelősségét? Változnak-e a módszerek is? Lesz-e anyagi keret az új tankönyvkiadásra? S egyáltalán: lesznek-e elegenden a IX. osztályosok így is ahhoz, hogy a középiskolai tanárok ne váljanak munkanélkülivé – efféle

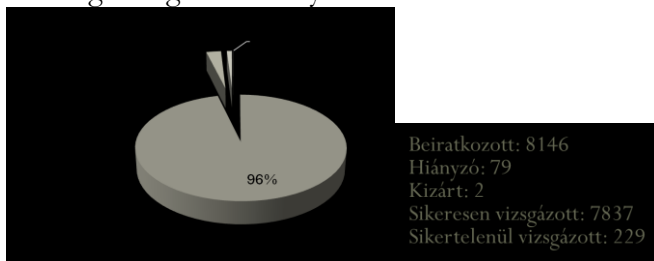
kérdések kavargtak az oktatással foglalkozó szakemberekben, de sokkal inkább az oktatást a partról figyelő szülői közösségekben.

A változások szükségességét nemcsak az új tanügyi törvény indokolta, hanem sokkal inkább az országos és nemzetközi mérések évek óta gyengülő eredményei. A VIII.-os záróvizsga és az érettségi vizsga magyar nyelv és irodalom jegyei viszonylag jónak minősülnek, a legtöbb jegy 8-as és 9-es között volt¹, a vizsgázók 96%-a, azaz 8146 diák sikeresen érettségizett, és csupán 229-en buktak meg az érettségi vizsga magyar nyelv és irodalom próbáján.

A VIII.-os záróvizsga eredményei:

Az érettségi vizsga eredményei:

¹ Romániában 1-estől 10-esig osztályoznak.

Ezzel szemben a nemzetközi mérések azt mutatják, hogy szövegértés terén 2001-ben a 36 résztvevő ország közül Románia a PIRLS-mérésben 22., a 2006-os PISA-mérésben az 57 résztvevő ország közül csupán a 47. helyet tudta elérni, 2009-ben a PISA-teszten résztvevő 65 országból Románia a 45. helyet foglalta el, ennek pedig része a magyar nyelv- és irodalomoktatás is. 2006-ban ebben a mérésben minden nyugat-európai állam, Oroszország, Hong-Kong, Szingapúr, Magyarország megelőzött bennünket, s egy szintre kerülünk Trinidadnal, Iránnal, Indonéziával, Quattarral és Dél-Afrikával.

Az eredmények elemzése előtt nyissunk egy zárójelet a nemzetközi mérések jellegével kapcsolatban: a Romániában ismert és alkalmazott nemzetközi mérések közül a TIMSS a 10 és 15 évesek matematika és tudományok ismereteit, a PIRLS a 10 évesek szövegértési képességeit (olvasásképességét), a PISA pedig a tanulói teljesítményt méri. Különbség közöttük az, hogy a PIRLS figyelembe veszi a nemzeti tantervet, a PISA viszont attól független, így a hazai oktatás hiányosságait a PIRLS-eredmények sokkal inkább tükrözik. A 2011-es nemzetközi mérésben 4366 gyermek vett részt PIRLS-felmérésben, 4100 pedig TIMSS-ben a mérés szabályait betartva, azaz a mintavételhez a gyermekeket városi és falusi környezetből arányosan választották ki. A szövegértés felmérésében 13 különböző füzetet használtak, mely 2-2, összesen 5 élményszerző és 5 információszerző szöveg variációjára épült. A feladattípusok között volt a szövegszerűen megfogalmazott információ azonosítása, következtetés (tanulság) megfogalmazása, gondolatok és információk értelmezése és integrálása, tartalom és megfogalmazás vizsgálata és értékelése.

A szakemberekben természetesen felmerül a kérdés, hogy mi az oka ennek a különbségnek. Hogyan lehetnek a

diákok sikeresek a nemzeti megmérettetéseken, és hogyan lehetnek ennyire sikertelenek a nemzetközi méréseken? Mentségként fogalmazódik meg, hogy ugyanakkor nemzetközi szinten nagyon magas az úgynevezett olimpikonok, azaz a tantárgyversenyeken résztvevő diákok száma. A valóság azonban azt mutatta, hogy a nemzetközi mérésekben résztvevő romániai diákoknak csupán 4%-a ér el átlagon felüli (több, mint 624 pontos) eredményeket. Ez az eredmény tehát nemhogy bevált volna mentségként, hanem azt is újratárgyalásra érdemesítette, hogy milyen minőségi többletet, milyen tudást, tehetséget nevez Románia olimpikónak, hogyan magyarázható az, hogy a mérésben számarányosan résztvevő olimpikonok sikertelenek akkor, amikor átlagos képességeiket mérik fel?

Az eredménytelenség okai között a kevés olvasási gyakorlatot, a családi háttérrel, a pedagógusképzés korszerűtlenségét, a tantervi hiányosságokat, a folyamatosan változó, de valójában kiforratlan, átgondolatlan tantervet, a szokatlan feladatípusokat említik, de aggasztó az is, hogy az információ-szerző olvasás szinte teljes mértékben hiányzik a tantervből, és, hogy a diákok nem tudnak rövid idő alatt ilyen hosszú szövegeket elolvasni. Arról viszont nem beszélnek a jelentések, hogy a motiváció hiányában² a diákok nem érdekeltek, hogy kihozzák magukból a maximumot, nem érzik az egyéni felelősségüket a felmérésben, a névre szóló eredményeket nem ismerik meg, a kijavított füzeteket nem látják viszont, a tanárok nem kapnak személyre szóló értékelést, nincs tehát lehetőség a visszacsatolásra, a mérésnek semmilyen formatív funkciója nincs. Ez a pszichológiai tényező sokat módosíthat a felmérések eredményén, s pontosan

² A nemzetközi mérések eredményei nem kerülnek be a naplókba, bizonyítványokba, nincs következményük a diákok továbbtanulására nézve.

emiatt értelmetlen, szakmaiatlan az országos és nemzetközi mérések eredményeit összehasonlítani.

Az eredménytelenség elemzése olyan következtetésekre vezetett, melyek alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a szakma legsürgősebb teendői között az új, kompetencia központú tantervek megírása van, melynek elengedhetetlen feltétele a módszertani forradalom. Ezekről függetlenül szükséges a nemzetközi mérések típusfeladatainak gyakoroltatása, és olyan tanfelügyelői tematikus szakellenőrzések beiktatása, melyek konkrétan azt vizsgálják, mennyire épül be az új szemlélet a közoktatásba, mi az élményszerző (irodalmi) és ismeretszerző (nem-irodalmi) szövegek aránya a szövegértés képességének fejlesztésében. Az új tantervecsomag pedig kiemelésében is igazodna a nemzetközi mérésekhez, azaz, a VIII.-os záróvizsga és az érettségi vizsga feladattípusai egyre inkább a nemzetközi mérések feladattípusaihoz idomulnának, a középiskolai oktatás pedig az átalakuló vizsgarendszerre való felkészülés időszaka lenne.

Ugyanennek az intézkedéscsomagnak a része olyan PISA-típusú országos felméréseknek a törvénybe és gyakorlatba hozása, melyeket 2011-től kezdődően előbb kísérleti jelleggel vezettek be egy kisebb, szelektált mintán, majd kiterjesztettek minden II., IV. és VI. osztályos diákra. Ma ezek a kompetenciamérések az országos felmérések részei. Feladattípusaiban a nemzetközi mérések füzeteiből ihletődnek, valóban nagyobb hangsúlyt kapnak az ismeretszerző szövegekkel kapcsolatos szövegértési feladatok, a többnyelvűség, jellemző rájuk a transzkurikuláris szemlélet. Eredményeiket a PISA-tesztekhez hasonlóan nem fejezik ki érdemjegyben, és továbbra sem kerülnek be a diákok bizonyítványába, viszont az eredmények a diákok és tanárok számára nyilvánosak, tehát a mérések formatív jellegére kerül a hangsúly.

Javítandó az egyébként szintén gyenge országos mérések eredményeit, a minisztérium egységesítette a VIII.-os és érettségi próbavizsgák lebonyolítását, melyek korábban még csak javaslat szinten léteztek, azután az iskola által megválasztott időpontban a tanárok által megszerkesztett tételek alapján történt. A reformcsomag országosan rögzítette a próbavizsgák időpontját, országosan egységes tételek alapján történt a felmérés, sőt, a VIII.-os és érettségi vizsga megszervezésének teljes szigorú procedúráját kiterjesztették a próbavizsgákra is, azzal indokolva ezt az intézkedést, hogy ezzel egyben a vizsgáztató bizottságok munkáját is „szimulálják”. A próbavizsgák jegyei szintén nem kerültek be a naplókba, különösebb következményei nem voltak, március táján maguk a vizsgázók sem ismételtek különösebben a megmérettetésekre, így ezek az eredmények jóval alulmaradtak a nyári valós vizsgaeredményekhez viszonyítva. Ez az eredménytelenség tulajdonképpen ismét nem volt alkalmas semmire, legföljebb arra, hogy táptalajt adjon a sajtónak az oktatási színvonal alacsonyságán való élcelődésre, az oktatás gyengeségén való össztársadalmi búslakodásra, de leginkább arra, hogy takarózzon vele a minisztérium, a tanfelügyelőség, sőt maguk a tanárok is, hogy márciustól júliusig micsoda ug-rásszerű eredményt értek el a diákok felkészítésében. Ezt a bravúrt aztán mindhárom intézmény sajátjának ismerte el. A tanfelügyelőségek pedig olyan fejlesztési terveket kértek számon a tanároktól, melyek a pedagógusi társadalom kollektív bűnösségéből indultak ki, olyan országos szintű szakellenőrzéseket végeztek, melyek a különösen gyenge eredményeket felmutató iskolák oktatását elemezték – különösebb igényesség és eredmény nélkül.

A nemzetközi mérések idején érvényben lévő magyar nyelv és irodalom tantervek 2006-ban íródtak. 2007-ben készült a magyar nyelv és irodalom tanterv a román tagozaton tanulók számára.³ 2009-ben volt ugyan egy tantervrevízió, de idő híján tulajdonképpen nem történt más, mint a tanterv részletes követelmények fejezetét kompetenciáknak nevezték át. Az új tanügyi törvény hozadékeként 2011 februárjában jött létre a tantervszerkesztő bizottság. Ennek gyakori találkozása és kiterjedt levelezésének egyetlen eredménye sem lett: 2013 szeptemberében még mindig nem készült el az új tanterv, sőt ennek koncepciója sem kezdett el körvonalazódni. A munkát egyértelműen akadályozta a bizonytalan törvényi háttér, az alig megjelent tanügyi törvény egyes cikkelyeinek folyamatos módosítása, az újítások alkalmazásának elhalasztása. A munkát késleltette, minőségét jelentősen befolyásolta a feladat átpolitizálása, azok az útmutatások, amelyek az egyes tagok kinevezését meghatározták; háttérbe került a szakmaiság a kiválasztás földrajzi vagy a megbízhatóság szempontjához viszonyítva. A már kinevezett bizottságban azonnal megfogalmazódott a kanonizálás felelőssége, a társadalomban egymásnak feszülő ideológiai irányzatok is elvárásokat támasztottak a tantervírókkal szemben. Ugyanakkor a (párt)politika folyamatos jelenléte a tantervekkel kapcsolatos nyilvános kommunikációban a magyartanárok felé azt üzent, hogy a szakmaiság ismét háttérbe fog kerülni, s érezhetően csökkent a bizalom a tantervírók s ezáltal bármilyen kinevezett bizottsággal szemben. A tagok szelekciójának

³ Ez az a tanterv, amit jobbára a csángó oktatási programban és más szórványtelepüléseken használtak olyan diákok, akiknek településén nincs magyar nyelvű oktatás, és többnyire őket magukat is a nyelvvessztés különböző szakaszaiból szerették volna visszafordítani tanáraik.

nemcsak a színe, hanem a visszája is sántított: nem kaptak szerepet a tantervírásban azok, akik valóban szakértői voltak a tantervírásnak, távolmaradásuk nem csak szakmaiatlan döntés, de rossz üzenet is volt a magyartanárok felé, a bizottsággal szembeni bizalmatlanság már a kezdetektől fogva jelen volt, s ahogy eredményt sem sikerült felmutatni, egyre csak fokozódott. Hamar megszületett a középszerűség vádja, s a magukra valamit is adó pedagógusok igyekeztek távol maradni a tantervírás mizériájától, és teljes tagadásba burkolóztak. Maguk a tantervírók is minduntalan megtorpantak munkájukban, szakmai kételyeket fogalmaztak meg, többször hangoztatták felelősségük súlyát, nem voltak tisztában hatáskörükkel.

A tantervírás folyamatában újabb vargabetűt írt az a magyarországi felajánlás, miszerint egyes kiadók megírnák az erdélyi tantervet cserében a leendő tankönyvkiadás jogáért. Túl az üzleti szemponton az elképzelés támaszkodik azokra a korábbi kísérletekre, melyek többnyire Takaró Mihály nevéhez fűződnek, s melyeknek szándéka egy összmagyar tanterv létrehozása volt. Ennek érdekében össze is hívtak tanári tanácskozásokat a magyarlakta országokban, itthon Szatmárnémetiben találkoztak pedagógusok, de azt leszámítva, hogy a tanárok megismerték az elképzelés lényegét, és néhány tartalmi javaslatot tettek, melyek inkább egy közös szerző–mű–minimum létrehozását szolgálták, komolyabb eredmény nem született. S miközben a pedagógusok tájékozottak a magyarországi tankönyvek terén, sokan közülük valóban használják is őket, vagy legalábbis ihletődnek belőlük, sőt az új tanügyi törvény lehetővé teszi a magyarországi (külföldi) tankönyvek használatát, amennyiben azokat a minisztérium jóváhagyja – a minisztérium kisebbségi oktatáspolitikusai egyetlen magyarországi tankönyv használatát sem hagyták jóvá, azzal indokolva ezt, hogy ezek nem felelnek

meg az erdélyi (romániai) tanterveknek. Sőt, megelégtelve az egyre nagyobb számban érkező tankönyvadományokat, egyes tanfelügyelőségek arra ragadtatták el magukat, hogy hatáskörüket túllépve olyan álbizottságokat hozzanak létre, amelyek minden iskolába eljuttatott tankönyvcsomagot felbontatlanul bekéressenek a tanfelügyelőségre, és elbírálják, hogy mi az, ami a diákok kezébe kerülhet, s mi minősül „nemzetellenes tartalomnak”. Ez a rosszízű intézkedés a ’90-es évek razziáira emlékeztetett, amikor tanfelügyelők egy csoportja bejelentetlenül megszállt egy-egy iskolát, vizsgálatot tartott a könyvtárakban, kiborította a diákok iskolatáskáit, feldúlta a szertárakat olyan tankönyveket keresve, amelyeken nincs rajta a minisztérium jóváhagyása. Ebbe a körbe szinte kizárólag a magyarországi tankönyvek kerültek, nem akadt ugyanis egyetlen hazai kiadó sem, amely jóváhagyás nélküli tankönyvek forgalmazásával házárdírozott volna az amúgy is gyenge lábakon álló könyvkiadói piacon. Ezeket a túlkapásokat a minisztérium igyekezett nem észrevenni. De a tanterv-írás feladatait sem engedték át a magyarországi kiadóknak, szokatlan volt számukra az a gyakorlat, hogy kiadók foglalkozzanak ezzel, mindenképp kézben akarták tartani az anyanyelv-tantervek megírását, mely nem csak szakmai kihívás, de egyfajta politikai elvárás is, s arra is jó okuk volt, hogy kontroll alatt tartsák a tankönyvkiadást. Bár az érvényben levő tankönyvek egyes fejezeteinek magyarországi szerzői vannak, a tankönyvkiadásra szánt finanszírozás rendkívül alacsony, a példányszám miatt nem tud nyereséges lenni az ágazat, a tankönyvkiadás teljes jogáról mégsem szerettek volna lemondani.

A tanterv-írás folyamatát előkészítendő, a magyartanárok hangulatát jobbítandó, és igazodva a kisebbségi politikában gyakran használt alulról jövő kezdeményezés hagyományához, a minisztérium Kisebbségi Főosztályának vezérigazga-

tója megrendelt egy olyan kérdőíves kutatást, melynek alkal-
mával minden magyartanár nevének megjelölése nélkül, de la-
kóhelye feltüntetésével hozzászólhat a tanterv tartalmához,
üzenhet a tantervíróknak, kifejezheti véleményét és elvárá-
sait. A kérdőív ezzel a bevezető szöveggel fordult a magyar-
tanárok felé:

*„Kedves Magyartanár Kolléga! Az új tanügyi törvény értelmében
olyan, a teljes oktatási rendszert érintő változások lépnek érvénybe,
melyek szükségessé teszik egy új magyar nyelv és irodalom tanterv meg-
írását. A Nevelési, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium Kisebbségi
Főosztályának munkatársai és a Tantervíró Bizottság számára nem
közömbös a Te véleményed, tapasztalatodra alapozott javaslatod.
Minden magyartanár véleményét szívesen fogadjuk, számítunk a kol-
légák együttműködésére, hogy diákjaink tanulását és a pedagógusok
munkáját a lehető legjobb tantervvel segítsük. Ezért arra kérünk, ala-
posan fontold meg válaszádat, mikor kitöltöd kérdőívünket!”*

Részletek a kérdőívből:

**Mi a véleményed a tantervről? Jelöld x-szel az érvényes
választ!**

formálisnak tartod ☐ részben használhatónak tartod ☐ hasz-
nálhatónak tartod ☐ napi szinten használod ☐ fölöslegesnek
véled ☐ inkább a tankönyv szerint tervezel ☐
a tanterv alapján készíted el a munkaterveket, de ezt követően
nem használod ☐ nem érted ☐ nem ismered ☐

**Biztosított-e a ciklusok (IV–V. osztály, VIII–IX. osztály)
közti átmenet az érvényben levő tantervekben? Jelöld x-szel
az érvényes választ, majd írásban indokold választásodat!**

igen ☐ nem ☐ részben ☐ nem tudom ☐

Megfelelnek-e a tantervi követelmények a tanulók életkori sajátosságainak? Jelöld x-szel az érvényes választ, majd írásban indokold választásodat!

igen ☐ nem ☐ részben ☐ nem tudom ☐

Rangsorold 1-től 11-ig az új tantervre vonatkozó elvárásaidat, fontosságuk szerint. Az 1 legyen a legfontosabb, a 11 a legkevésbé fontos!

Készüljön-e módszertani útmutató a tantervhez? Indokold válaszodat!

igen ☐ nem ☐ nem tudom ☐

Mit tartalmazzon az új IX.-es tanterv?

A kérdőívek összesítésekor a tantervvel kapcsolatos tanári elvárások között a leggyakoribbak a következők voltak: „a ciklusok közti átmenet biztosítása”, „világos, érthető részkompetenciák megfogalmazása”, „a részkompetenciák színtézése a ciklusoknak megfelelően”, „szabadság a tartalmak megválasztásában”, „részletezetten előírt tartalmak”, „tartalmazzon kötelező irodalmi kánont”, „a tartalmak tematikus rendezése”, „a műnemek, műfajok szerinti tartalomrendezés”, „ismeretszerző (nem irodalmi) szövegek ajánlása”, „kortárs irodalmi szövegek ajánlása”, „a tartalmak aktualizálása”.

A válaszokból látjuk, hogy eltérőek a meggyőződések abban, hogy egy jó tanterv a kronológiai vagy a tartalmi (motivikus), esetleg a műfaji szervezőelvet kövesse-e, és nagyobb tanári szabadságot adjon az irodalmi szövegek kiválasztására, vagy teremtsen meg egy kötelező minimumot, kánont. Az egyetlen kérdés, amiben eddig teljes az egyetértés az az, hogy mindenki jónak/szükségesnek tartja egy módszertani

útmutató megszületését. Főképp arra hivatkoznak, hogy a pályakezdőknek lenne jó segédeszköz.

Arról, hogy mit tartalmazzon az új IX.-es tanterv, a magyartanárok zöme azt gondolja, hogy „Nem tudom”, vagy hogy „Nincs rálátásom”, a kritikusabbak ugyanezt így fogalmazták meg: „Ezt az okosok tudják”, vagy „Az illetékesek ezt ki kellett volna találják, mielőtt beindult az V–IX.-es ciklus”⁴, a tapintatosabbja így: „M megbízom bennetek”.

Sokan gondolják azt, hogy a módosítás lényege az, hogy ne változzon semmi: „Mindent tartalmazzon, amit eddig”, vagy „Szerintem maradhat a jelenlegi”, viszonylag kevesen gondolják, hogy „Követhetné a román tantervet”⁵, és van, akinek a látókörébe csak egészen konkrét problémák tartoznak: „Az V. osztályos tantervbe kerüljön be Fekete István, Kányádi Sándor”. Jellemző viszont a hiányzó válaszok és a szomszédtól másolt mondatok⁶ sokasága.

Arra vonatkozóan, hogy mit tartalmazzon az új IX.-es tanterv, a legtöbb javaslat a magyarországi tantervekre alapoz, de ennek ellentmondó válaszok is születnek: „Sokat segítene, de ha ez nem valamiféle magyarországi kompiláció lenne”. Jellemző, hogy a válaszokban a tanterv és a tankönyvi tartalom fogalma nem határolódik el egymástól, különösen azokban a válaszokban nem, amelyek a magyarországi mintát tartják követendőnek: „Magyarországon léteznek ilyen könyvek és használom is. Sok jó ötletet és módszert adnak.”, „A

⁴ A magyartanárok megkérdésezésekor még nem indult be az V–IX.-es ciklus.

⁵ Erre vonatkozóan hosszú évek vitájára kell emlékezni, miszerint egy erdélyi magyar gyermek bizonyos nyelvtani fogalmakat előbb ismer meg románul, mint magyarul a két tanterv összehangolatlansága miatt.

⁶ A kérdőíveket a megyei tanfelügyelők a minisztérium ajánlására a módszertankörön töltették ki az ott egybegyűlt pedagógusokkal.

magyarországi Pethőné Nagy Csilla-tankönyvekhez módszertani segédkönyvek is készültek. Jól használhatóak. A Sulinova kidolgozott tematikus egységei átvehetőek volnának.”, „Fel kell adni a historizmust, a kronológiai sorrendet. Lásd Arató–Pála tankönyvét. Használok! Jók. A diákok szeretik”.

Kimondatlanul

A szakemberek vizsgálódásaiban felismerhető a megfelelési szándék, az világ és Európa színvonalához való igazodás szándéka. Az eredményt azonban a szakma teljes őszintesége is befolyásolta: kimondatlanok maradtak olyan tények, amelyeket sem a minisztériumi szakértők, sem a méréssel, értékeléssel foglalkozó nemzeti intézet⁷ alkalmazottai, de még maguk a tanárok sem mondtak ki: a sikeres országos mérések⁸ mögött ott áll a könnyű, „diákbarát” tételek szándéka, a nagylelkű, gyakran a javítókulcstól is eltérő javítási gyakorlat, az iskolák hamis eredményességét segítő eltorzított jegyek, a létszámhiány elkerülése miatt való túlzó jegyadás, egyfajta rosszul értelmezett kisebbségi összefogás, mely az eredmények megszépítésével érvelt az anyanyelv oktatásának létjogosultsága mellett, egyfajta presztízskérdés, miszerint csak jobban tud magyarul egy magyar gyermek, mint az állam nyelvén, egy olyan tanári szemlélet, mely nem tudott szembenézni az objektív tényekkel: diákjaink sikertelenségét nem a román nyelvtudás hiánya okozza, valójában az

⁷ SNEE, utóbb CNEE Centrul Național de Evaluaare și Examinare) – Nemzeti Értékelés- és Vizsgaközpont, amelynek szakemberei foglalkoznak az országos és nemzetközi vizsgák lebonyolításával és eredményeinek elemzésével.

⁸ VIII.-os záróvizsga, érettségi

anyanyelvi ismereteik sem elégségesek. Senki nem beszélt nyíltan az országosan jellemző „hagyjuk másolni a vizsgázókat” segíteni akarásáról, nem beszéltek a vizsgák körüli korrupcióról, az óvások alkalmával csodamód megnövő jegyekről, arról a hálózatról, amely a kölcsönösség alapján vagy jókora összegekért előnyökhöz juttatott egyes diákokat, és kitermelt egy olyan országos vizsgaeredményt, amely mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy reálisan mutassa a vizsgázók tudását, kompetenciáit.

Ez utóbbi jelenségre megkésve ugyan, de annál radikálisabban válaszolt a minisztérium a vizsgaszabályzatok módosításával: előbb csak az iskolák bejáratát, majd a vizsgatermeket is bekameráztatták, előbb csak képet rögzítettek, utóbb már hangot is, egyre több csaló diákot, tanárt lepleztek le, egész bizottságokat tartóztattak le, míg elérkeztek a bizalmatlanságnak arra a fokára, hogy a dolgozatokat más megyékbe szállíttatták kijavítani. Az intézkedéssorozatnak a legjelentősebb hozadéka azonban nem a minőség javulása, hanem a hangulat romlása lett: a diákok és tanárok, vizsgázók és vizsgaszervezők egyaránt kikérték maguknak azt az eljárást, ami az eredendő gyanú elvén alapult, mindenkiről feltételezte a csalás szándékát, és egyre szigorodó intézkedésekkel, túlkapásokkal igyekezett elhárítani olyan csalásokat, amelyek a legtöbb esetben meg sem fordultak sem a vizsgázók, sem a vizsgáztatók fejében. A vizsgaidőszakban felkapott hírek és álhírek, a precedens értékű fellépések és leszámolások, letartóztatások és megrovások csak fokozták a sajtó érdeklődését, s a társadalom rossz hangulatát.

Mindeközben nem változott sem a tananyag összetétele, nem valósult meg sem a módszertani forradalom, nem nőtt a tételek szakmai minősége, csak egyet sikerült elérni: jelentősen gyengébbek lettek az érettségi eredmények. Ilyenfor-

mán valóban közeledtek egymáshoz a nemzeti és nemzetközi mérések eredményei, ha ugyan ez volt a szempont, csak hogy ez nem jelentette sem a szövegértési kompetenciák növelését, sem a tudásszint emelkedését. Elindított viszont egy újabb lavinát: lényegesen csökkent az egyetemre beiratkozni jogosult diákok száma, szakok szűntek meg, veszélyeztetetté vált a felsőoktatás jövője, ugyanakkor szakma és állás nélkül maradt rengeteg olyan diák, aki sikertelenül érettségizett.

Az országos és nemzetközi mérések gyenge eredményei gerjesztette szakmai vita, az új tanterv, a módszertani forradalom, a pedagógusképzés minőségi változásai, a mérésmetodikai továbbképzések, de még kompetencia központú oktatást előíró szövegek is ködbe veszttek akkor, amikor a tanügyi törvény visszakerült a minisztérium asztaláról a parlament tárgyalótermébe. A szakmai vitát ugyanis politikai döntés zárta le: egy törvénymódosítással a IX. osztály a középiskolai oktatás része maradt, következtetésképpen megszűnt a tantervmódosítás oka vagy ürügye, a kompetencia központú oktatás ideálja pedig a tantervekben nem, csak a felmérésekben van továbbra is jelen. Új tantervek csupán az előkészítő, első, második osztályosok számára íródtak, minőségük, valós kompetencia-központúságuk komoly vita tárgyát képezi. Az azóta megjelent 2012-es PISA-felmérések eredményei szerint a 65 résztvevő országból Románia a 49. helyre került, a 4 helynyi előrelépés azonban nem ad okot különösebb ünneplésre: a felmért 5200 diák 40%-ának van-
nak ugyanis komoly szövegértési problémái.

Fűzfa Balázs

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS-PROGRAM (2007–2013)

2007 szeptemberében lett 160 éves a magyar irodalom történetének a világon egyik legismertebb remeke, a *Szeptember végén* című Petőfi-költemény. Ennek tiszteletére tudományos konferenciát rendeztünk a vers szülőhelyén, Koltón, illetve a közeli Nagybányán.

A szimpóziumon részt vett Margócsy István irodalomtörténész, a Petőfi-életmű kiváló ismerője, aki zárszavában kifejtette, hogy az ilyesfajta emberi és szakmai találkozások azért fontosak, mert választ próbálnak adni a jelenkor egyik legfontosabb kérdésére: „Mit kezdünk a kultúrával, mit kezdünk a költészettel a XXI. században?”

A szintén kiváló Petőfi-kutató Kerényi Ferenc – betegsége miatt – előadásának szövegét küldte el erre a konferenciára, egyetértve annak szellemével, sőt, megfogalmazta számomra azt is, hogy akkor érdemes ilyesfajta konferenciát csinálni, „ha az embernek van koncepciója”.

Ez utóbbi kijelentésen, illetve a *Szeptember végén*-konferencia sikerén felbuzdulva, az ott elhangzottaktól motiválva született meg és indult útjára a Kárpát-medencében *A 12 legszebb magyar vers-program*.

A versek kiválasztásában az irodalomtörténeti kánon – és persze a személyes ízlés elfogultsága – mellett elsősorban az vezérelt, hogy a szövegek részei legyenek az általános vagy középiskolai tananyagnak, ismertek legyenek az irodalom iránt kevésbé érdeklődők körében is. Fájdalom, hogy a sorozatból kimaradt Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Szabó Lőrinc és még sokan mások. De határt

kellett szabni a versek mennyiségének, s úgy tűnt, a 12-es szám egyrészt már más művészetekben is alkalmas volt a legjobbak megtalálására (lásd például a filmek világát: „a Budapesti 12”!), továbbá a 12 sem nem sok, sem nem kevés, kerek szám is, meg nem is kerek – szóval rokonszenves aritmetikai mennyiség...

*A kötetek, melyek vastagságukkal jelzik a vers kánonbeli helyét is.
A gerinceken összeolvasható szöveg: TIZENKÉT VERS*

S ha lesznek konferenciák, akkor kötetek is kellenek, gondoltam tovább a koncepciót. Megszületett az ötlet, hogy legyen ez egy igazi könyvsorozat, melyet a későbbiekben magyartanárok és egyetemisták haszonnal forgathatnak majd, hiszen – feltételezésünk szerint – az adott verssel kapcsolatban a legújabb kutatási eredményeket és a legfrissebb gondolatokat

tartalmazzák. A „T I Z E N K É T V E R S” kifejezés pedig szerencsére éppen 12 betűből áll, így kérésemre – utalva ezzel a régi Mozgó Világ című folyóirat grafikai megoldására – könnyedén megoldotta kiváló grafikusunk, Scheffer Miklós, hogy a könyvek gerincén egy-egy betű végül eme szintagmává álljon majd össze. (Az első borítón pedig mindig a szóban forgó vers kéziratát vagy annak rekonstrukcióját hoztuk.) A 6–7. gerincbetűnél még nem voltunk biztosak benne, hogy a szavak végére érünk, hogy sikerül a programot befejeznünk, de amikor a 12. kötetet is átadhattam a szerzőknek 2013 szeptemberében – ismét Koltón –, úgy éreztem, kegyelmi pillanatoknak vagyok a részese.

A második alkalommal, 2008 tavaszán csatlakozott a projekthez Jordán Tamás, Kossuth-díjas színművész, a szombathelyi Weöres Sándor Színház igazgatója, akinek még korábbról volt egy álma – mint mesélte nekem –, mégpedig az, hogy sok ember egyszerre, tömegben mondjon verset. Felkérvén őt Pilinszky János *Apokrifjének* elmondására a második konferencia nyitányaként – egy szombathelyi piros lámpánál ültünk az autóban –, azonnal megéreztük, hogy kétőnk szándékai összetalálkoztak egymással. Két-három hét múlva aztán a helyi Sportházban majdnem másfél ezer ember, elsősorban 15 éves lány és fiú szájából hangzott fel elementáris erővel a Pilinszky-vers szózata – Melis László gyönyörű zenéje, Jordán Tamás vezénylete mellett. Az eseményt elneveztük Nagy Versmondásnak, melyet aztán minden következő konferencián megismételtünk az adott helyszínen diákokkal és felnőttekkel egyaránt. Az első ilyen rendezvény végén levetítettük Maár Gyula portréfilmjének ama részletét, amikor a költő elmondja az *Apokrifjét*. Döbbenetes hatása volt az egy szál ember vékony és rekedt hangú, szakrális kántálásának. Ám az 1350 fiatalt mintha odaszögezték volna a székekhez, úgy hallgatták végig a 10-12 perces felvételt. Azok

a fiatalok, akiket előszeretettel bélyegzünk hanyagnak és nemtörődömnek, a kultúra és a hagyományok iránt érdeklődés nélkülinek. A költészet és egy sugallatos személyiség azonban mindannyiukat elvarázsolta. Úgy éreztük akkor Jordán Tamással, hogy amit mi csinálunk, az is lehet fontos, de az igazi Nagy Versmondás mégiscsak az, amikor Pilinszky János egy szál magában tart fogva 1500 embert...

*Jordán Tamás Nagy Versmondást vezényel Csöngén,
Weöres Sándor falujában 2013 tavaszán*

Később még sok helyre hívtak és hívnak bennünket közösen és hangosan verset mondani a 12 legszebb vers-programtól függetlenül is. Többször jártunk például Budapesten, Keszthelyen, Százhalombattán, sőt, Erdélyben Marosvásárhelytől Sepsiszentgyörgyig szinte minden városban – kiegészülve a

Sebő-együttessel –; e meghívásokból és az ottani lelkesedésből is érzékelhető, hogy az új műfaj, a Nagy Versmondás ráértett valamely meglévő igényre; általa a költészet visszatálalt ősi formáihoz: a közösségiséghez és a hangzó beszédhez.

E versmondások mindegyike lélekemelő esemény volt, de különösen ilyenekké váltak a határainkon túli alkalmak: a szabadkai (Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*), a nagyváradi (Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*), a koltói Nagy Versmondás (Petőfi Sándor: *Szeptember végén*). Felejthetetlen élmény, amikor egy másik ország többségi kultúrájában élő és azt tisztelő magyar gyerekek és felnőttek halhatatlan magyar költőink versei segítségével átélhetik nemzeti identitásukat.

Konferenciáink bevált struktúrája szerint mindig az első napon tartottuk a nagyobb ívű előadásokat az adott költő monográfusaival, kutatóival (Szegedy-Maszák Mihály, Jelenits István, Sipos Lajos, Kenyeres Zoltán, Láng Gusztáv, Bányai János, Faragó Kornélia, Margócsy István, Kerényi Ferenc, Kabdebó Lóránt, Tverdota György, Bókay Antal, Dávidházi Péter, Nyilasy Balázs, Kovács Árpád, Szitár Katalin, Odorics Ferenc és mások), a második napon a szóban forgó költemény részletes elemzése-értelmezése következett, majd a harmadik napon elsősorban a vers és a költő tanításával kapcsolatos problémák kerültek terítékre.

Mindvégig azon igyekeztünk, hogy az egyes alkalmakat a költő életéhez vagy magához a vershez kapcsolódó helyszín nyújtotta élményszerűség mellett kiállításokkal, hangversenyekkel, filmvetítésekkel, archív hangfelvételek lejátszásával, könyvbemutatókkal – az előző konferencia kötetét mindig a következő összejövétel első estéjén mutattuk be – tegyük színesebbé. Máig is csodálattal gondolok arra, hogy alkalmanként a kolléganők és a kollégák határainkon innenről és túlról (ezeknek a határoknak egy része talán éppen miattunk, illetve az irodalom miatt is szűnt meg a program közben?) több

száz kilométert utaztak a saját költségükön, hogy 15-20 percet beszéljenek egy költeményről. Ezért én ma már egészen biztos vagyok benne, hogy a költészet mégiscsak örök. Az ember ugyan esendő, de az ember létrehozta szellemi dolgok örökérvényűek. Jordán Tamás hangokból épített katedrálist gyerekek százaival, mi betűkből igyekeztünk összeróni jövőendő korok számára valamit, ami fontosabb a jelennél.

A program tudományos értékét természetesen majd a jövő hivatott megítélni. Terveink szerint a köteteket még egyszer kiadjuk, újraserkesztett, frissített változatban, illetve korszerűsítjük szerény honlapunkat, ahol a mozgalommá fejlődött Nagy Versmondások dokumentumait és módszertanát, illetve a program tudományos eredményeit rögzítjük, összegezzük. Elérhetővé, letölthetővé tesszük köteteinket pdf-formátumban, hogy minél többen használhassák őket munkájukhoz (csak nagyon kicsi példányszámban jelenhetnek meg annak idején).

Az irodalom lényege mindig is a megértésre való törekvés és ösztönzés volt (gondoljunk ismét a határok megszűnésére!). Minden műalkotás erről beszél: készüljön akár ecsettel, vésővel és kalapáccsal, vagy rögzítsék hangjegyekbe dalamait. Az irodalomnak eszköze ehhez a nyelv, amelynek legmagasabb rendű absztrakciója a költészet, amely pedig – minden remekmű – újratanítja velünk a nyelvet.

Meggyőződéssel hisznek ebben nemcsak azok, akik a programban előadóként, szervezőként, versmondóként részt vettek – összesen körülbelül 12 ezren! –, hanem azok is, akik filmjeink révén találkoztak velünk, vagy köteteinket vették kézbe.

S bizonyítja ezt az is, hogy Budapesten, a 2014. október 23-án megnyílt Magyarország Házában, ahol a kiállítás egésze a magyar kultúrát és szellemet igyekszik reprezentálni főleg a

fiatal korosztály számára, a tíz szoba közül másfelet *A 12 legszebb magyar vers*-program kapott meg. A rendezők Kosztolányi Dezső *A tíz legszebb szó* című esszéje alapján adnak ízelítőt a sport, a művelődéstörténet, a képzőművészet, a zene, a tudomány és más területek legjelentősebb alkotásaiból. Mi a Gyöngy szobában mutathatjuk meg, hogyan is mondtuk el Drégely várában Arany János versét körülbelül 300 apróddal, s hogy miképpen írta át a 12 legszebb verset néhány egyetemista diák slam poetry-stílusban.

S bizonyítja ezt Pusztay János nyelvészprofesszor is, aki nemcsak megtanulta és előadta – az utolsó konferencián, illetve azóta már többször – a 12 legszebb magyar verset, hanem le is fordította őket hét finnugor nyelvre, majd a fordításokat díszkiadásban meg is jelentette (Masszi Ferenc ihletett illusztrációival). 2012-ben Siófokon, a Finnugor Népek Világkongresszusán minden résztvevője ezt a kötetet kapta ajándékkul – köztük olyan népek képviselői is, akik eddig alig-alig hallottak a magyar költészetről. 2015-ben a projekt azzal folytatódott, hogy több finnugor nép kiválasztotta a saját 12 legszebb versét, s ezeket folyamatosan lefordítják egymás nyelvére. Sőt, megjelentették a legszebb 50 magyar verset és a 12 legszebb magyar novellát is a saját nyelveiken, s elhatározták, hogy az egész programot megismétlik minden finnugor nyelvterületen. Lehet-e ennél ékeesebb bizonyítéka annak, hogy – mint fentebb is írtuk – az irodalom legfőbb célja és értéke a megértésre való törekvés?

Mint ahogyan azok a meghívások is ezt bizonyítják, melynek eredményeképpen a programvezető nemrégiben tartott előadásokat a programról a Padovai Egyetemen és Hamburgban.

Legújabbán pedig Lutor Katalin egyetemi hallgató tanulta meg és adta elő már legalább féltucatszor a 12 verset Magyar-

országon, illetve Horváth Tibor, Hamburgban élő irodalomtörténész mondta el e verseket az ottani magyaroknak. Pusztay János már Tallinnban is tartott előadást „a legszebbek”-ből, legutóbb pedig a Nyitrai Egyetem konferenciáját megnyitó alsóbodoki rendezvényen szavalt emlékezetesen. Mindhármost előadását a programvezető szokta bevezetni, visszaemlékezve a program felejthetetlen tapasztalataira, tudományos eredményeire és egyedi hangulatára.

Reménykedünk benne, hogy a folytatás is ilyen sikeres lesz a következő években.

Programunk mindvégig élvezhette a Sipos Lajos professzor vezette Magyar Irodalomtörténeti Társaság támogatását is. A program anyagi költségeit pedig – sok más alapítvány, egyesület, kiadó, magánszemély, önkormányzat mellett – mindenekelőtt a Nemzeti Kulturális Alap biztosította. Nélkülük nem jöhetett volna létre ez a mozgalom, amely – úgy vélem – mégiscsak megfogalmazott legalább egyfajta válaszlehetőséget a Margócsy István által fölvetett kérdésre. Ez a válasz pedig immár *A 12 legszebb magyar vers*-program és mozgalom jelszavává vált: „Irodalom nélkül lehet élni, csak nem érdemes”.

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS-PROGRAM

Konferencia- és könyvsorozat (2007–2013)

„Az ma már a kérdés, hogy – egyáltalán – mit kezdjünk a kultúrával, mit kezdjünk a költészettel – a harmadik évezredben.”

(Margócsy István, Koltó, 2007. szeptember végén)

A rendezvény- és könyvsorozat célja az volt, hogy kísérletet tegyen a magyar irodalmi kánon 12 remekművének újraértésére és újraértelmezésére. A versek közismert és kedvelt költemények, az egyetemi képzés és a középiskolai tananyag fontos darabjai, melyek nemegyszer a tudományos gondolkodást is megtermékenyítették az elmúlt évtizedekben.

A konferenciák (és az előadások anyagából készülő tanulmánykötetek megjelenésének) sorrendje az alábbi volt:

1. *Szeptember végén* (Koltó–Nagybánya) – 2007. ősz
2. *Apokrif* (Szombathely–Bozsok–Velem) – 2008. tavasz
3. *Szondi két apródja* (Szécsény–Drégelypalánk) – 2008. ősz
4. *Esti kérdés* (Esztergom) – 2009. tavasz
5. *Levél a hitveshez* (Abda–Pannonhalma) – 2009. ősz
6. *Hajnali részegség* (Szabadka–Újvidék) – 2010. tavasz
7. *Ki viszi át a Szerelmet* (Veszprém–Ajka–Iszkáz) – 2010. ősz
8. *Kocsi-út az éjszakában* (Nagykároly – Érmindszent–Nagyvárad) – 2011. tavasz
9. *A közelítő tél* (Szombathely–Celldömölk–Egyházashetye) – 2011. ősz
10. *A vén cigány* (Székesfehérvár–Kápolnásnyék) – 2012. tavasz
11. *Eszmélet* (Balatonalmádi–Balatonszárszó) – 2012. ősz
12. *Valse triste* (Szombathely–Celldömölk–Csöngye) – 2013. tavasz
- + 1. *Szeptember végén* (Koltó–Nagykároly–Nagybánya – csak Nagy Versmondás és számvetés) – 2013. ősz

A konferenciák, illetve a tanulmánykötetek módszertani újdonságai:

1. Társrendezvényként Jordán Tamás színművész vezényletével több száz fős versmondásokat szerveztünk, melyekről az m1 televízió 20-30 perces filmeket készített.
2. Alkalmanként nemcsak az adott költő életművének szakkutatói ismertették legújabb eredményeiket, hanem olyan, a szóban forgó verssel egyébként nem foglalkozó irodalmárok is, akik a 12 konferencia mindegyikén – vagy majdnem mindegyikén – kifejtették álláspontjukat.
3. A tudomány képviselői mellett aktív résztvevőként jelentek meg a középiskolai tanárok, akik előadásokon, pódiumbeszélgetéseken, vitákon osztották meg nézeteiket a versek tanításáról, illetve tankönyvi kanonizációjáról. Lehetőleg mindig meghívtunk előadóként szépírókat is.
4. Rendezvényeink utolsó napján olyan beszélgetéseket szerveztünk, melyeken a tudósok és a tanárok, tankönyvszerzők mellett diákok, egyetemi hallgatók is elmondják véleményüket, gondolataikat a szóban forgó költeményről.
5. Célunk volt, hogy a tudomány és a közoktatás számára a legkorszerűbb kutatási eredményeket foglalhassuk össze, és jelentetessük meg néhány év leforgása alatt – a helyszínnek biztosította élményközpontúság szempontjával kiegészítve – „a 12 legszebb magyar vers”-ről.
6. Az egyes tanulmányköteteket mindig a következő konferencián mutattuk be.

Szombathely, 2013. szeptember 23.

Védnök:

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

Főszervezők és rendezők:

ÉLMÉNYKÖZPONTÚ IRODALOMTANÍTÁSI PROGRAM (NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET, SZOMBATHELY) ■ BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNY-EGYETEM, SZATMÁRNÉMETI KIHELYEZETT TAGOZAT
■ SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY

A 12 LEGJOBB MONDAT

SZEPTEMBER VÉGÉN-KONFERENCIA (2007)

„Az ma már a kérdés, hogy – egyáltalán – mit kezdjünk a kultúrával, mit kezdjünk a költészettel – a harmadik évezredben.”

(Margócsy István)

APOKRIF-KONFERENCIA (2008)

„A költőt nem tételek, kinyilatkoztatások ihletik, hanem a gondolkodás – vagy a hit – hiátusai.”

(Láng Gusztáv)

SZONDI KÉT APRÓDJA-KONFERENCIA (2008)

„És talán az sem túlzás, ha a balladairást is azok közé a feladatok közé soroljuk, amelyeket 1849, Petőfi halála után Arany – magára hagyottan, megélhetéssel küszködve, »túlérző fájvirág«-ként – továbbvitt a még közösen megbeszélt költői programból.”

(Kerényi Ferenc)

ESTI KÉRDÉS-KONFERENCIA (2009)

„A modern bölcséletek mélyéből fölbukkanó bűvár-olvasó különös gyöngyöt hoz magával: az igazságkereső emberi törekvések örök viszonylagosságának felismerését.”

(Nyilasy Balázs)

LEVÉL A HITVESHEZ-KONFERENCIA (2009)

„S a cselekvés jelen esetben a képzelet, az emlékezés, a múltidézés a jövő érdekében: a racionalitásba tehát az irracionálison keresztül vezet az út.”

(Bokányi Péter)

HAJNALI RÉSZEGSÉG-KONFERENCIA (2010)

„Tegyük hozzá, nemcsak a verset indító köznapis megszólításban, hanem az egész versen át éppen ez a különös zeneiségű, távolabbi és közlebbi tereket megnyitó, a sorok szótagszámaától függetlenül rimelő, rimelhelyezésében következetlen mondat a vers építőeleme; azért 'mondható' vers a Hajnali részegség, mert mondatai 'valószínűtlenül' közel állnak a magyar mondat természetes tagolásához – és éppen ezért olyan megrázó is a vers; 'túl édes'-nek olvasható ritmusképe a halált, a nagy kezdőbetűvel írott Semmit szólítja meg.”

Bányai János

KI VISZI ÁT A SZERELMET-KONFERENCIA (2010)

„Akadtak pillanatok, amikor Nagy László tizennégy sora szinte védtelenné vált: tudjuk jól ugyanis, hogy még a legérzékenyebb, legtermékenyebb elemzés is más nyelven beszél, mint maga a műalkotás.”

(Tarján Tamás)

KOCSI-ÚT AZ ÉJSZAKÁBAN-KONFERENCIA (2011)

„De még ha szomorú vagy fájdalmas mindenegészeltörött-érzésekre és igazságokra lelhetünk is az út során, biztos, hogy tanítványaink is, de mi tanárok is (minden újabb Ady-tanítás után) úgy érezzük, hogy az élet legizgalmasabb kérdéseivel találkozunk út közben egy olyan költő oldalán, aki korlátozhatatlan bátorsággal és rezzenéstelen etikaisággal képes szembenézni az égő csipkebokorral, de akár annak a hiányával is, vagy az ember szebbik arcának védelme érdekében szembeállni a bálványimádókkal és a romboló erőekkel.”

(Gordon Győri János)

A KÖZELÍTŐ TÉL-KONFERENCIA (2011)

„A közelítés mint poétikai kerülőút arra enged következtetni, hogy A közeliítő tél egészen egyszerűen az élet dicsérete, és azért hiányzik belőle a tél, mert a magyar verstradícióban sem idegen szimbolikája szerint ez az évszak már a nem-élet ideje.”

(Faragó Kornélia)

A VÉN CIGÁNY-KONFERENCIA (2012)

„A vén cigány megmutatja, hogy a zenétől felkorbácsolt lélekből előgomolygó-kavargó indulatok, alakítatlan emóciók megfőkezése, elrendezése révén – de semmiképpen ezen indulatok nélkül – kovácsolható ki a »lira logikája«.”

(Mezősi Miklós)

ESZMÉLET-KONFERENCIA (2012)

„A költői eszmélődésben nyilvánvalóan nem egyszerűen a hedonista emberi magatartás kritikája feszül, hanem az egyetemes érvényű költői létirónia, amely lezártnak mutatja az emberi vágy teljesülésének, sőt megfogalmazásának a lehetőségeit is.”

Danyi Magdolna

VALSE TRISTE-KONFERENCIA (2013)

„Nemcsak a tudattalan őszegység, az éntudat előtti állapot, az elsajátított és átlényegített kulturális tudás őrződött meg benne, de emlékezete őrizte az általa írt rigmusokat, szójátékokat, szövegeket és azok írásképet, a megengedő beszéd- és íráshelyzetben használt vagy nem használt szövegtagoló jelek meglétét vagy hiányát is.”

(Sipos Lajos)

*A 12 legszebb-vers program
támogatói (2007–2013):*

**NEMZETI
KULTURÁLIS ALAP**

**SAVARIA UNIVERSITY
PRESS ALAPÍTVÁNY**

- A NYUGAT-MAGYAR-
ORSZÁGI EGYETEM
SAVARIA EGYETEMI
KÖZPONT, BÖLCÉSZET-
TUDOMÁNYI
(MA: BERZSENYI
DÁNIEL PEDAGÓGUS-
KÉPZŐ) KARÁNAK
TUDOMÁNYOS
BIZOTTSÁGA
- A NYUGAT-MAGYAR-
ORSZÁGI EGYETEM
SAVARIA EGYETEMI
KÖZPONTJÁNAK
HALLGATÓI
ÖNKORMÁNYZATA
- ADY ENDRE LÍCEUM,
NAGYVÁRAD
- AJKA VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA
- BABEŞ–BOLYAI
TUDOMÁNYEGYETEM
SZATMÁRNÉMETI
KIHELYEZETT TAGOZATA
- BALATONALMÁDI
POLGÁRMESTERI HIVATAL
- BECK ZOLTÁN ÉS A 30 Y

- BIHAR MEGYEI TANÁCS
- BINDER FERENC,
NAGYKÁROLY
- CBS MÁRVÁNY-
FELDOLGOZÓ VÁLLALAT,
SZATMÁRNÉMETI
- CELLDÖMÖLK VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA
- COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
KOLOZSVÁR
- CSÖNGE KÖZSÉG
ÖNKORMÁNYZATA
- DOMINIUM KFT,
SZATMÁRNÉMETI
- ESZTERGOM VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA
- ESZTERGOMI
VÁROSSZÉPÍTŐ
ALAPÍTVÁNY
- GAZDAG ERZSI IRO-
DALMI ALAPÍTVÁNY,
SZOMBATHELY
- JÓZSEF ATTILA EMLÉK-
MÚZEUM,
BALATONSZÁRSZÓ
- KLEBELSBERG
INTÉZMÉNYFENNTARTÓ
KÖZPONT CELLDÖMÖLKI
TANKERÜLETE
- MARIUS MOLD SRL,
NAGYKÁROLY
- MAGYAR KÖNYV
ALAPÍTVÁNY

- MTA VEAB
TUDOMÁNYOS
ALAPÍTVÁNYA, VESZPRÉM
- MTA VESZPRÉMI
AKADÉMIAI BIZOTTSÁGA
- NAGY LÁSZLÓ SZELLEMI
ÖRÖKSÉGE ALAPÍTVÁNY,
ISZKÁZ
- NAGY LÁSZLÓ VÁROSI
KÖNYVTÁR ÉS SZABAD-
IDŐKÖZPONT, AJKA
- NAGYKÁROLY POLGÁR-
MESTERI HIVATALA
- NOMINAL 3 P ZRT.,
BUDAPEST
- OKTATÁSI ÉS
KULTURÁLIS MINISZTERIUM,
BUDAPEST
- PANNON EGYETEM,
MAGYAR IRODALOM-
TUDOMÁNYI TANSZÉK,
VESZPRÉM
- PANNÓNIA KULTURÁLIS
KÖZPONT ÉS KÖNYVTÁR,
BALATONALMÁDI
- PEDAGÓGIAI
SZOLGÁLTATÓ KÖZPONT,
SZOMBATHELY
- PETŐFI IRODALMI
MÚZEUM, BUDAPEST
- SOMOGY MEGYEI
MÚZEUMOK
IGAZGATÓSÁGA,
KAPOSVÁR
- SZ. TÓTH GYULA
- SZÜLŐFÖLD ALAP

Külön köszönet:

Jordán Tamás
Fazekas Bence
Fűzfa Zsolt
Nyitrai Katalin

Ásványi Ilona
Bábics Valéria
Babits István
Bakonyi István
Postás Üdülő
(Balatonalmádi)
Zóna Étterem
(Balatonalmádi)
Baranyai Ernő
Barta Bernadett
Bencze Péter
Bobory Zoltán
Bölcskeiné Kocsis Zsuzsa
Vasvirág Hotel, Celldömölk
Csapucha Adrienn
Csöngé lakossága
Dankó Friderika
Darai Lajos Mihály
De Negri Ibolya
Dr. Mesterházyiné
Jánosa Magdolna
Endrődy Krisztián
Észak-bácskai Magyar
Pedagógusok Egyesülete
Fábián László
Farágó Kornélia
Fazekas Annamária
Fenyvesi Ottó
Finta Gábor

Fűzfa Bence

Fűzfa Máté

Fűzfa Ottó

Galambos Tamás

Garas Kálmán

Gärtner Petra

Gerendás János

Gránásiné Bácsi Tünde

Horváth Géza

Horváth István

Horváth Richárd

Horváth Róbert

Ifj. Horváth Róbert

Jáni Annamária

Jordán Tamás

növendékei

Kálmán Sándor

Károly Frigyes

Keszei Balázs

Keszei László

Keszey János

Kripli Bernadett

Kristóf Péter

Kupi László

Majcher Tamás

Milkovits Tibor

Molnárné Perus Zsuzsa

Móra Regina

MTA Könyvtárának

Kézirattára

Nagy András

Nagy Zsuzsanna

Németh Gyöngyi

Papp Renáta

Pávilicz Adrienn

Petőfi Irodalmi Múzeum

Polgár Tibor

Rozmán László

Sáray Anna

Schwartz Béla

Sciacovelli, Antonio Donato

Sebő József

Sipos Tamásné

Sipos Tibor

Soltis Lajos Színház

Somogyi György

Sz. Tóth Gyula

Szabó Zsolt

Szabóné Réthy Katalin

Szalai András

Szent Gellért Szálló

(Székesfehérvár)

Szitár Katalin

Szóllás Péter

Timár Istvánné

Tóth Franciska

Tóth Márta

Tóthné Kunstár Judit

Tóthné Szakály Lilian

Varga István

Végh Balázs Béla

Vilcsekné Czene Ottília

Zalder Éva

Zolnai Attila

Wosinsky Mór Megyei

Múzeum (Szekszárd)

TARTALOM

ÚT

GILBERT EDIT: Élményközpontú irodalomtudomány	9
KENYERES ZSOLT: Tizenkét vers.....	17
SZ. TÓTH GYULA: Lí(te)ratúrán.....	22
ÁSVÁNYI ILONA: Visszatekintés (Projektzáró gondolatok).....	26

VISSZA ÉS TOVÁBB

MARKÓ BÉLA: Közélet, költészet (avagy: régi költők dicsérete)	41
MADARÁSZ IMRE: Váteszköltészet, politikai líra: tanulságok és folytatási lehetőségek	57
VÉGH BALÁZS BÉLA: Petőfi koltói versei Kerényi Ferenc olvasatában	61
ARANY ZSUZSANNA: Játsszunk Kosztolányit! Filológia és kreativitás találkozása az interneten ...	66
BÓKAY ANTAL: Poétikatörténeti vázlat a 12 vers kapcsán	76
NAGY J. ENDRE: Radnóti <i>À la recherche...</i> avagy: Miért nem vettem részt a Radnóti-vers konferenciáján?	92
NYILASY BALÁZS: Irodalomértésünk és a legszebb magyar versek	105

MÁSOK

SZ. TÓTH GYULA: Találkozásaim szép magyar versekkel franciául.....	125
---	-----

KÉSŐBB

PUSZTAY JÁNOS: 12 vers.....	139
CSONTOLÁNYI (KOSZTOLÁNYI) DEZSŐ: <i>Hajnali részegség</i> (egyelőre töredék).....	140
SMIDÉLIUSZ KÁLMÁN: Le-nyom/at-ok (Masszi Ferenc illusztrációi <i>A 12 legszebb magyar versehez</i>).....	144
MASSZI FERENC grafikái.....	151

ÉS

KORDA ESZTER: A magyar fakultáció első félévének bemutatása	165
PAP KINGA: A középiskolás korúaknak szánt komplex anyanyelv- és irodalompedagógia dilemmáiról, mérésekről, tapasztalatokról.....	182
SZABÓ ANETT: 80 oldal a magyar nyelv és irodalom körül – <i>Szakiskolai közismereti kísérleti tankönyv, 9. évfolyam</i>	206
TOLDI ÉVA: Hovatartozás-struktúrák a vajdasági magyar olvasókönyvekben (Egykor és ma).....	211
VÁRADI IZABELLA: Élménnyel vagy élmény nélkül? A romániai magyar irodalomoktatás reformkísérletei a 2010-es évek elején.....	227

FÜZFÁ BALÁZS: <i>A 12 legszebb magyar vers-program</i> (2007–2013)	242
<i>A 12 legszebb magyar vers-program</i> (szinopszis)	250
A 12 legjobb mondat	252
<i>A 12 legszebb magyar vers-program</i> támogatói (2007–2013)	255
Külön köszönet	256

A 12 LEGSZEBB MAGYAR VERS-PROGRAM HONLAPJA:

www.12legszebbvers.hu

*

NAGY VERSMONDÁSOK (25 perces filmek,
melyek elérhetők az MTVA Videotárában
és részben a YouTube-on)

Szerkesztő: NYITRAI KATALIN

Vezényel: JORDÁN TAMÁS

Pilinszky János: *Apokrif*
(Szombathely, 2008. április 17.)
Rendezte: SILLÓ SÁNDOR

Arany János: *Szondi két apródja*
(Drégelypalánk, 2008. szeptember 26.)
Rendezte: VARGA ZS. CSABA

Babits Mihály: *Esti kérdés*
(Esztergom, 2009. április 24.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Radnóti Miklós: *Levél a hitveshez*
(Abda, 2009. szeptember 25.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*
(Szabadka, 2010. április 23.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Nagy László: *Ki viszi át a Szerelmet*
(Ajka, 2010. szeptember 24.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*
(Nagyvárad, 2011. május 8.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Berzsenyi Dániel: *A közelítő tél*
(Szombathely, 2011. szeptember 30.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*
(Székesfehérvár, 2012. április 20.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

József Attila: *Eszmélet*
(Balatonalmádi, 2012. szeptember 28.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Weöres Sándor: *Valse triste*
(Csöngé, 2013. április 26.)
Rendezte: FAZEKAS BENCE

Petőfi Sándor: *Szeptember végén*
(Koltó, 2013. szeptember 27.)
Rendezte: FÜZFA ZSOLT

Kiadja a 2006-ban Vas megyei Prima-díjra jelölt SAVARIA UNIVERSITY
PRESS ALAPÍTVÁNY (fuzfa.balazs@nyme.hu) ■ Szöveggondozás:
CSUTI BORBÁLA ■ Borítóterv: SCHEFFER MIKLÓS
Nyomdai előkészítés: VÍZJELEK VÁLLALKOZÁS
Nyomdai munkák: OOK PRESS NYOMDA,
Veszprém, Pápai út 37/A

ISBN 978-963-9438-91-0 Ö (A 12 legszebb magyar vers)
ISBN 978-615-5251-76-4 (A 12 legszebb magyar vers 12 + 1 – Koltótól Koltóig)

Petőfi Sándor: Szeptember végén
Pilinszky János: Apokrif
Arany János: Szondi két apródja
Babits Mihály: Esti kérdés
Radnóti Miklós: Levél a hitveshez
Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség
Nagy László: Ki viszi át a Szerelmet
Ady Endre: Kocsi-út az éjszakában
Berzsenyi Dániel: A közelítő tél
Vörösmarty Mihály: A vén cigány
József Attila: Eszmélet
Weöres Sándor: Valse triste

Savaria University Press

ISBN 978-615-5251-76-4

